

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Исторически факултет

Том 68

1974

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA
Faculté d'histoire

Tome 68

1974

ЙОРДАН НИКОЛОВ

МАРТИН ЛУТЕР
МЕЖДУ СРЕДНОВЕКОВИЕТО
И НОВОТО ВРЕМЕ

I

JORDAN NIKOLOV

MARTIN LUTHER ZWISCHEN DEM MITTELALTER
UND DER NEUZEIT

I

Рецензент: доц. *Емиля Михайлов*

Редактор: проф. *Петър Тивчев*

ПРЕДГОВОР

В историята на раннобуржоазната германска революция¹ се извисяват колосалните фигури на Мартин Лутер (1483—1546)² и Томас Мюнцер (1490—1525),³ възглавителите на двете основни направления в дълбокия социален конфликт, разтърсил Европа — умереното — бюргерското, и революционното — селско-плебейското. Свързани в една или друга степен с развитието на масовото антифеодално движение в Германия през XVI в., двамата реформатори притежават както редица общи черти, характерни за борците срещу господстващия обществен порядък, тъй и някои неповторими своеобразия. Ако Лутер с акта от 31. X. 1517 г. поставя началото на общогерманското ре-

¹ По този въпрос вж. M. Steinmetz. Die frühbürgerliche Revolution in Deutschland (1476—1535). Thesen zur Vorbereitung der wissenschaftlichen Konferenz in Wernigerode vom 20. bis 24. Januar 1960. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, H. I; 1960, Die frühbürgerliche Revolution in Deutschland. Referat und Diskussion zum Thema Probleme der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland 1476—1535. Berlin, 1961; M. Steinmetz. Zu einigen Problemen der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland — Lehre — Forschung — Praxis. Leipzig, 1963; M. Steinmetz. Reformation und Bauernkrieg als frühbürgerliche Revolution. — Evolution und Revolution in der Weltgeschichte, ZPG, 1965, SH; D. Lösche. Probleme der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland. JBG, Bd. 2, 1967; G. Brendler. Reformation und Bauernkrieg als Frühbürgerliche Revolution. GUS, 1968, H. 3; G. Fogler. Marx, Engels und die Konzeption einer frühbürgerlichen Revolution in Deutschland. Ergebnisse und Probleme einer Diskussion. ZFG, 1969, H. 6; G. Zschäbitz. Über historischen Standort und Möglichkeiten der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland — Studien über die Revolution. Berlin, 1969; vgl. A. Laube, M. Steinmetz, G. Fogler. Illustrierte Geschichte der deutschen frühbürgerlichen Revolution. Berlin, 1974.

² По-важните, заслужаващи внимание работи за Лутер, излезли в ГДР, са следните: E. Arndt. Luthers deutsches Sprachschaffen. Berlin, 1962; K. Kleinschmidt. Martin Luther. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Reformation. Berlin, 1953; L. Stern. Martin Luther und Philipp Melancthon — ihre ideologische Herkunft und geschichtliche Leistung. Berlin, 1953; O. Thulin. Martin Luther. Sein Leben in Bildern und Zeitdokumenten. Berlin, 1963; G. Zschäbitz. Martin Luther. Grösse und Grenze, Bd. I, 1483 — 1526. Berlin, 1967; W. Fläschen-dräger. Martin Luther. Leipzig, 1967.

³ М. М. Смирин. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война в Германии, II изд. М., 1955; A. Meusel. Thomas Müntzer und seine Zeit. Berlin, 1950; M. Bensing. Thomas Müntzer. Leipzig, 1962; M. Bensing. Thomas Müntzer und der Thüringer Aufstand 1525. Berlin, 1966; M. Steinmetz. Das Müntzerbild von Martin Luther bis Friedrich Engels. Berlin, 1971; Der deutsche Bauernkrieg und Thomas Müntzer, Ausgewählte Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz „Der deutsche Bauernkrieg — seine Stellung in der deutschen und europäischen Geschichte. Probleme-Wirkungen — Verpflichtungen, Karl-Marx-Universität Leipzig, 3. bis 7. Februar 1975, In Verbindung mit Siegfried Hoyer, Ernst Ullmann und Hans Wermes herausgegeben Max Steinmetz, Karl-Marx-Universität Leipzig, 1976; вж. също така Й. Николов. Томас Мюнцер като реформатор. — Атеистична трибуна. С., 1974, 5; същият. Томас Мюнцер — велик европейски мислител и революционер. — Исторически преглед, 1975, 3; същият. Мирогледът на Томас Мюнцер. — Философска мисъл, 1975, 12.

формационно движение, Мюнцер е свързан с най-големия размах на революцията, намерила връхната си точка във Великата селска война (1524—1525).⁴ Това означава, че тяхната дейност, макар и различна по идейния си заряд, се влива в общия единен поток на раннобуржоазната революция, започнала с Реформацията и завършила с епопеята на селско-плебейските маси,⁵ вдигнали се на борба за разрушаването на господстващия феодален режим, за изграждането на един нов обществен ред. Единият застава начело на движението, но когато вижда неговия неударжим революционен размах, изплашен от неизвестността на социалния катаклизъм, преминава на страната на князете, другият продължава борбата до нейните върхове, предвожда смело отрядите на градския плебс и селската беднота и накрая дава живота си в името на своите утопично-комунистически идеи.⁶ Единият осъжда революцията, другият се превръща в неин неуморим пламенен защитник и идеолог. За разлика от Мюнцер, който превъзмогва границите на своето столетие и в идеологическите си схващания предусеща, профитира бъдещите комунистически дни, Лутер остава в рамките на преломното преходно време, в което живее, без да може да излезе извън рамките на епохата си. В това се заключава една от причините за неговата историческа ограниченост.

Между двамата реформатори съществуват и редица други съществени различия, които предопределят мястото им в историческия процес, значимостта им в развоя на събитията. Ако Мюнцер е представител на утопическия комунизъм, последователен революционер, Лутер е колеблив в социалните си концепции обществен деец, който преминава сложния противоречив път от „герой на нацията“ (Helden der Nation) през периода 1517—1521 г. до защитник на княжеската власт и бранител на феодалната реакция след престояването си в замъка Вартбург.⁷ Докато Мюнцер отива далеч зад хребета на епохата, в която живее и се бори, изпреварва времето си, Лутер остава в параметрите на непосредствените исторически потребности.

Ето защо М. Лутер не може да бъде отнесен нито само към феодалната обществено-икономическа формация, нито пък само към исторически заменената я епоха на новото време. Той е едно типично олицетворение на прехода между два антагонистични периода в историята на човечеството. Може би заради това изследователите в стремежа си да видят зад неговата разностранна дейност по-определените контури на епохата, съзнателно или не, не са достигнали до същността и до обяснението на онези противоречия, които в най-голямата си дълбочина отразяват противоречивите тенденции на преломните етапи в историята. А Лутер е типичен представител на възникващата, но още недостатъчно развита и укрепнала буржоазна класа, който най-ярко отразява нейните колебания. При все това М. Лутер бил забележителна, крупна личност

⁴ Върху Великата селска война вж. Der deutsche Bauernkrieg. Berlin, 1972; W. Z i m m e r m a n n. Der Grosse deutsche Bauernkrieg. Berlin, 1975; G. F r a n z. Der deutsche Bauernkrieg. Darmstadt, 1969; A. W a s. Die Bauern im Kampf um Gerechtigkeit 1309 bis 1525. München, 1964; Zur Geschichte des Grossen deutschen Bauernkrieg. Dokumente und Materialien, zusammengestellt und bearbeitet von W. Zöllner. Berlin, 1961; M. B e n s i n g, S. H o y e r. Der deutsche Bauernkrieg 1524—1526. Berlin, 1975; M. K o b u c h, E. M ü l l e r. Der deutschen Bauernkrieg in Dokumenten. Weimar, 1975.

⁵ A. M e u s e l. Thomas Müntzer und seine Zeit. Berlin, 1952, S. 39—41; M. S t e i n m e t z. Deutschland von 1476 bis 1648. Berlin, 1967, S. 162.

⁶ Вж. по-подробно у М. М. С м и р и н. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война, с. 555 и сл.

⁷ M. S t e i n m e t z. Deutschland von 1476 bis 1618, S. 162.

в историята не само на Германия, но и на Европа през Късното средновековие. В неговата дейност на мислител, реформатор и общественик като в някакъв огромен спектър рефлектират конфликтите на шестнадесетото столетие. Колоритната му личност ярко се откроява върху фона на Късното средновековие. Схващанията и борбите му като идеолог на бюргерската, а след това и на княжеската реформация слагат дълбок отпечатък върху социалните борби на континента. Това е изключително сложна фигура, в която се преплитат по своеобразен неповторим начин икономическите, политическите, идеологическите, културните и религиозните контрасти на бурната преломна епоха на Реформацията и Великата селска война.

Възглавил за определен период от време прогресивните сили на немския народ в тяхната борба срещу господстващата феодална система, Лутер не могъл да разбере, а още по-малко да приеме закономерния настъпателен ход на общественото развитие. Стъписан, изплашен от размаха на селско-плебейската революция, той осъдил борбите на експлоатираните народни маси против установения феодален режим и застанал на страната на князете и феодалите. Това е политически акт, който протича под знака на идеологическата му деградация. Все пак независимо от субективните намерения на айслебенския мислител и деец обективните последици от събитието, станало на 31. X. 1517 г., с окачване тезисите върху вратите на дворцовата църква във Витенберг, били неочаквани. Масите, които той импулсирал за борба срещу католическата църква, няколко години по-късно, сплотени около Т. Мюнцер, разпалили пламъка на раннобуржоазната революция.

Мартин Лутер, възглавителят на бюргерската реформация в Германия, основоположникът на лутеранството, спада към онези личности в световната история през епохата на феодализма, за които е писано твърде много. Историците на три обществено-икономически формации се занимават с неговия живот, дело и реформационни възгледи, но ролята и мястото му в историята още не са разкрити задоволително. Занапред ще се пише още повече. Това не е случайно, а напълно естествено, закономерно. Защото Лутер не принадлежи само на своето време, а на столетията. Макар и ограничен от противоречивата същност на своята преломна епоха, от характера на възгледите си, той не е свързан само със своята родина, а с Европа, с човечеството.

Всяко ново поколение историци, недоволено от проучванията на своите предшественици върху Лутер и лутеранството, ги намира основателно за остарели и разглежда реформатора и неговото дело в нови, по-сложни и по-широки измерения. Не само защото дистанцирането спомага по-ясно, по-пълно и по-точно да се разкрият достойнствата и недостатъците на идеологическата му доктрина, да се изясни по-всеобхватно общото и особеното в дейността му като мислител и борец, но и понеже посредством изясняването на Лутер като личност, която вече е сравнително добре обрисувана, се осветляват социалните структури на XVI в., по-дълбоко се прониква в някои сложни и противоречиви феномени на съвременността.

Делото на Лутер — изключително сложно и противоречиво — далеч не може да се отъждестви само или единствено с враждебното му отношение към Великата селска война, което, разбира се, не бива в никакъв случай да се омаловажава, защото ограничавало и намалявало значението му в историята. То е несъмнено по-широко и многостранно. Без да подценяваме отрицателната роля на реформатора в най-важния момент от раннобуржоазната революция — бунта на селско-плебейските маси през 1524—1525 г., — трябва

да подчертаем, че дейността му през времето от 1517 до 1521 г. има своето място в развитието на социалните борби през XVI в. „Мълнията, която хвърлил Лутер — отбелязва Енгелс, — нанесла своя удар. Целият немски народ се раздвижил. От една страна, селяните и плебеите видели в неговите възвания срещу поповете сигнал за въстание; от друга страна, към него се присъединили по-умерените граждани и голяма част от висшето дворянство (аристокрацията, б. а. — Й. Николс), дори и князете били увлечени от общия поток. Едните вярвали, че е дошъл денят за разплата с всички им потисници, другите искали само да сломят могъществото на поповете, зависимостта от Рим и католическата йерархия и да се обогатят за сметка на конфискуваните църковни имоти.“ Така Лутер, „уважаваният професор от Витенбергския университет“, „станал могъщ и прочут“, „велик човек, национален герой“. ⁸

Влязъл, макар и във временен съюз с хуманистите, в средите на които преустройва своите схващания, ⁹ Лутер станал изразител на коренните интереси на най-широките слоеве от немския народ и упражнил грамадно въздействие върху развитието на неговата история. ¹⁰ Един от учените хора на своето време в Европа, той се утвърждава като творец на културни ценности, като реформатор на просветното дело, организатор на нов тип образование. Това е крупна личност, която поражавя със своите многостранни дарования, импозантна фигура, която оказва огромно влияние върху всички области на тогавашната наука, просвета и култура.

Реформацията, свързана с името и учението му, спомогнала за издигане културата на немския народ. В раннобуржоазното изкуство бил създаден новият образ на човека, разкъсващ веригите на Средновековието. Едновременно с новия образ на представителя на бюргерството се появява и образът на човека от обикновения народ, който се утвърждава на историческата сцена. ¹¹

Приносът на Лутер в развитието на немския език бил несъмнен. Извършеният от него превод на Библията изиграл огромна роля. Маркс и Енгелс високо оценили неговия превод, който представлявал синтез на разпространения по онова време саксонски канцеларски език и горносаксонския диалект, разцъфтял в литературното творчество на Ханс Закс, Себастиан Брант и др. ¹² „Лутер — пише Енгелс — изчисти авгиевите обори не само на църквата, но и на немския език, създаде съвременната немска проза и съчини текст и мелодия на онзи проникнат с увереност в победата хорал, който стана „Марсилезата на XVI в.“ ¹³ Най-крупните представители на немската литература — Клопшток, Виланд, Лесинг, Хердер, Гьоте и Шилер — се възхищават от библейския превод на Лутер, от неговото богатство и изразителност. ¹⁴

Значителен тласък бил даден и на учебното дело. Продължавайки Лутеровите традиции, Ф. Меланхтон преустроил върху нови основи старите университети, които били превърнати в центрове на протестантската наука. В от-

⁸ Ф. Е н г е л с. Селската война в Германия. С., 1952, с. 37—38; немският текст на цитираните откъси, вж. F. E n g e l s. Der deutsche Bauernkrieg. Berlin, 1972, S. 51—53.

⁹ Вж. А. R e i m a n n. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation 1500—1648. Berlin, 1917, S. 55 ff.

¹⁰ L. S t e r n. Philipp Melanchthon — Humanist, Reformator, Praeceptor Germanie, Philipp Melanchthon, 1497 bis 1660, Bd. 1. Berlin, 1963, S. 10 ff.

¹¹ W. H ü t t. Deutsche Malerei und Graphik der bürgerlichen Revolution. Leipzig. 1975, S. 149 ff.

¹² R. K ö n i g. Deutsche Literaturgeschichte, Bd. I. Bielefeld-Leipzig, 1904, S. 200.

¹³ К. М а р к с, Ф. Э н г е л с. Соч. Т. 20, с. 346—347.

¹⁴ P. M e r k e r. Reformation und Literatur. Böhlau, Weimar, 1918, S. 45 f.

говор на исканията на князете, които след разгрома на Великата селска война се заели с организирането на държавна църква, нуждаеща се от просветени кадри, Меланхтон създал голям просветен план. Този план легнал в основата на многобройните градски училища, на прочутите княжески школи в Саксония и Вюртемберг, превърнали се в средище на гражданска просвета и култура.¹⁵

Мощен тласък дала Реформацията и за развитието на музиката. Бил извършен прелом в култовото пеене. В създадения от М. Лутер хорал били включени не само мотивите на старата немска народна песен, но и хусистките революционни химни. Латинският език в богослужението бил заменен с немския. Четиригласният акордов строеж изместил григорианските напеви. Немският хорал, създаден от Лутер, надхвърлил рамките на религията и станал боен химн на революцията, наречен от Хайне „Марсилезата на Реформацията“, а от Енгелс — „Марсилезата на XVI в.“¹⁶

Ето защо за Лутер и неговото дело се изказват с възторг редица изтъкнати представители на обществената, научната и културната мисъл. Така в своята десета лекция върху същността на религията Лудвиг Фойербах (1804—1872),¹⁷ бележитият немски философ-материалист, нарича Лутер „най-големия авторитет в тази материя, най-големия герой на вярата сред германците, германския апостол Павел“¹⁸. Това е изключително ласкава оценка, особено като се вземе под внимание обстоятелството, че този автор проявява, общо взето, строга критичност спрямо историческите събития и личности.

За Лутер се изказва и Г. Плеханов (1856—1918), крупният деец на руското и международното социалистическо движение, един от изтъкнатите философи, историци, теоретици и пропагандисти на марксизма. Като характеризира някои психични състояния, при които човек проявява неукротима енергия и разбирайки, че дейността му е необходимо звено в необходими събития, той взема за пример държането на Лутер пред Вормския райхстаг през 1521 г. Думите, които той произнася, когато го карат да се откаже от своите възгледи: „поддържам това и не мога другояче“ (Hier stehe ich, ich kann nicht anders)— Плеханов нарича знаменателни.¹⁹

Не може да сдържи възхищението си от него и Пиер Бейл (1647—1706),²⁰ бележитият френски мислител, който според израза на Маркс подготви „почвата на усювяне на материализма и философията на здравия смисъл във Франция“²¹. В своя „Исторически и критически речник“ Бейл пише за Лутер: „Неговите най-зли врагове не могат да отрекат, че той притежава забележителни качества; историята не познава що-годе по-поразително от това, което извърши той, защото не можем да не се възхищаваме от това, че обикновеният

¹⁵ Вж. G. Zschäbitz. Über den Charakter und die historischen Aufgaben von Reformation und Bauernkrieg. — Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 12. Jg., 1964, H. 2, S. 288.

¹⁶ Вж. Д. Георгиева-Маринска. История на музиката. С., 1974, с. 101—102.

¹⁷ За него вж. Б. Э. Быховский. Л. Фейербах. М., 1967; S. Rawidowicz. L. Feuerbachs Philosophie. Berlin, 1931; W. Schuffenschauer. Feuerbach und der junge Marx. Berlin, 1965.

¹⁸ L. Feuerbach. Vorlesungen über das Wesen der Religion. — In: Gesammelte Werke, Bd. 6. Berlin, 1967, S. 201.

¹⁹ Г. В. Плеханов. Избранные философские произведения. Т. II. М., 1956, с. 302.

²⁰ В. Пиков. Пьер Бейль, М., 1933.

²¹ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., II изд., с. 141.

монах можа да нанесе на папизма толкова силен удар.²² „Той — говори Дени Дидро за Лутер — учил своя народ да цени правата на човешката съвест и правилно да гледа на целта на човешкия живот: новите поколения, които се развили, като изучавали св. писание, което той правел за тях, добили от него наклонност към свободно изследване, към мъжествена енергия, съзнание за отговорност и готовност с охота да изпълняват своя дълг. Великите основатели на нова Германия от Лайбниц до Шилер, от Кант до Гьоте са негови последователи. Тази нова Германия изпъква пред нас като жито, поникнало от оново семе, което Лутер посял на германска почва.“²³

Сложното и противоречиво дело на М. Лутер предизвиква положителната оценка и на Хелвций (1715—1771), изтъкнатия френски философ-материалист, идеолог на Френската буржоазна революция от XVIII в. Хелвций абсолютизира до голяма степен мястото и ролята на витенбергския реформатор в историята на човечеството, като го обявява за родоначалник на нова епоха, в която е преодоляно невежеството, схоластиката. „Златният век на схоластиката — пише той — беше златен век на невежеството, мракът на който обхващаше цялата земя до Лутер и Калвин.“²⁴ Това изказване, в което прозира отрицателното отношение на големия мислител към средновековната схоластика, съдържа известни тенденции на преклонение пред родоначалника на княжеската реформация в Германия, преклонение, което граничи с безкритичност.

Руският революционер-демократ В. Г. Белински (1811—1848) считал Ян Хус, Джон Уиклиф и Мартин Лутер за хора, които са помогнали на човечеството да премине стъпка по стъпка пътя от невежеството към еманципацията.²⁵

Не може да сдържи възторга си от него английският публицист, историк и философ Томас Карлайл (1795—1881), чиито трудове се отличават със симпатии към трудещите се, със своеобразна дълбока критичност към капитализма, съчетана с преклонение, апотеоз пред Средновековието. В своето нашумяло произведение „Герои и героическо в историята“, където обосновава концепцията за „култа към геронте“, широко използвана сега от идеолозите на империалистическата буржоазия, той изказва най-ласкави мисли.²⁶

Като оставим настрана суперлативите, изказването е интересно и свъдетелствува за популярността, с която се ползувал немският реформатор в Англия през четиридесетте години на миналия век, когато е писана и обнародвана книгата на Карлайл.

Интересна оценка за Лутер дава в своята студия „Германия и германците“ големият немски писател Томас Ман (1875—1955), крупен представител на критическия реализъм. Според него Мартин Лутер е „гигантско въплъщение на немската същност“. „Голямо историческо дело на немското самовъглъбяване беше Лутеровата реформация — продължава Ман, — ние сме я нарекли огромно освободително дело, следователно тя беше нещо добро.“²⁷

Всички тези оценки дават известна, макар и недостатъчна пълна представа за вниманието, което отделят на Лутер и неговото дело едни от значителните

²² П. Бейл. Исторически и критически словарь. Т. I. М., 1968, с. 279.

²³ Цит. по J a v i s s e e t R a m b a u d. Histoire générale, t. IV, p. 451.

²⁴ К. А. Гелвций. Сочинения в двух томах. Т. 2. М., 1974, с. 16.

²⁵ В. Г. Белински. Полн. собр. соч. Т. IX. М., 1955, с. 57.

²⁶ Т. Карлайл. Герои и героически образи в историята. С., 1905, с. 161.

²⁷ Т. Ман. Литературна есеистика. Т. I. С., 1975, с. 262—263, 264.

представители на различни социални групи и класи в историята. Друг е въпросът, че цитираните оценки в повечето случаи отразяват емоционалното отношение на авторите. В една или друга степен характеристиките страдат от методологическа ограниченост и социално-класово пристрастие.

Няма съмнение, че с всичките си достойнства и недостатъци, с положителните и отрицателните страни на реформационното си дело М. Лутер оставя дълбоки следи в историята на революционните движения, на социалната мисъл, на културата и пр.

В личността и делото на М. Лутер фокусират по своеобразен начин антагонистичните противоречия между две коренно различни епохи — средновековната, която, мъчително съпротивлявайки се, слиза от историческата сцена, и новата, която се налага в борба срещу старите, задържащи общественото развитие реакционни сили. Контраверсите, които ги раздират, са твърде дълбоки, понякога неразрешими. Това е напълно понятно, като се вземе под внимание обстоятелството, че Лутер в зависимост от цял комплекс причини гравитира между силите на прогреса, които се отнасят с недоверие към него, и на реакцията, която гледа подозрително на ходовете му. Ето защо понякога е много трудно да се установи къде завършва прогресивното у него и откъде започва ретроградното. Революционер и реставратор на старото, борец и мечтател, догматик и реформатор, средновековен мислител и човек на Новото време, августински монах и противник на католическата църква, теолог и отрицател на теологията, ересарх и враг на ересите, консерватор и либерал, аскет и светски човек, фидеист и рационалист, реформатор и противник на радикалната Мюнцерова реформация — това са полюсите, между които протича бурният му, напрегнат, динамичен и неспокоен живот на учен, мислител и борец.

Делото на Лутер надживява границите на XVI столетие и преминава в новата епоха на човечеството, за да достигне до епохата на социализма като обект на научната мисъл и оживените дискусии. То поражда размисли, противоречия, борби, тъй като значението на Лутер не се ограничава само в границите на Късното средновековие, то притежава и редица съвременни аспекти. В епохата на прехода от капитализма към социализма религиозните лозунги играят все по-незначителна роля, но Лутеровото име, проблемите, които поставя, схващанията му за развитието на природата, обществото и човешкото мислене не престават да се вплитат в социалните конфликти и противоречия. Според официалната американска статистика за 1968 г. сега 70 милиона вярващи от системата на протестантизма са свързани с името му, наричат се лутерани и се ръководят от идеите му.²⁸ Най-голямата християнска църква в Германия — Обединената евангелска лутеранска църква (Vereinigete Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands), сплотяваща към 40 милиона последователи, в неговото лице има своя патрон. Лутеранският световен конвент, възникнал в 1923 г., а реорганизиран в 1947 г. в Лутеранска световна федерация, обединяваща мнозинството лутерански църкви по света, под знамето на неговите идеи, участва в съвременната идеологическа борба.²⁹

Противоречивият характер на Лутеровата идеология дава в определена степен възможност на съвременните му последователи да използват него-

²⁸ 1968 Centennial Edition the World Almanac and Books of Facts. New York, 1968, p. 178.

²⁹ По-подробно по този въпрос у P. Meinhold. Ökumenische Kirchenkundeformen der Christenheit heute. Stuttgart, 1962.

вото наследство в защита на стария свят или в подкрепа на световната социалистическа система. Така например след Втората световна война Карл Барт и Мартин Нимьолер осъждат ремилитаризацията в ГФР, порицават опитите да бъде превърната протестантската църква в оръдие на НАТО. Под натиска на измененията, настъпили в Европа, демократично настроените среди в лутеранската църква в Западна Германия се стремят в противоположност на епископ Херман Кунст и неговите милитаристични планове да постигат разбирателство между „църквата и демокрацията“; те осъждат атомното въоръжаване на бундесвера. В обстановката, настъпила през време на чествуването на 450-годишнината на Реформацията, протестантската църква в лицето на видни свои представители поставя като съвременна задача на църквата не защитата на „престола и олтара“, а на „парламента и олтара“.³⁰ В противоположност на тази позиция още през 1947 г. изповедническата църква признава „грешките на миналото“ и декларира: „Ние тръгнахме по неправилен път, откога започнахме да създаваме християнски фронт пред лицето на породената от необходимостта реорганизация на обществения живот на хората. . . Ние отричахме правото на революция, но търпеливо понасяхме развитието, насочено към установяването на абсолютна диктатура.“³¹

Макар по принцип поражението на фашизма да довежда до инфлация на християнството,³² следвоенният период в Германия довежда до известно съживяване на религията — католическа, протестантска. За това между другото спомага и обстоятелството, че редица църковни идеолози, спекулирайки с въпроса за преследването на някои протестантски дейци, възпитани в англосаксонските среди, започват да се представят не само за невинни жертви на хитлерофашизма, но и за борци срещу „новия ред“, установяван от Хитлер.³³

Всичко това предопределя до голяма степен отношението на историците-марксисти, от една страна, и на буржоазните изследователи, от друга страна, към делото на Лутер, а също така и към неговия идеологически противник Мюнцер. Докато буржоазните автори от различните школи и направления по принцип пренебрегват революционера, възхищават се от Лутер и предпочитат да посвещават изследователските си усилия на неговия живот, дело и теологически схващания, учените-марксисти по понятни причини проявяват по-особено внимание към Мюнцер и неговото учение за развитието на природата, обществото и човешкото мислене, към революционния му подвиг. Историците-марксисти неохотно се заемат с изследване живота и дейността на реставратора, който изменя на революционните традиции на масите и застава на страната на феодалните властелини. Ненапрасно в редица историографски проучвания, когато става дума за Лутер, обикновено положителният етап в неговия живот бива или подценяван, или поставян на заден план и на първо място се говори за враждебното му отношение към въстаналите селско-плебейски маси, промяната в социалните му възгледи бива окачествявана като предателство.³⁴

³⁰ H. Re n n e r. Militärseelsorge im Zeichen der Apokalypse. Luthers „gerechter Krieg“ und die Bombe. — Die Welt, 27, 21. XI. 1966.

³¹ W. P h i l i p p. Religiöse Strömungen unserer Gegenwart. Heidelberg, 1963. S. 117.

³² P. S c h e m p. Kirche und politische Parteien. Stuttgart, 1946, S. 23.

³³ W. H a s e l o f f. Die politischen Parteien in der Bundesrepublik Deutschlands. Frankfurt am Mein, 1968, S. 42.

³⁴ Впрочем напълно понятни са причините, поради които например Е. В. Г у т н о в а (Историография истории средних веков. М., 1974, с. 265, 268) характеризира втория, след-вартбургски етап от дейността на Лутер с термина „предателство“.

В най-общ план обект на настоящото изследване са противоречията в живота, идеологията и дейността на Лутер, обусловени в крайна сметка от спецификата на бюргерството като класа, която още не се е превърнала в буржоазия, но не е и феодално образувание. Авторът се е ръководил от разбирането, че на бюргерството и неговите идейни представители била присъща характерната за ранната степен на преходната епоха идеологическа „неопределеност“, приспособленчество, дори социална индиферентност, която в края на краищата обяснява широкото въздействие на реформационното движение.³⁵ Имал е пред вид обстоятелството, че като реформатор Лутер бил тясно свързан с бюргерството, което представлява социалната основа на реформационното движение.

Настоящото изследване бе замислено през време на моята специализация в Хумболтовия университет в Берлин, ГДР, през 1973—1974 г. Неоченима помощ получих от проф. д-р Г. Фоклер, д-р Г. Брендлер и д-р М. Штайнмец и покойния съветски проф. д-р М. М. Смирин. На тях изказвам моята най-сърдечна признателност.

Авторът благодари и на своите колеги от Катедрата по стара и средновековна обща история при Историческия факултет на СУ „Климент Охридски“ и от специалността, които взеха участие в обсъждането.

МАРТИН ЛУТЕР В ИСТОРИОГРАФИЯТА

Реформацията в Германия, свързана с живота и делото на Мартин Лутер, е предмет на усилена и продължителна разработка в историографията. За Лутер и лутеранството вече е натрупана огромна литература, която не престава да се обогатява. Буржоазната историческа наука притежава несъмнени постижения, както и редица крупни представители в тази област. Макар съчиненията на витенбергския мислител да са събрани и издавани неколкратно,¹ продължава и до ден днешен откриването на нови негови ръкописи, които спомагат да се разширяват и закръгляват представите за дейността му, за обществено-политическите му и църковно-религиозни схващания.² Много проучвания са посветени на живота на Лутер, на детските му и юношески години, на предреформационния период от неговото развитие.³ Немалко са писанията за 95-те тезиси, които той окачва върху вратите на двор-

³⁵ По-подробно по този въпрос у M. Steinmetz. Humanismus und Reformation ihren gegenseitigen Beziehungen Lucas Granach. Künstler und Gesellschaft. Berlin, 1973, S. 33, fg.

¹ Съчиненията на М. Лутер са обнародвани в различни издания: M. Luther. Sämtliche Schriften und Werke. Bd. 28. Leipzig, 1729—1740; Bd. 24. Halle, 1740—1753; Bd. 67. Ef. Plochmann — Irmscher, Erlangen, 1826—1857; Bd. 1—20, 24—26 — Enders. Frankfurt, 1862—1885, 38 Lateinisch Bd. Erlangen, 1829—1886; Werke, Kritische Gesamtausgabe, Abt. 1—4, Weimar, 1882—1957 (Abt. I. Bd. 1—58; Abt. 2, 1—6; Abt. 3, Bd. 1—10; Abt. 4, Bd. I—II; Inhaltsübersicht zu Abt. 1—4).

² M. Luther. Unbekannte Fragmente aus Luthers 2. Psalmenvorlesung, Hrsg. v. E. Vogelsang (Arb. z. KG 27). Berlin, 1940, Vat. Fragm.

³ A. Hamel. Der junge Luther und Augustin Gütersloh, 1934; H. Boehmer. Der junge Luther, 5. Auflage. Leipzig, 1952; W. Jetter. Die Taufe beim jungen Luther. Tübingen 1954; E. Wolf. Zur Entwicklung des jungen Luther, eine notwendig lange Besprechung einer neuen Lutermonographie, Theol. Bl., 1934: 3.; G. Merz. Der vorreformatorische Luther. München, 1926; U. Mauser. Der Häresiebegriff des jungen Luther. Tübingen, 1956.

цовата църква във Витенберг.⁴ Обект на интензивна разработка са теологическите концепции на този неуморим и динамичен реформационен деец.⁵ По-конкретно редица автори се спират на догматическите му възгледи,⁶ на етическите,⁷ христологическите⁸ и екзегетическите му разбирания.⁹ Разработва се и историята на лутеранската църква,¹⁰ нейната роля в историческия живот.

Разбира се, една пълна и подробна историографска оценка на литературата за М. Лутер е твърде трудна и неблагодарна задача. Впрочем тя вече до известна степен, макар и в буржоазно-идеалистическо осветление, е решена от двама немски изследователи. Още през 1916 г. Густаф Волф издаде двутомно извороведческо и историографско проучване върху немската реформация, в което систематизира дори и най-малките статии за Лутер и неговото реформационно дело.¹¹ Като се има пред вид развитието на историческата наука оттогава досега, може да се каже, че трудът на Волф е вече до голяма степен остарял. Сравнително по-нов преглед на изворите за Реформацията бе направен немного отдавна от Франц Лай и Ернст Бицер.¹² Прегледът обаче е безсистемен, без правилна методологическа ориентация — говори се например за „княжеска революция“ (Die Fürstenrevolution, S. 160) и пр. Разделението на материала е извършено формалистично, не по методологически и социален признак, а по религиозни съображения. Един нов и несъмнено по-

⁴ W. Kohler. Luthers 95 Thesen samt s. Resolutionen und den Gegenschriften, Tetzel, Ek und Prierias und den Antworten Luthers, 1903; E. Schott. Die theologische Bedeutung der Thesen, 450 Jahre Reformation. Berlin, 1967, S. 70—88; F. Lofs. Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte. Halle, 1906, S. 717 fg.; I. Ludolph. Die 95 Thesen Martin Luthers. Berlin, 1972.

⁵ P. Althaus. Luthers Lehre von beiden Reichen im Feuer der Kritik. Luther-Jahrbuch 24, 1957; H. Denifle. Luther und Luthertum, Bd. 1—2. Mainz, 1904—1909; H. Diehm. Luthers Lehre von den zwei Reichen, untersucht von seinem Verständnis der Bergpredigt aus München, 1953; F. Lau. „Äusserliche Ordnung“ und „weltliches Ding“ in Luthers Theologie. Göttingen, 1937; F. Lau. Luthers Lehre von den beiden Reichen. Berlin, 1952; L. Köstlin. Luthers Theologie. Bd. 2. Stuttgart, 1863, 2. Aufl. 1901; A. Müller. Luthers theologische Quellen, Giessen, 1912.

⁶ O. Ritschl. Dogmengeschichte des Protestantismus. Bd. 1—4. Leipzig, 1908; F. Lofs. Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte. Halle, 1906, S. 684; fg; K. Bart. Die kirchliche Dogmatik. Bd. IV, 1. Zürich, 1953; R. Seeberg. Lehrbuch der Dogmengeschichte. Bd. IV, I. Die Lehre Luthers, 2. Aufl., 1917, 4. Aufl., 1933.

⁷ S. Lomatzsch. Luthers Lehre vom ethisch-religiösen Standpunkt aus und mit besonderer Berücksichtigung seiner Theorie vom Gesetz dargestellt. Berlin, 1878; K. Thiem. Die sittliche Triebkraft des Glaubens. Eine Untersuchung zu Luthers Theologie. Leipzig, 1895; P. Althaus. Die Ethik Martin Luthers. Gütersloch, 1965.

⁸ E. Vogelsang. Die Anfänge von Luthers Christologie. Berlin—Leipzig, 1929; E. Vogelsang. Der angefochtene Christus bei Luther. Berlin, 1932; P. Wacker. Theologie als ökumenischer dialog. München, Paderborn, Wien, 1965, S. 117—135.

⁹ K. A. Meisinger. Luthers Exegese in der Frühzeit. Leipzig, 1911; Der Katholische Luther. München, 1952.

¹⁰ K. Holl. Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte. Bd. 1. Luther VI, Aufl. 1932, Bd. 3 der Westen. Tübingen, 1928; E. Müller. Luther und die Kirche. Berlin, 1933; O. Piper. Vom kirchlichen Wollen der deutschen Reformation (Luther in ökumenischer Sicht). Stuttgart, 1929; E. Troeltsch. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Bd. I. Tübingen, 1912; E. W. Zedden. Martin Luther und die Reformation im Urteil des deutschen Luthertums. Bd. 2. Freiburg, 1950—1952; H. Stephan. Luther in den Wandlungen seiner Kirche, Greisen 1907, 2. Aufl. 1951.

¹¹ G. Wolf. Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte. Zweites Band. Kirchliche Reformationsgeschichte, Ersten Th. Gotha, 1916, S. 167—276

¹² F. Lau, E. Bizer. Reformationsgeschichte Deutschlands bis 1555, Wandenhoek Ruprecht in Göttingen, 1964, S. 1—170.

съвършен библиографски очерк за М. Лутер бе оповестен преди десетина години в Лайпциг, а в Штутгарт и Лайпциг приключи капиталното издание на К. Шотенлоер.¹³ В Холандия и Франция също така се появиха солидни историографски справочници за Реформацията, които имат по-общ характер, засягат цялостно антифеодалното реформационно движение: *Bibliographie de la réforme 1450—1648. Ouvrages parus de 1940 à 1955*, fasc. 1—5, Leiden, 1958—1965; *Le XVIe siècle par H. See, A. Rebillon et E. Preclin*, Paris, 1950; *Revue historique*, 1960, 223.

Ако се направи опит за типологизиране на съществуващата буржоазна литература за М. Лутер по конфесионален признак, тя може да бъде разграничена на три основни групи. Една част, най-значителната, принадлежи на протестантски автори,¹⁴ друга — на католически,¹⁵ трета — на православни.¹⁶ Всяка една от тези групи притежава много общи черти, но заедно с това извечно своеобразие, определена специфика. Това налага да се разкрие общото и особеното в буржоазната историография за лутеранството както от гледна точка на генералното развитие на християнската историография, така и по-специално нейните конкретни форми.

В тази връзка първият проблем, който излиза на преден план, е този за етапите, през които протича развитието на буржоазната историопис, посветена на Лутеровото дело. Първият етап обхваща времето от самата Реформация до избухването на английската буржоазна революция през 1640 г. и се отличава с теологичния си характер. В него си дават среща двете основни течения — реформационното с Филип Меланхтон (1497—1560),¹⁷ Й. Слайдан (1506—1566),¹⁸ Себастиан Франк (1499—1542),¹⁹ Матиас Флаций (1520—1575) и др.,

¹³ W. Fläschendräger. *Martin Luther, Bibliographie*. Leipzig, 1967; K. Schötenloher. *Bibliographie zur deutschen Geschichte im Zeitalter der Glaubensspaltung 1517—1585*, Bd. 1—7. Leipzig—Stuttgart, 1933—1964.

¹⁴ Вж. например прегледа на литературата у Т. А. Дорнер. *Geschichte der protestantischen Theologie besonders im Deutschland*. München, 1867, S. 77—329; *Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionwissenschaft*, zweit völlig neubearbeitet Auflage. Bd. III. Tübingen, 1929, S. 1755—1772; *Meyers Lexicon Achte Auflage*, Bd. VII. Bibliographisches Institut Ag. Leipzig, 1931, S. 807—813; *Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionwissenschaft*. Bd. IV. Tübingen, 1960, S. 480—520; *Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden, siebente völlig neubearbeitete Auflage des grossen Brockhaus*, Bd. XI. F. A. Brockhaus Wiesbaden, 1970, S. 706—711.

¹⁵ *Lexikon für Theologie und Kirche*, begründet von D-r Buchberger, zweite völlig neubearbeitete Auflage, herausgegeben von Josef Höfer, Rom und Karl Ranner, Innsbruck, Bd. VI, Freiburg S. 1223—1229; *Enciclopedia Italiana* vol. XXI. Roma, 1934, p. 692—705.

¹⁶ Вж. Е. Новиков. *Гусь и Люгеръ*. Т. I. М., 1859; Проф. А. Хрисант. *Характер протестанства в его историческом развитии*. СПб., 1868; О. Струков. *Лутеранский догмат об оправдании верою*. — *Православный собеседник*. 1893, кн. 1, Казан, с. 47—74; Б. Д. Порезовский. *Мартин Лутер*. Сб., 1898; Н. Таренцев. *Лутеранская вероизповедная система по символическим книгам лутеранства*. Казан, 1910, I. Попович. *Опћа црљвена историја*, 1054 — 1912. Срем. Карловци, 1912, с. 230—242.

¹⁷ K. Hartfelder. *Ph. Melancthon als Praeceptor Germaniae*. Berlin, 1889; G. Ellinger. *Ph. Melancthon*. Berlin, 1931; L. Stern. *M. Luther und Ph. Melancthon*, B., 1953; L. Stern. *Ph. Melancthon — Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae*. Halle, 1960; *Ph. Melancthon, 1497—1560; Gedenkschrift zum 400 Todestag des Reformators*, Bretten, 1960.

¹⁸ W. Fradensburg. *Johannes der Geschichtschreiber und die Schicksalsmächte der Reformationszeit*. Berlin—Leipzig, 1935; W. Fradensburg. *Vom französischen Agenten zu Geschichtsschreiber des deutschen Protestantismus. Ein Beitrag zur Lebens und Entwicklungsgeschichte Johann Sleidans Elsass-Lotharingisches Jahrbuch*, Bd. 11, S. 139—167.

¹⁹ A. Hegler. *Geist und Schrift bei S. Franck*, Freiburg in Breisgau, 1892; S. Wollgast. *Der deutsche Panteismus im 16. Jahrhundert*, Seb. Franck und seine Wirkungen auf die Entwicklung der panteistischen Philosophie im Deutschland. Berlin, 1972.

от една страна, и контрреформационното с кардинал Цезар Бароний (1538—1607),²⁰ Фамилио Страда (1572—1649)²¹ и др. В лицето на тези две групи и на техните продължители си дават среща протестантският догматизъм с католическата ортодоксия, която се стреми да защити позициите, подкопани от Реформацията.

Методологическа основа и на двете направления е обективният идеализъм, според който в основата на природните и обществените явления лежи някаква обективно съществуваща идея, обективен дух, лежащ във и независимо от човешкото съзнание. Това означава, че историците от двата лагера философски обосновават религиозното учение за бога. В същото време те са привърженици на провиденциализма в историята, като отстояват мисълта, че движещите сили на историята се определят от силата на провидението. Най-слабата страна на авторите от този период си остава следователно теологическият подход към обществените явления, който не могли да преодолеят дори най-крупните представители на класическата идеалистическа философия в Германия от Лайбниц до Хегел.²² В още по-голяма степен това се отнася за ортодоксалната католическа историопис, изграждани върху схоластическите начала на Тома Аквински (1225—1274).²³

Що се отнася до своеобразията на отделните конфесионални направления, трябва да се подчертава, че при тях могат да бъдат очертани редица любопитни подробности. За разлика от католическата антилутеранска историопис, която по начало е свързана с феодалната обществена система и я обслужва идеологически, протестантската историография изразява интересите на възникващата буржоазна класа. Това е най-съществената принципна разлика между двете течения, от която произтичат определени социални функции. Ако католическата историография си поставя глобалната задача да укрепва феодалния обществен строй, да превръща миналото на църквата в някакъв мит, протестантската обективно руши стария социален ред и работи за новия. Докато историците-паписти се задоволяват главно да събират необходимия документален материал и да го превръщат в идеологическо оръжие срещу закономерния настъпателен ход на историческото развитие, авторите-реформатори правят опити да разкриват общите закони, на които е подчинен светът. Ако философска основа на старите автори, най-общо казано, е фидеизмът от пробата на Августин Блажени (354—430) и Тома Аквински, методологическо ръководство на новите изследователи е специфичният рационализъм на М. Лутер.

За привържениците на католическата историография Лутер е отпаднал член на църквата, еретик и ересиарх, който трябва да бъде осъден и дамгосан. За протестантските историци обаче създателят на 95-те тезиси е недосегаем авторитет. Между тези два непримирими полюса на абсолютно отричане и абсолютно възхваляване варират в основни линии съчиненията, които излизат по оново време. Това се дължи на обстоятелството, че противоречията

²⁰ За тях вж. О. Л. Вайнштейн. Западноевропейская средневековая историография. М.—Л., 1964, с. 346—348.

²¹ Вж. Е. А. Косминский. Историография средних веков. М., 1963, с. 103—104.

²² Вж. по-подробно у Б. Г. Вебер. Историографические проблемы. М., 1974, с. 5 и сл.

²³ P. Choinacki. *Filosofia i neotomistyczna*. Poznan, 1947; G. M. Manser. *Das Wesen des Thomismus*. Freiburg, 1949; Ю. Боргос. Фома Аквинский, второе изд., перевод с польского М. Гуренко. М., 1975.

между лагерите са все още доста остри, незагълхнали в новата обстановка, свързана с новите борби.

Вторият етап обхваща времето от победата на английската буржоазна революция (1640—1660) до избухването на Великата октомврийска социалистическа революция, която даде дълбок отпечатък върху развитието на историографията, вкл. и върху изследванията на М. Лутер и лутеранството.²⁴ През този обширен период от време наред с буржоазната историопис и различните ѝ направления и в борба срещу нея възникна и се наложи марксистко-ленинската историческа наука, която в лицето на основоположниците на научния социализъм Маркс и Енгелс изгради методологическите принципи за изследване на реформационните движения.²⁵

Значителен тласък за проучване на реформационните направления в Европа, вкл. и в Германия, дава победата на буржоазните революции, които създават условия за развитието и утвърждаването на историята като наука. В борбата за разкъсване веригата на средновековния християнски мироглед като най-обща методологическа основа за историческия начин на мислене несъмнена роля изиграва историографията на Просвещението. Тя, както е известно, възниква и се развива в епохата на прехода от феодализма към капитализма (на немски *Zeit der Aufklärung*, на френски език *siècle des lumières*) и воюва срещу романтизма, зародил се като идеология на реакцията в нейната борба срещу френската буржоазна революция.

В тази насока в отделните европейски страни историографията на Просвещението притежавала редица характерни особености, но общият ѝ дух бил антифеодален, антикатолически. Не е случайно поради това, че на Лутер гледат положително толкова различни по начин на мислене и идейна нагласа мислители като Томас Хобс, който бил предшественик на просветителите, Волтер, Пиер Бейл, К. А. Хелвещий и др.

Общо взето, през епохата на Просвещението напредничавите автори превръщат проблематиката за М. Лутер в антифеодално идеологическо оръжие. В съчиненията, които се издават през това време, вее духът на либерализма. Реформаторът се разглежда като борец за напредъка на науката и културата, на хуманизма, като непримирим противник на средновековната схоластика, на католическата църква. Това е най-характерната особеност на просвещенската историография, нейна отличителна черта.

Особено място сред изследователите на Лутеровото дело заема историкът Готфрид Арнолд (1666—1714),²⁶ привърженик на сектата на пиетистите,²⁷ основана от Аугуст Херман Франке (1663—1728) и Шпенер.²⁸ В своя църковно-исторически труд „Безпристрастна история на църквите и ересите от началото на Новия завет до 1688 г. от Христа“²⁹ Арнолд отхвърля догматическия

²⁴ О. Л. Вайнштейн. История советской медиевистики 1917—1966. Л., 1968, с. 7 и сл.

²⁵ Срв. Е. В. Гутнова. Историография истории средних веков. М., 1974, с. 39—41.

²⁶ А. Лебедев. Очерки развития протестантской церковно-исторической науки в Германии (XVI—XIX в.). М., 1881, с. 41—52.

²⁷ За пиетизма вж. посочената литература у Ф. Х. Функ. *Lehrbuch der Kirchengeschichte*. Paderborn, 1911, S. 719—720.

²⁸ Германская история в новое и новейшее время в двух томах, редак. коллегия: акад. С. Д. Сказкин, Л. И. Гинцберг и др. М., 1970, с. 131.

²⁹ G. Arnold. *Unparteiische Kirchen und Ketzerhistorien vom Anfang des Neuen Test bis auf das Jahr Christi 1688*, Zürich.

формализъм и авторитета на символите като чужди на истинското християнство. Според автора виновни за възникването на подобни явления били М. Лутер и Ф. Меланхтон.³⁰ По такъв начин Арнолд подлага на критична оценка както недостатъците на протестантизма, тъй и пороците на католическата църква, на клира. В резултат от проучванията на пиетистите авторитетът на Лутер започнал да се разклаща. Научната мисъл разбулвала митовете на Късното европейско средновековие.

Критиката, която правят пиетистите на Лутер и лутеранството, се дълбочава и разширява. Канцлерът на основания през 1690 г. в гр. Хале университет Вайг Лудовиг фон Зекендорф продължил да атакува протестантската ортодоксия и нейния догматизъм. Като разкривал значението на Реформацията, той анализирал схващанията на Лутер като теолог и религиозно-обществен деец, изтъквайки редица негови недостатъци.³¹

Един нов, по-висок етап в развитието на историческата мисъл е свързан с трудовете на младохегелианците — Щраус, Бауер, Фойербах.³² В тази насока особено значение имат лекциите на Фойербах за същността на християнството, както и незагубилата значение и до днес негова студия „Същността на вярата в смисъла на Лутер“ (*Das Wesen des Glaubens im Sinne Luthers*).³³

През това време изпъква най-силната страна на немската историография — филологическата, която за разлика от най-слабото ѝ звено — теологическото, спомогнала за достигането на нови върхове. Това проличава в работите на класиците Волф и Нибур, както и на германистите братя Грим.^{33а}

Историографията, възникнала във връзка с юбилейните чествувания на Реформацията през 1617, 1717 г., носи същите белези — тя има традиционния едностранчив характер. Едва тристагодишният юбилей през 1817 г. придобил граждански особености. Под лозунга „Свобода, чест, отечество“ през есента на 1817 г. студентите се събрали да чествуват Реформацията заедно с отбелязването на освобождението от френско иго. Двойният юбилей — тристагодишнината на Реформацията и четиригодишнината от Лайпцигската победа над противника, привлякла на 17 октомври — деня на битката — 468 студенти от 12 германски университета заедно с някои професори, които пристигнали в гр. Айзенах. Всички те се отправили за гр. Вартбург, където в замъка на саксонския курфюрст Фридрих, противник на великодържавните планове на император Карл V, Лутер намира сигурно прибежище през 1521 г., след Вормския райхстаг. Когато приключва официалната част, бил издигнат костер, както по времето на Лутер, който изгорил папската була. Напомняйки смелия акт на реформатора, студентите хвърлили в пламъците емблемите на реакцията — австрийска капралска палка, хесенска войнишка коса, офицерски корсет, както и някои книги на реакционни автори. Прямо всички реакционери събралието отправило латинския призив: *Pereat!* — „Да погинат!“³⁴

³⁰ Цит. по F. B a u e r. *Die Epochen der kirchlichen Geschichtsschreibung*, 1852, S. 84 fg.

³¹ E. M. Z e e d e n. *Martin Luther und die Reformation im Urteil des deutschen Luthertums*. Freiburg. 1950, S. 121 f.

³² Вж. Б. Г. В е б е р. *Историографические проблемы*, с. 5.

³³ Вж. L. F e u e r b a c h. *Gesammelte Werke*. Bd. 9. Berlin, 1970, S. 353—412.

^{33а} Срв. Б. Г. В е б е р. *Историографические проблемы*, с. 5.

³⁴ Вж. Я. Д. Э п ш т е й н. *История Германии от позднего средневековья до революции 1848*. М., 1961, с. 438—439; Срв. *Германская история*. Т. I. М., с. 207—208; A. H e g e r. *Evangelische Verkündigung und Nationalbewusstsein, Zur Geschichte der Predigt von 1806—1848, Neuere deutsche Forschungen*, Bd. 7. Berlin, 1939.

Така чествването на Лутер като „национален немски герой“ се превърнало в грандиозна обществено-политическа манифестация. В консервативната преса участниците във вартбургското тържество били наречени „тевтонски якобинци“.

В противовес на демократичните слоеве на немската буржоазия, които превръщат Лутеровия юбилей в знаме на борбата срещу привилегиите на аристокрацията, за по-нататъшното развитие на германската нация³⁵, немските князе организирали официални тържества, които протекли под знака на завоеванията на старите реакционни сили, регламентирани с решенията на Виенския конгрес (1814—1815). Все във връзка с юбилея крал Фридрих Вилхелм III (1797—1888) издал специален декрет, с който установеният съюз с лутеранската реформатска църква бил официално оповестен. В изпълнение на идеята за укрепването на съюза между короната и църквата протекли Лутеровите тържества в Хесен, Валдек, Анхалт и др.³⁶

Така рационалистичната и либералната трактовка на Лутеровите идеи, започнала през века на Просвещението, отстъпва пред натиска на национализма и шовинизма. В историографията започват да прославят реформатора като „въплъщение на немския народен дух“, като изразител на „немската същност“.³⁷

В своята книга „История на Лутеровата реформация“, писана през годините на френската буржоазна революция, Крал Хамердърфер³⁸ намира, че Мюнцер е достоен за по-голяма историческа слава, отколкото Лутер, но на последния му провървяло щастие в историографията, а на Мюнцер — не. Лутер — по заключението на автора — не заслужава славата, с която се ползувал сред историците на половин Европа. „Често става срамно да бъдеш историк“ — заключава по този повод Хамердърфер.³⁹ Очевидно събитията, които разтърсват континента, дават своя отзвук върху анализа на събитията и личностите от времето на Реформацията и Великата селска война.

Твърде характерна за позициите на католическата църква по това време е книгата на реакционния папски историк Йохан Едмунд Йерг „Германия през революционния период 1522—1526 г.“⁴⁰ В съгласие с разбиранията на яростния противник на Великата селска война, на Мюнцер, а също така и на Лутер-Кохлеус авторът счита, че главен виновник за революцията на селяните бил Лутер. В същото време той поддържа, че Лутер тайно съчувствувал на бунтовниците.⁴¹

В противовес на католическите автори в средите на последователите на Фердинанд Ласал (1825—1864), деец на германското работническо движение, публицист, родоначалник на една от формите на опортюнизма в работ-

³⁵ K. O b e r m a n n. Deutschland von 1815 bis 1849. Lehrbuch der deutschen Geschichte (Beiträge), Bd. 6, 2. Aufl. Berlin, 1963, S. 15 f.

³⁶ D. M i r b t. Der Einheitsgedanke in der Geschichte des Protestantismus, Reformationsfeier der Georg-August-Universität zu Göttingen am 31. Oktober 1917. Göttingen, 1918, S. 23.

³⁷ Такъв характер притежават работите например на A. H a u s r a t. Luthers Leben. Bd. 1—2. Berlin, 1904; Ders., Aleander und Luther auf dem Reichstag zu Worms, 1897.

³⁸ K. H a m m e r d ö r f e r. Geschichte der Lutherischen Reformation. I. Leipzig, 1793.

³⁹ Цит. по М. М. С м и р и н. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война. М., 1955, с. 257—258.

⁴⁰ J. E. J ö r g. Deutschland in der Revolutionsperiode von 1522 bis 1526. Freiburg, 1851.

⁴¹ Вж. М. М. С м и р и н. Народная Реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война, с. 27—28.

ническото движение — ласалианството, Лутер и неговото дело били издигнати в култ. От преписката на католическия епископ В. Кеттелер с ласалианците в Германия през 1866 г. научаваме, че един от членовете на Съюза Шмелцер на събрание в Дюнвалд обосновава „уравнението“ за „трите велики личности в историята на човечеството“ — Христос, Лутер и Ласал. Кеттелер осъжда постановката на части, като заявява, че приравняването на Христос с Лутер било несъстоятелно и представлявало отзвук на „ясноконфесионална, протестантска гледна точка“. Що се отнася до „уравнението“ Христос — Ласал, епископът, движен от намерението да приобщи ласалианците в „пътя на истината“, внимателно напомня, че за католическата църква „Христос е бог, а Ласал — това е Ласал“⁴².

Трудно може да се оцени като нещо качествено ново в историографията концепцията на Леополд Ранке (1795—1886) за Реформацията изобщо и специално за М. Лутер. Според Ранке Реформацията е епоха на велики открития, които били резултат от развитието на международните отношения. За него няма съществена разлика между Лутеровото учение и догмите на католическата църква, между лутеранството и папството съществувала голяма близост. Ранке, който не отдава голямо значение на социалните движения през епохата на Реформацията, одобрява напълно отношението на Лутер към Великата селска война, която разглежда като „безчинство“⁴³.

Не могат да бъдат оценени като крачка напред в изучаването на Лутер и лутеранството трудовете на крупните протестантски теолози Албрехт Ричл⁴⁴, Адолф Харнак⁴⁵, а в по-ново време на Франц Лай⁴⁶. В не по-малка, ако не и в по-голяма степен това се отнася и за някои други проучвания, като тези например на Карл Майсингер⁴⁷ и пр. В тях не се излиза извън кръга на традиционната проблематика, нито пък се привличат някакви нови документални податки. В известни отношения една част от авторите дори правят отстъпление от завоюваните позиции. В работата на Ернст Трьолч⁴⁸ дори възхищението от личността и учението на Лутер се съчетава с отрицателно отношение, с критично преосмисляне последиците от Реформацията с цел да се задоволят определени задачи на лутеранската църква.

В периода, който настъпва след победата на Великата октомврийска социалистическа революция, изследванията, посветени на Лутер и лутеранството, продължават. Върху основните концепции на буржоазните автори в тази област не можеше да не даде съответно отражение формирането на светската историческа наука, която, опирайки се на методологическите указания на Маркс, Енгелс и Ленин, пристъпи към решаване проблемите на историческата наука, вкл. и на общата средновековна история, респ. на реформацион-

⁴² W. E. von Kettelers. Schriften. München, 1924, S. 333.

⁴³ L. von Ranke. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. Bd. I. Wien—Hamburg, Zürich, S. 356 ff.

⁴⁴ A. Ritschl. Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Erlösung, 4. Aufl., Bonn, 1903; Die Entstehung der lutherischen Kirche, Bd. I — II.

⁴⁵ A. Harnack. Lehrbuch der Dogmengeschichte, Bd. 3, 4. Aufl., Tübingen, 1910.

⁴⁶ F. Lau. Luthers von den beiden Reichen. Berlin, 1952.

⁴⁷ K. Meissinger. Luthers Exegese in der Frühzeit. Leipzig, 1911; Der katholische Luther. M., 1952.

⁴⁸ E. Troeltsch. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. Bd. I. Tübingen, 1912.

ното движение.⁴⁹ Историците на Реформацията от капиталистическите страни независимо от субективните си схващания трябваше да се съобразяват с огромното значение на развитата от Ленин марксистка концепция за историческия процес изобщо и специално за историята на феодализма.⁵⁰ Затова може да се каже, че Великата октомврийска социалистическа революция не само осигури възтържествуването на марксисткото направление в историята, но и упрежни определено въздействие върху буржоазната историография, по-светена на германската Реформация.

Разтърсени от дълбоките революционни изменения в света, от Ноемврийската буржоазнодемократична революция през 1918 г., от Ваймарската република през 1919 г., протестантските историци започват да преоценяват своите социално-политически схващания. Една част от тях — и това са несъмнено най-прозорливите и далновидните либерално ориентирани теолози — пристъпват към създаването на „народна църква“. Правят се опити за съчетаване на християнството със социализма, като се търсят аргументи за това в съчиненията на М. Лутер. В тази насока активна дейност развиват в теоретичен и практически аспект Емил Фукс, Ото Нушке, Фридрих Ниберхал, Паул Тилих, Отто Баумгартен, Гюнтер Дан, Хенрих Хермелинк, Ернст Барникол и др. В отговор на тяхните опити да демократизират и осъвременят теоретическото наследство на Лутер в ущърб на интересите на германската империалистическа буржоазия, те биват изолирани, дейността им ограничавана и парализирана.⁵¹

От друга страна, изразявайки интересите на най-реакционната част на капиталистическата буржоазия, продължава да се развива консервативното направление в историографията. Не само не престават, но се засилват, подхранени от нарастващата икономическа мощ на финансовата олигархия, тенденциите за вяност към „престола и олтаря“. В разгромяването на Ваймарската република определен актив има и протестантската църква. Апологетите на т. нар. „немско християнство“ Фрик и Кубе обосновават теорията за вземането на властта от Хитлер в Германия като „немска революция в духа на Мартин Лутер“, като „завършек на народното дело на Лутер във втората немска Реформация“.⁵²

В протестантската историография през този период се забелязва известно отдръпване на историко-критичния метод на изследване живота, учението и епохата на М. Лутер. Такива автори като Карл Барг⁵³, Отто Ричл⁵⁴ и др., намиращи се под влияние на разочарованието от протестантизма през годините след Първата световна война, както и под невъзможността традиционният протестантизъм да даде отговор на назрелите въпроси на живота, насочват поглед към т. нар. есхатологични проблеми на Реформацията. Те разработват въпросите за спасението на душата, за възгледите на Лутер за

⁴⁹ Вж. за това О. Л. В а й н ш т е й н. История советской медиевистики, с. 7 и сл. В. А. Д у н а е в с к и й. Советская историография новой истории стран Запада 1917—1941 М., 1974, с. 3 и сл.

⁵⁰ Е. В. Г у т н о в а. Историография истории средних веков, с. 321—330.

⁵¹ В. Т h e e k. Ein kurzer Gang von Paul Tillich zu Emil Fuchs Ruf und Antwort. Festgabe für E. Fuchs zum 90. Geburtstag. Leipzig, 1964, S. 90, 94; B. S a t l o v. Das Wollen und Wirken von Emil Fuchs im Spiegel des kirchlichen Jahrbuches (1918—1931), S. 161—171.

⁵² К. М e i e r. Die deutschen Christen, das Bild einer Bewegung im Kirchenkampf des Dritten Reiches. Halle, 1964, S. 35.

⁵³ К. В a r t. Das Evangelium in der Gegenwart, Theol., Ex. 25. München, 1935.

⁵⁴ О. R i t s c h l. Dogmengeschichte des Protestantismus, Bd. I—IV. Leipzig, 1908—1927.

царството божие, за сатаната и пр. Това е несъмнено антиисторически подход към обществените явления, свързан с измененията, които настъпват в Европа след 1917 г.⁵⁵

Характерен момент в протестантската историография от това време е отклоняването на вниманието от изучаването на обществените движения през XVI в., с които бил свързан реформаторът и насочването му към вътрешния идейно-емоционален свят на М. Лутер. Автори от рода на Карл Хоол се занимават с душевните колизии на реформатора, с неговото отношение към бога и пр. Западногерманският историк Герхард Риттер превръща реформационния мислител в някакъв символ, възплъщение на ирационалните импулси на немската душа.⁵⁶ Риттер се опитва да превърне учението и борбите на Лутер в средство за политически спекулации, в идейно оръжие на антисоциалистическа пропаганда. На тази тенденция не са чужди и някои други историци от ГФР и останалите западноевропейски капиталистически държави.

Вътре критично се отзовава за М. Лутер видният немски философ от първата трета на XX в. Макс Шелер (1874—1928), привърженик на субективния идеализъм, последовател на феноменологическата школа, основана от Едмунд Хуссерл (1859—1938). Схващането му за реформатора е подчинено на специфичната му концепция за негативните условия, при които възниква съвременната наука, първо място сред които заема „подкопаването на йерархическото църковно единство и църковна власт посредством религиозната реформация, която, ако я разглеждаме по преимущество от научна гледна точка, била във висша степен реакционно явление.“⁵⁷ Изградил един априорен тезис, който противоречи на историческата правда, авторът пише, че частичното разложение на църковната власт, предизвикала реформацията, имало някои косвени последици, благоприятстващи за научния начин на мислене. Реформацията притежавала „по-широка социологическа и политическа връзка с укрепващата наука, независима от волята и плановете на самите религиозни реформатори. Ако средновековната религиозност — според Шелер — ориентирала душевната енергия на човека към „божественото и божествените предмети“, Реформацията, обратно, я въвела „в света на труда и призванията“⁵⁸. В кръга на последиците от Реформацията авторът включва възникването на освобождения от всякаква мисъл за трансцендентното „чист светоиманентен рационализъм“, но той се развивал независимо от осъзнатите стремежи на реформаторите.

Така и на теория, и на практика Шелер отрича оригиналния характер на Реформацията, на нейните идеолози, свързани с интересите на възникващата буржоазна класа.⁵⁹

След Втората световна война някои реваншистки кръгове в Западна Европа под прикритието на неговото име се мъчат да оправдаят военните престъпници. Под многозначителния, но свършено ясен лозунг „От Лутер към

⁵⁵ G. Mehnert. Evangelische Kirche und Politik 1917—1919. Die Politischen Strömungen im deutschen Protestantismus von der Julikrise bis zum Herbst 1919. Düsseldorf. 1959, S. 5; H. Zahnt. Die Sache mit Gott, Die Protestantische Theologie im 20. Jahrhundert. München, 1966, S. 12 ff.

⁵⁶ G. Ritter. Gestalt und Symbol. München, 1925; Ders., Luther und der deutsche Geist — Die Weltwirkung der Reformation. München, 1959.

⁵⁷ M. Scheler. Die Wissensformen und die Gesellschaft. Bern, 1960, S. 98.

⁵⁸ Ibidem, S. 101.

⁵⁹ Ibidem, S. 123.

Хитлер“ се пристъпва към фалшифициране историята на немския народ, към неадекватни и подозрителни оценки за историческия процес, за обществените явления.⁶⁰

Католическата историография, следвайки традициите, завещани от Кохлеус, не престава да се отнася враждебно към реформатора и неговото учение. За историците на Ватикана Лутер е ереснарх, разрушител на църковното единство, виновник за упадъка на културата. В такъв дух са написани трудовете на И. Дьолингер⁶¹, И. Янсен⁶² и др. В омразата си към него Денифле⁶³ и Х. Гризар⁶⁴ го обрисуват като престъпен тип, като психопат. Конфесионалната ограниченост на авторите им пречи да подхождат обективно към един от сложните феномени на европейското Късно средновековие.

От своя страна католическата историография претърпява съществени модификации. Във връзка с търсенето на общи моменти в идеологията на Лутер, обусловено от взаимните икуменически задачи, историците на Ватикана започват активно да изследват реформатора, неговия католически етап на развитие.⁶⁵ По такъв начин се преодоляват верските различия и се търсят общи тенденции, като същевременно биват обругавани участниците във Великата селска война. Забелязват се подчертани усилия да бъде някак си реабилитиран Лутер.⁶⁶

В тази връзка в съвременната ватиканска историография все повече се правят опити да бъде премахната разликата между Реформацията и Възраждането. Нещо повече дори. Някои католически историци стигат дори дотам да твърдят, че контрареформацията била. . . „католическа реформация“ (*La Riforma Cattolica*). Така постъпва например Марио Бендишиоли⁶⁷, който използва термина „католическа реформация“, възникнал в немската литература през 80-те години на миналия век и получил широка популярност през 30-те—40-те години на ХХ в.,⁶⁸ за да се затвърди здраво след Втората световна война. Усилията на Бендишиоли се намират във връзка с опитите на буржоазно-клерикалните кръгове да преосмислят процесите, свързани с историята на феодалнокатолическата реакция през XVI—XVII в., и да ги използват за укрепване позициите на съвременния католицизъм. Съвременните апологети на папството разглеждат католическата реформация, наричана нерядко „католическо възрождане“, като процес на укрепване и утвърждаване на силите на католицизма (*restaurazione cattolica*), явление, различаващо се от протестант-

⁶⁰ G. Rupp. *Lutherforschung heute*. Berlin, 1958, S. 146.

⁶¹ J. Döllinger. *Die Reformation, ihre innere Entwicklung und ihre Wirkungen*, Bd. 3, 1844/46.

⁶² J. Janssen. *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des MA I—VIII bis 1618, 1876/94 in neueren Auflagen und von Bd. VII. an hg. von L. Pastor*.

⁶³ H. Denifle. *Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung*. Bd. 2. Mainz, 1904—1909.

⁶⁴ H. Grisar. *Luther*, Bd. 3, Freiburg, 1911—1912.

⁶⁵ O. Scheel. *M. Luther*, Bd. I—III, 3. Aufl. Tübingen, 1921—1930; H. Böhmcr. *Der Junge Luther*, 5 Aufl. Leipzig, 1952.

⁶⁶ I. Lortz. *Die Reformation in Deutschland*. Bd. I—II. Freiburg, 1939—1940.

⁶⁷ M. Bendiscioli. *La riforma cattolica, 1550—1630*, Storia di Milano. Milano, 1958; *Bendiscioli. La riforma cattolica*. Brescia, 1958; *Controriforma o riforma cattolica*. Roma, 1958.

⁶⁸ I. Maurenbrecher. *Geschichte der katholischen Reformation*. Freiburg, 1881; H. Jedin. *G. Seripando. Sein Leben und Denken in Geisteskampf des 16. Jahrhunderts*. Würzburg, 1937; *Jedin. Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer Jubiläumsbetrachtung über das Trienter Konzil*. Luzern, 1946.

ската Реформация, възникнало преди нея. Католическата реформация се оценява ни повече, ни по-малко като процес на вътрешно обновяване (*rinno-vazione*) на католическата църква, започнало още от Франциск Асизки, който призовал епископите в някои райони на Италия, Испания, Франция и Германия, да се борят за „обновяване“ на църквата. Реформите, които били проведени във францисканския, доминиканския, бенедиктинския, августиинския и др. ордени през XV—XVI в., както и възникването на нови ордени като театиинския се разглеждат като продължение на това възраждане. Не по-другояче се разбира и дейността на някои теолози от рода на Серипандо, Констарини, Поле и др. Колкото и странно да изглежда, Тридентският църковен събор в светлината на тази теория бил разкрил пред църквата по-широко поле за осъществяване на Реформацията.

Цялостната програма за фалшифицирането на историческото минало, изработена през понтификата на папа Павел III, Бендишиоли нарича „анти-протестантска грижа“, която била част от „вътрешната реформа“ (*La riforma interna*).⁶⁹ В тясна връзка с всичко това Бендишиоли отхвърля без всякакво стеснение голямото историческо значение на Реформацията и Възраждането.⁷⁰

В някои най-нови католически изследвания реформационното дело на М. Лутер получава нови, немного ясни, но във всеки случай аналогични измерения. Така в една многотомна история на папството, излязла съвсем наскоро, се поддържа, че Лутер стоял на позициите на папството, но не могъл да защити светия престол в цялата му чистота. Авторите, влизайки в грубо противоречие с фактите, изтъкват, че имал способността да се държи на разстояние от революционните подстрекателства на буржоазията в империята и да не смесва тяхната кауза с каузата на християнството. „Беше трудно — заявяват многозначително идеолозите на съвременния Ватикан — да се вземе ясно отношение към Селската война.“ Прави се заключението, че Т. Мюнцер бил „по-голям реалист, отколкото Лутер“⁷¹. По такъв начин старата теза за верността на витенбергския реформатор спрямо папския престол се прокарва в най-новата католическа историография.

Немного отдавна органът на Ватикана „Чивилта католика“ в уводна статия, като се мъчи да внесе успокоение и оптимизъм в редовете на своите последователи, разтърсени от успехите на световната социалистическа общност, напомня и за делото на Лутер. Авторът на статията пише, че католическата църква в миналото нееднократно е преживявала „още по-радикални“ вътрешни сътресения, от които е излизала победителка. „Достатъчно е да си припомним — продължава списанието — бедните братя, спиритуалистите, валденците, Уиклиф, Хус, Лутер, Калвин, ясенитите, модернистите.“⁷²

Всички тези усилия, проявявани в широк диапазон, да се фалшифицира историческата действителност изобщо и по-специално да се представи мрачната епоха на контрареформацията и инквизицията като някакъв мирен продължителен процес са предварително обречени на неуспех. Стратегическият смисъл на подобни диверсионни ходове е да се ликвидира дълбоката принципна разлика между двата основни фронта — католическия и протестант-

⁶⁹ M. Bendiscioli. *Controriforma o riforma cattolica*, p. 119.

⁷⁰ *Atti del I Convegno degli storici italiani e sovietici. I Quaderni di Rassegna Sovietica*, quad. I. Roma, 1965, p. 216.

⁷¹ L. J. Rogier, R. Fubert, M. D. Knowles. *Nouvelle histoire de l'Eglise*, T. 3. *Reforme et contro-reforme*. Paris, 1968, p. 78—79.

⁷² *Civiltà Cattolica*. T. I. Romae, 1969, p. 213.

ския — единият свързан с отмиращото средновековие, а другият — с новите капиталистически сили, които се утвърждават на историческата сцена. Това на практика означава, че не съществуват конфронтации между папството и Мартин Лутер, че не е бушувала борба за отхвърляне духовната диктатура на църквата.

Затова никак не е случайно, че в съвременната буржоазна историография, свързана с различните религиозни изповедания, животът, реформационното дело и цялостното наследство на М. Лутер все още не са намерили окончателна обективна оценка. Една част от католическите историци от рода на Е. Изерло⁷³ все още спорят по отдавна установени факти и отстояват схващането, че изобщо М. Лутер не бил окачил 95-те тезиси върху вратите на дворцовата църква във Витенберг, а само ги предал на 31 октомври 1517 г. на настоятеля на храма. В спор с католическите теолози някои протестантски автори, като К. Аланд, защитават традиционното разбиране за окачването на тезисите.⁷⁴

Някои протестантски среди в Западна Европа поставят Лутер върху прокрустовото ложе на своите икуменически планове. В книгата си „От Лутер до съвременния промишлен свят“ К. Г. Швайцер прави опит да модернизира идеологията на витенбергския мислител. „Лутер — пише Швайцер — беше за своята епоха „съвременен“ човек, защото бе вярващ реалист, който проповядва евангелието не в безвъздушно пространство, а в заобикалящия го свят с неговите действителни проблеми. . . Лутер естествено не искаше да свързва умъртвяващо своята основна евангелско-етическа позиция със социалните отношения на своето време или на което и да било друго време. Ако той би живял сега, по новому би създал своята етическа концепция към днешното положение и при това би намерил нови решения (Lösungen) и нови лозунги (Losungen). Затова ние следваме призива на световната лутеранска конференция от 1952 г. в ХанOVER: „Не назад към Лутер, а напред към Лутер!“⁷⁵

Православната църковна историография подхожда към разглеждането на Лутеровите реформационни схващания от ограничени конфесионални разбирания. В работите на теолозите не се излиза извън рамките на верските полемически вражди, като зад библейските текстове, с които си служи немският реформационен деец, не се вижда голямото антифеодално дело на учения. В своята ограниченост някои автори дори повтарят клеветите на католическите теолози, според които „религиозната проповед на Лутер имала за последица селските въстания през 1525 г.“⁷⁶

Не е дадена обективна оценка на Лутеровото реформационно дело и през време на диалога между богословите на Руската православна църква и Еван-

⁷³ E. Is er lo h. Luthers Thesenanschlag — Tatsachen oder Legende. Wiesbaden, 1962, S. 32.

⁷⁴ K. A la n d. Der 31. Oktober als Tag des Thesenanschlage. Kirche in der Zeit, 1966, H. 21, S. 466—469.

⁷⁵ C. G. S ch w e i t z e r. Von Luther zur modernen Industriewelt. Eine ethische Untersuchung. Berlin, 1957, S. 34.

⁷⁶ Вж. например Е. Н о в и к о в. Гусь и Лутеръ. Т. I, II. М., 1859; Проф. архимандрит Х р и с а н т. Характер протестантства в его историческом развитии. СПб., 1868; О. С т р у к о в. Лютеранский догмат об оправдании верию. Православный собственник. Казань, 1893, кн. I, с. 47—74; Б. Д. П о р о з о в с к и й. Мартин Лютер. СПб., 1898; Н. Т е р е н т ъ е в. Лютеранская вероизповедная система по символическим книгам лютеранства. Казань, 1910; J. Поповић. Опћа црквена историја, кн. II, 1054—1912, Срем. Карловци, 1912, с. 230—242; Д. В. Д ю л г е п о в, И. К. Ц о н е в с к и. Учебник по мисионерство. С., 1937, с. 176.

гелическата църква във ФР Германия, проведен от 3 до 8 март 1967 г. в манастира Хьохст в Оденвалд, близо до Франкфурт на Майн. В приетите тезиси по доклада на епископ Михаил Тихвински „Реформацията на XVI в. като църковно-историческо явление“ по същество се подценява значението на реформационното движение.⁷⁷

Не се отличава с реализъм и оценката, дадена през време на този диалог и от страна на Евангелическата църква. Както и православно разбиране, тъй и това на протестантските теолози изненадва със своята неудържима догматичност.

Неоценими заслуги за проучване живота и делото на М. Лутер има съветската историография, която постави на широка научна основа проучването на Великата селска война.⁷⁸ Между трудовете на съветските изследователи ярко се открояват фундаменталните изследвания на съветския историк М. М. Смирин (1895—1975)⁷⁹ — „Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война“⁸⁰, както и някои други монографични съчинения.

Както трябва и да се очаква, въпросите за М. Лутер и неговата дейност започнаха да се разработват в ГДР, родината на реформатора. Тласък за развитието на марксистката историография тук даде несъмнено победата на социалистическата революция.⁸¹ Благоприятно отражение даде също така отбелязването на 450-годишнината от окачването на 95-те тезиси на Лутер, ознаменувано с провеждането на юбилейни чествувания.⁸²

Прегледът на историографията в ГДР показва, че все още М. Лутер за разлика от Т. Мюнцер не е станал предмет на активна изследователска дейност. Привлича вниманието езиковото творчество на М. Лутер.⁸³ Анализират се икономическите му съващания.⁸⁴ Предмет на разработка са взаимоотношенията между М. Лутер Томас Мюнцер⁸⁵, Филип Меланхтон.⁸⁶ Издават се популярни очерци за отделни периоди от неговата дейност⁸⁷.

В обществено-политическото и идейно-културното наследство на ГДР, възприето от Средновековието, осмислено и преработено на марксистко-ленинска основа, влиза и реформационното дело на М. Лутер наред с борбите, победите и пораженията на Т. Мюнцер и предвожданите от него във Великата селска война народни маси. Както напълно правилно отбелязва германският

⁷⁷ Това се вижда най-добре от т. 5.

⁷⁸ Вж. прегледа на А. Н. Немиллов. Великая крестьянская война 1525 г. в Германии в советской историографии. — Проблемы всеобщей истории. Л., 1967, с. 70—82; срв. М. М. Смирин. Народная реформация Томаса Мюнцера (прегледа за руската историография), с. 55—62.

⁷⁹ За него; Памяти Мойсея Менделсевича Смирина, Средние века. Т. 39. М., 1975, с. 3—5; В. М. Володарский. Научнопедагогическая деятельность М. М. Смирин. Средние века, 28. М., 1965, с. 3—11.

⁸⁰ Първото издание 1947 г., а второто поправено и допълнено — 1955 г.

⁸¹ M. Steinmetz. Forschungen zur Geschichte der Reformation und des deutschen Bauernkrieg, Historische Forschungen in der DDR 1960—1970. Analysen und Berichte zum XIII. Internationalen Historikerkongress in Moskau 1970, Berlin, 1970. S. 338—350.

⁸² 450 Jahre Reformation, Herausgegeben von Leo Stern und Max Steinmetz. Redaktion: E. Voigt und G. Brendler. Berlin, 1967; Weltwirkung der Reformation. — Referate und Diskussionen, Bd. I—II. Berlin, 1969.

⁸³ E. Arndt. Luthers deutsches Sprachschaffen. Berlin, 1962.

⁸⁴ G. Fabiunke. M. Luther als Nationalökonom. Berlin, 1963.

⁸⁵ K. Hinrichs. Luther und Müntzer, Berlin, 1952.

⁸⁶ L. Stern. Martin Luther und Philipp Melanchton — ihre ideologische Herkunft und geschichtliche Leistung. Berlin, 1953.

⁸⁷ G. Zschäbitz. Martin Luther. Grösse und Grenze. Teil I (1483—1526). Berlin, 1967.

писател, критик и обществен деец Йоханес Бехер (1891—1958), Възраждането и хуманизмът в Германия, а също така и подемот на буржоазията и конституирането на буржоазното общество следва да се разглеждат като подготвителни стадии на социалистическия хуманизъм, като в този процес дължимото място трябва да се отреди и на М. Лутер.⁸⁸

Действително, като отчитат обстоятелството, че в областта на теологията „късният Лутер“ от 1525 до 1530 г., а и до самата си смърт изменя в значителна степен своето учение, съвременните теолози се мъчат да обяснят противоречията в неговото цялостно дело. Те обаче си поставят за цел да установят „в каква степен той запазва верността си към своите възгледи от първите години на Реформацията и в какви граници той ги преразглежда“⁸⁹. По-конкретно те насочват вниманието си към неговото отричане от общинния принцип и от принципа за всеобщото свещенство, за регламентацията на княжеските църкви, за отношението към еретиците и тяхното преследване, както и по редица други въпроси.⁹⁰ Съвременните апологети на протестантизма обаче не са в състояние да излязат извън рамките на формално-религиозните схващания и да навлязат в едно по-широко третиране на поставения въпрос за еволюцията на Лутеровите схващания.

Не прави изключение и студията на протестантската теоложка Розмари Мюлер-Щрайзанд „Пътят на Лутер от Реформацията към реставрацията, църковно-критическата теология на ранния Лутер и причините за нейното изменение“⁹¹. Това е по същество едно църковно-историческо изследване, в което се анализират еклезиологическите, етическите и други тясно богословски проблеми. Не се вземат под внимание проучванията на историците марксисти. Авторката се движи в тесните рамки на традиционното немско богословие, макар в някои отношения да прави опит да модернизира догматиката на лутеранската църква.

Но, разбира се, всичко това в никакъв случай не означава, че въпросът за противоречията в идеологическата и практическата дейност на М. Лутер не е привличал вниманието и не е поставян в литературата като научна проблема. В една или друга степен мнозина историци, литератори, поети и мислители са го долавяли и са подчертавали било противоречията, било еволюцията, било деградацията в цялостната реформационна доктрина на мислителя от Айслебен. В това отношение могат да бъдат привлечени редица интересни изказвания, които акцентират на отделни моменти от непоследователността в личността, учението и делото на Лутер.

⁸⁸ E. Hinkel. Gegenwart und Tradition, Renaissance und Klassik im Weltbild J. R. Bechers. Berlin, 1964, S. 27 ff.

⁸⁹ E. W. Zee dem. Die Deutung Luthers und der Reformation als Aufgabe der Geschichtswissenschaft, Theologische Quartalschrift, 140. Jg. Stuttgart, 1960, S. 131.

⁹⁰ Както е известно, при обсъждането и решаването на всички тези въпроси възникват различни крила в протестантизма—майористически, антиномически, синергистически и др. Борбата между тях още през XVI в. довежда до превръщането на Витенбергския университет в крепост на протестантския догматизъм, вж. K. A l a n d. Die Theologische Fakultät Wittenberg und ihre Stellung im Gesamtzusammenhang der Leucorea während des 16. Jahrhunderts, 450 Jahre Martin-Luther-Universität, Halle — Wittenberg, Festschrift, Bd. I, S. 178—181.

⁹¹ R. Müller — Streisand. Luthers Weg von Reformation zur Restauration, Die kirchenkritische Theologie des frühen Luthers und die Grundlagen ihrer Wandlung. Halle (Saale), 1964.

Според Хайнрих Хайне (1797—1856), бележитият немски поет и мислител, революционер-демократ, М. Лутер бил „не само най-големият, но и най-немският човек в цялата наша история. . . , в неговата природа грандиозно се съчетават всички добродетели и всички недостатъци на германците. . . , той лично е възплъщение на чудесното в Германия“. Той дава такава висока оценка за Лутер и в своята интересна студия „Към историята на религията и философията в Германия“⁹².

Хайне намира, че стилът на Лутер в неговите полемични писания е суров. Стиховете на Лутер — по думите на Хайне — приличали на самотно цвете, разцъфтяло върху планинска скала или на лунен лъч, който трепти върху размирната повърхност на разбунено море.⁹³

Особено задълбочено анализира мястото на Лутер в историята, неговата противоречива същност големият руски революционер деец, философ, писател и публицист Александър Херцен (1812—1870). Херцен поддържа, че Лутеровата реформация победила, защото тя се оказала възможна при тогавашните условия в Германия, макар историческият прогрес да бил свързан с последователната революционност, образуваща същността на Мюнцеровото учение. „Антагонизмът — пише Херцен, — понякога изразяващ се във възможния Мартин Лутер и последователния Томас Мюнцер, лежи, както семенните обвивки на всяко зърно; логическото развитие, разчленението на всяка партия непременно ще дойде до неговото разкриване.“⁹⁴

За него някои историци изказват най-ласкави оценки, като същевременно обръщат внимание на противоречивия характер на делото му.⁹⁵

Несъмнено най-дълбоко е проникнал в противоречивата същност на Лутеровото реформационно дело и най-точно е разкрил нюансите на неговите контраверси Маркс в редица от своите трудове. В същото време той набелязва и най-общите методологически принципи, от които трябва да се тръгва при научното изясняване на сложния, често пъти неадекватен път на Лутер като мислител, реформатор, обществено-политически деец.

„Лутер — писа Маркс в увода „Към критиката на Хегеловата философия на правото“ — победи робството по *набожност*, защото постави на неговото място робството по *убеждение*. Той разби вярата в авторитета, защото възстанови авторитета на вярата. Той превърна поповете в миряни, защото превърна миряните в попове. Той освободи човека от външната религиозност, защото направи религиозността вътрешен свят на човека. Той еманципира плътта от оковите, защото постави в окови сърцето на човека.“⁹⁶ Като се прибави към тази действително дълбока, проникновена дефиниция мнението на Маркс за ролята на протестантската теология във Великата селска война, картината се разширява. „Селската война — отбеляза той, — това най-радикално събитие в немската история, се разби в теологията.“⁹⁷ В писмо до Енгелс от 5. III. 1856 г. Маркс отново напомня за реакционната същност на лутеранския протестантизъм. „Нужно е — заяви той — да снемем от Реформацията упрека за това, че тя е майка на революцията. М(юнцер) беше

⁹² H. Heine. Gesammelte Werke. Über Deutschland 1831—1856. Berlin, 1955, S. 231.

⁹³ Ibidem, S. 240—241.

⁹⁴ А. И. Герцен. Соч. Т. XIV. Петербург, 1930, с. 194.

⁹⁵ Л. Хайсер. История на Реформацията. Търново, 1899, с. 83—84.

⁹⁶ К. Маркс, Ф. Энгелс. Соч. Т. I. с. 422, 423.

⁹⁷ Пак там, с. 423.

„мечтател“, говорейки „intelligo ut credam“. Лутер пък говореше: „credo ut intelligam“⁹⁸.

Направеният кратък и по необходимост сбит преглед на буржоазната и марксистко-ленинската историография за М. Лутер, за неговия живот и реформационно дело показва, че са поставени и решени вече редица проблеми. Все още остават незасегнати съществени страни от общественно-политическите и църковно-религиозните му схващания. В наличната, до голяма степен вече остаряла литература не са разгледани качествено новите реформационни концепции на Лутер, които не само го отличават, но и го противопоставят принципно на средновековните схоластици. Не са поставени на научно обсъждане консервативните елементи в миросгледа и дейността на Лутер. Наистина почти всички автори, които са писали за живота и делото, за учението и борбите на реформатора, са спирали накратко или по-подробно вниманието си върху принципа за спасяващата роля на вярата, но това е правено в повечето случаи мимоходом, без да се вникне в неговата антифеодална и антикатолическа същност. Не е изяснено различието в учението за спасяващата роля на вярата между Лутер, от една страна, и професора в Ерфуртския университет Йоханес Везел, от друга страна. Бяло поле в историографията е отликата между възгледите на Лутер за вярата и Лефевр Д'Етап, който преди него проповядвал, че оправданието се постига не чрез добрите дела, а чрез вярата. Продължава да стои открит проблемът за еволюцията на Лутеровите реформационни схващания, а в някои отношения и за тяхната деградация. Действително той е загатван в някаква степен, но в марксистко-ленинския историопис това е правено в най-общ генерален план, а в старата буржоазна литература — твърде догматично, в статика, а не в динамика.

Ето защо предмет на настоящото изследване са противоречията, които разкъсват Лутер между Средновековието и Новото време, лъкатушенията му между реформацията и контрареформацията, между жизнеутвърждаващия миросглед на Ренесанса и схоластиката на феодалната аристокрация. В него е направен опит да се уяснят борбите и колебанията му в цялостното му дело на мислител и реформатор. По такъв начин Лутеровата идеология ще бъде разгледана в развитие, в тясна връзка с конкретната историческа обстановка, на фона на социално-класовите противоречия и борби, които разтърсват епохата на раннобуржоазната революция в Германия.

КОРЕНИ НА ЛУТЕРОВИТЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ

Мартин Лутер, една от най-сложните личности в историята на Късното средновековие, трудно се поддава на анализ, на всеобхватна оценка. Причините за това се крият в обстоятелството, че неговият живот, дело и реформационни възгледи не могат да се поместят в общоприетите рамки за интерпретация явленията от епохата на феодалната общественно-икономическа формация. Ако се подходи към личността му единствено с опростените категории за черно и бяло, без да се оцени тя конкретно-исторически, едва ли ще можем да добием пълна и точна представа за общото и неповторимото в неговия реформационен миросглед, за национално-германското и европейско-общочовешкото в неговите победи и поражения, за революционното и

⁹⁸ К. Маркс, Ф. Енгелс. Соч. Т. 29, с. 18.

консервативното в колосалното му дело. Ярко изразена, неповторима индивидуалност, Лутер не се побира в структурата само на една класа — това, разбира се, никак не означава, че мирогледът му има надкласов характер, както се опитват да твърдят историците на протестантизма;¹ селянин по произход, бюргер по идеология, той неведнъж застава на кръстопътя между феодалната аристокрация и възникващата буржоазия. Теолог, получил образованието си в учебните заведения на католическата църква, той, след като осъжда папството, понякога съжالياва, заедно с реформаторите не са запазили средновековната религиозна организация като средство за обуздаване на недоволството на въстаналите селско-плебейски маси. Протестант, който застава начело на буржоазната разновидност на християнството, той не иска да одобри по-нататъшната еволюция на лутеранството, поради което Аугсбургското изповедание, в което са изложени основните принципи на новото вероизповедание, било създадено не от него, а от съратника му Филип Меланхтон (1497—1560)².

Всичко това, както и редица други прояви в цялостната дейност на М. Лутер, създава убеждението за дълбоката и дори неразрешима противоречивост в идеологията му, за непоследователността му. И наистина младият Лутер се различава съществено от зрелия, който очаква своите тезиси върху вратите на дворцовата църква във Витенберг. Лутер от време на Вормския райхстаг отрича по същество ранния, Лутер от времето на Великата селска война погизва витенбергския период от живота му. А по-късната му дейност като че ли е в някоя отношение отрицание на зигзагообразния му път с неговите противоречия и борби, с неговите колебания.

Противоречията в идеологическите схващания, в живота и дейността на Лутер като професор и общественик не са случайно явление. Те имат своите източници, свързани са с цял комплекс причини, които се коренят в незрялата, икономическа структура на обществото, в неразвитата социална система, в специфичните политически взаимоотношения, в темперамента, в личните особености на реформатора. Важна характерна черта в неговия мироглед, те имат своите дълбоки основи, свързани са със самия живот, със социално-политическите борби, които разтърсват германското общество през първите десетилетия на XVI в.

Ключът за разбиране противоречията у Лутер ни дава Енгелс в своето забележително изследване „Селската война в Германия“. „През периода от 1517 до 1525 г. — обобщава Енгелс — Лутер е преминал през същите метаморфози, през които преминаха съвременните немски конституционалисти от 1846 до 1849 г. и през които преминава всяка буржоазна партия, която за кратко време застава начело на движението и бива изпреварвана в това движение от стоящата зад нея плебейска или пролетарска партия.“³ Ето тук се крие основната причина за възхода и деградацията на Лутеровата социално-политическа и църковно-реформационна доктрина — в незрелостта на бюргер-

¹ Критичен анализ у С. С. Парсамов, Лутер и немецка реформация в освящени Герхарда Риттера. — СВ. Т. 39. М., 1975, с. 199—200.

² За него вж. К. Hartfelder. Ph. Melancton als Praeceptor Germanie. Berlin; G. Ellinger. Ph. Melancton. Berlin, 1902; H. Engelland. Melancton, Glauben und Handeln, B., 1931; L. Stern. M. Luther und Ph. Melancton. B., 1953; L. Stren. Ph. Melancton, — Humanist, Reformator, Praeceptor Germanie. Halle, 1960; R. Stupperich. Melancton, B., 1960.

³ Ф. Енгелс. Селската война в Германия. С., 1952, с. 38; немският текст вж. в F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 52.

ството като класа, в ограничеността на неговата социална платформа. Ако Лутер изоставил през 1519 г. схващанията си от 1518 г., като е еволюирал значително надясно, ако през 1525 г. пее „алилуйа“ на онова, което през 1517 г. е предавал на „анатема“ — това несъмнено се дължи не толкова на психологически предпоставки, които, разбира се, при него играят важна роля и в никакъв случай не бива да се подценяват, а на определени обществено-политически, религиозни и други причини. Тях Енгелс посочва достатъчно ясно и определено. Затова напълно прав е Цимерман, когато изтъква, че „през 1517 г. Лутер не бил там, където се намирал през 1521 г., а през 1521 г. той не бил там, където се намирал през 1525 г. Това обикновено изпускат пред вид.“⁴

Една от важните причини, които обуславят противоречивия характер на Лутеровата реформационна доктрина, се корени, най-общо казано, в преходния характер на епохата на раннобуржоазната революция в Германия, сред която той живее, формира мирогледните си схващания, бори се и умира, оставя значително по мащабите си обществено, научно и културно дело. Това е време, когато в недрата на феодалната обществена система се зараждат и развиват елементите на капиталистическия начин на производство.⁵

В идеологическите концепции на М. Лутер рефлексират в своеобразна форма характерните особености на зараждащото се в германските земи капиталистическо производство. В края на XV и началото на XVI в. рудодобивната промишленост, особено производството на сребро,⁶ злато, мед и др., получили невиждан дотогава разцвет — те дали тласък на изработването на златни и сребърни изделия, на оръжие и пр. Развил се тъкачеството, фабрикували се изящни вълнени и конопени тъкани.

Върху съзнанието на М. Лутер определено въздействие оказва преходният характер на раннокапиталистическата обществена система в Германия,⁷

⁴ W. Z i m m e r m a n n. Der grosse deutsche Bauernkrieg. Berlin, 1975, S. 137—138.

⁵ Срв. М. М. С м и р и н. О характере экономического подъема и революционного движения в Германии в эпоху Реформации. — ВИ, 1957; 6; Социальные отношения в горной промышленности Фребергского района Саксонии в IS — 80-х годах в XV в. — СВ, XX, 1961; Энгельс о значении Крестьянской войны в истории Германии. — СВ, XXI, 1962; Развитие социальных противоречий в горной промышленности Саксонии в конце XV — начале XVI в. — Генезис капитализма в промышленности. М., 1963; Социальная борьба в горных районах Саксонии в конце XV — начале XVI в. и во время Великой крестьянской войны. — СВ, 24, 1963; СВ, 25, 1964; В. Е. М а й е р. Крупное овцеводческое хозяйство в Германии в XIV—XVI в. и появление в нем элементов капиталистического предпринимательства. — Генезис капитализма в промышленности и сельском хозяйстве. М., 1965; его место в аграрной истории Германии в XIV—XVI в. в. — СВ, 27, 1965. Виноградарство и его место в аграрной Германии в XIV—XVI в. в. СВ, 27, 1965.

⁶ G. S c h m o l l e r. Die geschichtliche Entwicklung der Unternehmung — Jahrbuch für Bergbau, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, H. 3—4, 1891; O. H o p p e. Der Silberbergbau zu Schneeberg bis zum Jahre 1500. Freiberg, 1908; M. S t e i n m e t z. Deutschland 1470—1648. Berlin, 1967; S. 13 ff.; Deutsche Geschichte. Bd. I. Hrsg. Prof. D-r H.-J. B a r t m u s, Prof. D-r S. D o e r n b e r g. Berlin, 1974, S. 467 ff.

⁷ Ф. М. С м и р и н. К истории раннего капитализма в германских землях. М., 1969; срв. също така: M. S t e i n m e t z. Deutschland von 1476 bis 1648. Berlin, 1967, S. 27 ff.; D-r H.-J. B a r t m u s, Prof. D-r S. D o e r n b e r g. 3. Aufl. Berlin, 1974, S. 467 ff.; J. S t r e i s a n d. Deutschen Geschichte in einem Band, B., 1974, S. 53 ff.; W. M ö g d e f r a u. Organisation des Warenhandels und wachsende Rolle des Kaufmannskapitals im späten Mittelalter, vornehmlich auf Grund thübingischer Quellen, in Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1976; E. V o i g t. Die Krise des Feudalismus und die deutschen Städte, in 1976; Städtische Volksbewegungen im 14. Jh. Berlin, 1960; B. T ö p f e r. Bemerkungen zum Problem der Krise des Feudalismus im 14. und 15. Jh., ebenda; E. W e r n e r. Spätmittelalterlicher Strukturwandel im Spiegel neuer For-

която възниква и се налага на историческата сцена не само в борба, но и в определено взаимодействие със старата феодална власт. Нарушаването на закона за задължителното съответствие между производителните сили и производствените отношения рефлектирало по своеобразен начин в мирогледа и вътрешния идейно-емоционален свят на реформатора, който трябвало да живее и се бори в изключително сложна и противоречива обстановка. Новите капиталистически елементи били принудени да поддържат известни контакти с представителите на феодалната общественно-икономическа формация. Самите феодални господари се стремели да впрегнат новите капиталистически производителни сили в служба на феодалния строй. Крупните феодални собственици — князе, херцози, графове — присвоявали грамадната част от принадлежния продукт, продукцията на рудниците и леярните, като същевременно не допусkali производителите да разполагат с останалата част. Те проявявали стремеж да вземат в свои ръце минно-рудодобивното дело, да го монополизират напълно. Така сребърните рудници били окупирани от саксонските херцози, мините в Тирол от Хабсбургите. Заинтересовани главно, ако не и единствено от увеличаването на печалбите си, те не се стремели да усъвършенствуват оръдията на труда, забавяли развитието на производителните сили, свързани с зараждащия се капиталистически начин на производство.

Възникването и развитието на капиталистическите производителни сили в Германия, импулсирани от изгодното положение на страната като център на световната търговия,⁸ било сковавано от произволите на духовните и светските князе, от икономическата разпокъсаност на страната. По начало магистратите на големите градове, превърнали се в центрове на търговията — Нюрнберг, Аугсбург, Улм, Хайлборн, Щрасбург, Франкфурт на Майн, Лайпциг, Ерфурт, Хале и др., — провеждали политика на ограничаване на новите капиталистически отношения в промишлеността, в търговията, поддържали запазването на цеховите регламенти, подкрепяли старите феодални форми на стопански отношения, от които извличали лична полза.

По своеобразен начин рефлектирали в обществените борби, вкл. и в живота на Лутер, противоречията между възникващите капиталистически елементи в икономиката и феодално-княжеската собственост на средствата за производство. Това може да се проследи особено убедително в рудодобивната промишленост. Както вече е установено,⁹ князете правели всичко възможно да упражняват най-строг контрол над производството, над всички процеси на управлението. Това неизбежно се отразявало върху положението на разоряващите се дребни съществувания. От една страна, предприемачите, които участвували в експлоатацията на мините, се оплаквали от своеволията на собствениците, които не давали възможност за непосредствено управление на производството. От друга страна, пък князете, ако се съди по издаваните от тях „минни устави“, доказвали, че сами се справяли с въпросите на производството.

---

schungen. — Das italienische Beispiel im Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, B., 1969, T. I; A. L a u b e, M. S t e i n m e t z, G. F o g l e r. Illustrierte Geschichte der deutschen frühbürgerlichen Revolution. Berlin, 1974, S. 8—52.

⁸ Deutsche Geschichte. Bd. I. Berlin, 1965, S. 426 fg.

⁹ М. М. С м и р и н. К истории раннего капитализма в германских землях, с. 310 и сл.

В самия край на XV и началото на XVI в. развитието на капиталистическите елементи протичало в обстановката на развихряща се феодална реакция. Нараствал броят на феодалните повинности, засилвали се опитите на феодалните господари да възстановяват формите на личната зависимост. Сравнително по-прогресивните направления в раннокапиталистическата промишленост срещали сериозни затруднения от различно естество, в т. ч. и от търговско-лихварската фирма Фугер, която поставяла прегради пред тях, нанасяла сериозни щети върху производителните сили. Не по-различна била икономическата политика на графовете Мансфелд, които задържали процеса на капиталистическото производство и не включвали рационални средства за увеличаване на производството, проявявали консерватизъм, обременявали експлоатирането на подземните богатства с неефективни разходи и пр.¹⁰

Твърде трудно и в значителна степен противоречиво протичал процесът на установяването на капиталистическите отношения в селското стопанство. Дори до самото начало на XVI в. в селото продължавал да господства феодалният начин на производство, макар че в прирейнските области, Вестфалия и част от Франкония започва да се развива крупната капиталистическа аренда. В по-голямата част от развитието на стоковото производство и от разпространението на раннокапиталистическите форми на капиталистически отношения в селското стопанство настъпили съществени изменения. Пазарните връзки на селяните с градската промишленост се засилват. Нарастващата нужда от вълна, лен, както и от разнообразни продукти за прехрана на градското население неизбежно подтиквала по-нататъшното развитие на селското стопанство, на скотовъдството, стимулирала неговия разцвет. В същото време проникването на парично-стоковите отношения в немското село било съпроводено с увеличаване на противоречията между феодалните господари и селските стопани, които били принудени да търпят гнета на феодалната реакция. Изобщо феодалната аристокрация спъвала развитието на капиталистическите отношения в селското стопанство.¹¹

В тази връзка заслужава да се отбележи, че в марксистко-ленинската историография вече бе подложена на критична оценка буржоазно-идеалистическа концепция за кризата, която била обхванала през XIV—XV в. икономическия живот на Западна Европа и в резултат на която избухнали масовите антифеодални движения.¹² Утвърди се схващането, според което в навечерието на Реформацията и Великата селска война в Германия възниква не криза във феодалната система, а депресия, която е свързана с упадък на крепостната структура в условията на прехода към стоковото стопанство. Самата депресия е усложнена от бавната адаптация на малко подвижните традиционни форми на средновековното стопанство към стоково-паричната икономика.

¹⁰ По-подробно у М. М. Смирин. К истории раннего капитализма в германских землях, с. 214 и сл.

¹¹ H. Mottek. Wirtschaftsgeschichte Deutschlands. Bd. I. Berlin, 1964, S. 234-fg.; M. Steinmetz. Deutschland von 1476 bis 1648, S. 35 fg.; A. d. Laube, M. Steinmetz, G. Fogler. Illustrierte Geschichte der deutschen frühbürgerlichen Revolution, S. 30 fg.; M. Steinmetz. Deutschland von 1476 bis 1535 in Deutsche Geschichte Bd. I, Prof. d-r Hans-Joachim Bartums, Prof. d-r Stefan Doernberg. Berlin, 1974, S. 473 fg.

¹² Е. А. Косминский. Были ли XIV и XV века временем упадка европейской экономики? По поводу доклада на X Международном Конгрессе историков: „Европейская экономика в течение двух последних столетий средновековья“. — В. Проблемы английского феодализма и историографии средних веков. М., 1963; Ю. А. Корхов. Дискуссия о переходе от феодализма к капитализму. — СВ, М., 1959, т. XV.

По-конкретно социално-икономическата действителност в Западна Европа през XIV—XV в. сега се разглежда като важен етап от съзряването на раннобуржоазната революция в Германия, в който настъпва определена еволюция, обусловена от развитието на стоково-паричното стопанство и търговско-лихварския капитал, от разложението на натуралностопанските основи на феодалното производство в областта на селското стопанство.¹³

Както убедително показва изследванията на историците от СССР и ГДР¹⁴, през онези епоха Германия била една от най-напредналите страни в Европа. Тя играла важна роля в развитието на търговските операции на континента, които имали по същество капиталистически характер. В някои области, като например минната промишленост и по-конкретно производство на сребро и злато, страната стояла начело на европейските държави. Ето защо напълно естествено Германия станала родина на първата раннобуржоазна революция в Европа.¹⁵

¹³ А. Н. Чистозвонов. Пересмотр концепций „кризисов феодализма“, XIV—XV и XVII веков в бельгийской и нидерландской историографии. — ВИ, 1970, 11; Европейский крестьянин в борьбе за землю и волю (XIV—XV в.). — СВ, 39, М., 1975.

¹⁴ М. В. С м и р и н. О характере экономического проблема революционного движения в Германии в эпоху Реформации. — ВИ, 1957, 6; Социальные отношения в горной промышленности Фрейбергского района Саксонии в 40—80 годах XV в. — СВ, М., 1961, XX; Энгельс о значении Крестьянской войны в истории Германии. — СВ, XXI, М., 1962; Развитие социальных противоречий в горной промышленности Саксонии в конце XV—начале XVI в. — В: Генезис Капитализма в промышленности. М., 1963; Социальная борьба в горных районах Саксонии в конце XV — начале XVI в. и во время Великой крестьянской войны. — СВ, М., 1963, 24; т. 25, М., 1964; В. Е. М а й е р. Крупное овцеводческое хозяйство в Германии в XIV—XVI в. и появление в нем элементов капиталистического предпринимательства. — В: Генезис капитализма в промышленности и сельском хозяйстве. К 80 — летию акад. Н. М. Дружинина. М., 1965; Виноградство и его место в аграрной истории Германии XIV — XV в. — СВ, М., 1965, 27; Имущественное положение крестьянства в юго-западной Германии на рубеже XIV — XVI вв. в освещении историков ФРГ. М., 1964: 26; А. Л. Я с т р е б и ц к а я. О развитии капиталистических отношений в книгопечатном производстве немецкого города XV — XVI вв. — ВМГУ, Иср. фил. сер. М., 1958, 3; Некоторые формы ранне-капиталистических отношений в немецком книгопечатании второй половины XV — середины XVI в. — СВ, М., 1963, 24; M. S t e i n m e t z. Forschungen zur Geschichte der Reformation und des deutschen Bauernkrieges, Historisches zur Geschichte der Reformation und des deutschen Bauernkrieges, Historische Forschungen Historikerkongress in Moskau 1970. Berlin, 1970, S. 338—360 Fg.; M. S t e i n m e t z. Reformation und Bauernkrieg und Bauernkrieg in der Historiographie der DDR, Sonderheft der Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Berlin, 1960, S. 142—162; Der deutsche Bauer im Klassenkampf (1470—1648) Auswahlbibliographie der Veröffentlichungen in den sozialistischen Staaten aus den Jahren 1945—1972, bearb. von I. Volz und H. S. Brather.— In: Der Bauer im Klassenkampf. Studien zur Geschichte des deutschen Bauernkrieges und der Bäuerlichen Klassenkämpfe im Spätfeudalismus. Hrsg. von G. Heitz, A. Laune, M. S. and G. Vogler. Berlin, 1975.

¹⁵ Vg. Die frühbürgerliche Revolution in Deutschland. Referat und Diskussion zum Thema Probleme der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland 1476 bis 1535. Berlin, 1962; M. S t e i n m e t z. Zu einigen Problemen der frühbürgerlichen Revolution in Deutschland, in Lehre — Forschung — Praxis, Hrsg. von G. Haris und M. Steinmetz. Leipzig, 1963, S. 222—238; M. S t e i n m e t z. Reformation und Bauernkrieg in Deutschland als frühbürgerliche Revolution, in Evolution und Revolution in der Weltgeschichte, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Sonderheft, 1965, S. 35—50; M. S t e i n m e t z. Die historische Bedeutung der Reformation und die Frage nach dem Beginn der Neuzeit in der deutschen Geschichte. — ZFG, 1967, H. 4, S. 663—670; M. S t e i n m e t z. Die Entstehung der marxistischen Auffassung von Reformation und Bauernkrieg als frühbürgerliche Revolution. — ZFG, H. 7, S. 1171. 1192; G. Z s c h ä b i t z. Über den Charakter und die historischen Aufgaben von Reformation und Bauernkrieg.— ZFG, 1964, H. 2, S. 277—288; G. Z s c h ä b i t z. Über historischen Standort und Möglichkeiten der frühbürgerlichen Revolution, hrsg. von Manfred Kossok. Berlin, 1969, S. 35—45.

Освен измененията в икономическата структура на обществото върху стратегията и тактиката на Лутер, върху неговите мирогледни схващания влияние оказва също така политическата система в Германия. Възникващите капиталистически елементи в стопанството, а така също и измененията в сферата на надстройката били затормозвани от политическата раздробеност и разпокъсаност. Страната се разделяла на различни феодални образувания, обособени в политическо, а в редица случаи и икономическо отношение — имперски графства и прелатства, имперски градове и пр. Могъщият владетелски дом на Хабсбургите¹⁶, който управлявал Австрия от 1282 до 1918 г., Чехия и Унгария от 1526 до 1918 г., взел в ръцете си императорския трон през четиридесетте години на XV в., проявявал претенции да играе ръководна роля в тогавашния свят. Империята на Хабсбургите нямала единен икономически и политически център, който да сплоти в едно неделимо цяло отделните народности, намиращи се на различна степен на развитие. Процесът на вътрешното разпадане на империята, макар и с временни забавяния, се задълбочавал и разширявал.

Възглавяваната от императора господстваща феодална класа била разтърсвана от остри вътрешни борби. „Свещената Римска империя на германската нация“ (*Sacrum imperium Romanum nationis Germanicae, Heiliges römisches Reich deutschen Nation*),¹⁷ както започва да се нарича в края на XV в., създадена през 962 г. от Отон I (912—973) държавна формация, назовавана от втората половина на XII в. „Свещена империя“, не била в състояние да отстрани конфликтите. За разлика от Франция и Англия, които по това време били вече централизирани държави, Германия, макар да образувала гръбнака на империята, била икономически разпокъсана и политически разединена страна. Наистина Максимилиан I (1459—1519)¹⁸ успял да разшири наследствените земи на Хабсбургите, като включи наред с Австрия Щирия, Каринтия, Крайна, Тирол, редица земи в Швабия и Нидерландия, придобити след сключването на брака му с Мария Бургундска. В състава на Германската империя били прибавени огромни територии.

Неимоверно големи станали размерите на „Свещената Римска империя на германската нация“ при приемника на Максимилиан I Карл V (1519—1556),¹⁹ който, преди да стане император, бил крал на Испания (1516—1556),

¹⁶ Monumenta Habsburgica. Bd. 1—5. Wien, 1854—1858; Regesta Habsburgica. Bd. 1—3, Wien, 1905—1934; C. K o e h l e r. Stammtafel des Hauses Habsburg und Habsburg-Lothringen, 1900.

¹⁷ Вж. Н. Ф. Колеснички й. Исследование по истории феодального государства в Германии (IX—I пол. XII вв.). — Ученые записки Московского государственного педагогического института им. В. П. Потемкина, каф. Всеобщей истории, 1959, т. 81, в. 2; Священная Римская империя в освещении современной западногерманской историографии. Средние века. М., 1959, 14; F. H e e r. Die Tragödie des Heiligen Reiches. Stuttgart, 1952; T. M a u e r. Grösse und Untergang des Heiligen Reiches. — Historische Zeitschrift. München, 1954, S. 178; P. W. S c h r a m m. Kaiser, Rom und Renovatio. Th. 1—2. Leipzig, 1929.

¹⁸ H. U l m a n n. Kaiser Maximilian, I. Bd. 1—2. Stuttgart, 1884—1891; T. H. M a u e r. Die Verwaltungsorganisationen Maximilians I. Innsbruck, 1920; M. M. С м и р и н. Очерки истории политической борьбы Германии перед реформацией. М., 1952, с. 236 и сл.; И. Л у ч и ц к и й. Максимилиан I и его реформы в австрийских землях. Киев, 1887.

¹⁹ H. B a u m a r t e n. Geschichte Karls V. Bd. 1—3. Stuttgart, 1885—1892; A. M o r e l — F a t i o. Historiographie de Charles-Quint. Paris, 1913; E. A r m s t r o n g. The emperor Charles V. V. 1—2. London, 1910; P. R a s s o w. Die Kaiseridee Karls V. Berlin, 1932; K. B r a n d i. Kaiser Karls V, 5 Aufl., München 1959; J. B a b e l o n. Charles Quint, Paris, 1947; W. T r i t s c h. Charles Quint et L'Europe, Bruxelles, 1962; Karl V. Der Kaiser und seine Zeit, hrgs. von P. Rassow, und F. Schalk. Köln — Graz, 1960.

принц на Нидерландия (1516—1555), крал на Сицилия (1516—1556). Внук на Максимилиан, син на Филип Красиви от брака му с Хуана Безумна, дъщеря на Фердинанд Арагонски и Изабела Кастилска, Карл V наследил обширни владения не само в Европа, но и в Новия свят. В резултат от завоюването на Мексико през 1519—1521 и на Перу през 1532—1533 г. испанските територии на империята нараснали още повече. Карл V станал владетел на могъща държава, в която, както се изразявали съвременниците — „слънцето никога не залязва“.

Като цяло обаче „Свещената Римска империя на германската нация“ не само през управлението на Максимилиан I, но и през владичеството на Карл V не представлявала никаква универсална наднационална държава, изградена върху религиозно-политическото единство на западния свят, както твърдят някои съвременни буржоазни историци,²⁰ а една ефимерна формация. В качеството си на специфична феодална институция тя се разлагала в резултат от общите закономерности, които всадили до разлагането на феодалните обществени отношения и до възникването на новите, капиталистически елементи. „Имперската власт — отбелязва Енгелс, — сама неразбираеща своето положение, безпомощно се колебаела между различните елементи, които съставяли империята, като при това все повече губела своя авторитет; нейният опит да централизира държавата по примера на Людовик XI въпреки всички интриги и насилия не отишъл по-далеч от затвърдяване връзката с австрийската наследствена земя.“²¹

Несъмнено доказателство за кризата, която изживявала империята, са нейните териториални загуби, отслабването на централната власт и пр. Швабският съюз,²² сключен през 1486 г. в Еслинген по инициатива на Хабсбургите между имперските рицари и имперските градове в Югозападна Германия за борба срещу баварските херцози, както и срещу швейцарците, не могъл да ликвидира децентралистичните тенденции. Фактически съюзът под ръководството на Майнцкия курфюрст Бъртолд фон Хеннеберг се превърнал не в оръдие в ръцете на Хабсбургите, за каквато цел бил замислен, а във фактор, укрепващ териториалните претенции на князете за защита на феодалните привилегии, за покоряване на градовете, за укрепване на феодалната реакция. Максимилиан I претърпява поражение и в Швабската война през 1499 г. с швейцарците, които не искали да се подчинят на постановленията на Вормския райхстаг от 1495 г. за провеждането на имперска реформа, за въвеждане на общоимперски налог, за създаване на общоимперски учреждения. В резултат от победите на швейцарския съюз, нанесени над императорските войски на 22 септември 1499 г., в Базел бил сключен мирен договор, по силата на който се признавала независимостта на Швейцария.²³

²⁰ Подробно за това у А. И. Н е у с ы х и н. Исторический мир третьей империи. — УЗ МГУ. — В: Исторического факультета, 1945, в. 81 — Преступления фашистов против исторической науки; Срв. М. М. С м и р и н. Очерки. . . , с. 13—45.

²¹ Ф. Е н г е л с. Селската война в Германия. С., 1952, с. 21; немският текст F. E n g e l s. Der deutsche Bauernkrieg. Berlin, 1972, S. 32.

²² Вж. М. М. С м и р и н. Очерки истории политической борьбы в Германии перед Реформацией, с. 235 и сл.; К. К l ü p f e l. Urkunden zur Geschichte des schwäbischen Bundes. Stuttgart, 1846; E. W a g n e r. Der Schwäbische Bund und die fränkischen Hohenzollern. Forschungen zur deutschen Geschichte. Bd. 22. Göttingen, 1882; F. B o c k. Der Schwäbische Bund und seine Verfassungen. Breslau, 1927.

²³ М. М. С м и р и н. Очерки истории политической борьбы в Германии. . . , с. 292 и сл.; E. D ü r g. Schweizerische Kriegsgeschichte. H. 1. Bern, 1933.

Не завършили успешно опитите на Максимилиан I да превърне Германия в център на Хабсбургската държава. В резултат от извършването на известната „Имперска реформа“, която довела до създаването на общоимперски съд и административни учреждения, по същество бил легализиран суверенитетът на териториалните князе. По предложение на архиепископ Бертолд фон Хеннеберг, курфюрст на Майнц, Вормският райхстаг през 1495 г. приел закон за забраняване на вътрешните войни в империята, за решаването на спорните въпроси от специален имперски съд. Въведен бил общоимперски налог. Имперското управление, създадено по решение на Вормския и Аугсбургския райхстаг от 1500 г., се занимавало с имперските ленове, с имперските права и свободи. В условията на усложняващата се обстановка в Европа и на нарастващото антифеодално движение в страната реформата се оказала недостатъчно ефективна и на практика не могла да доведе до ограничаване на политическата разпокъсаност, защото нямала финансова база и необходимите военни сили, на които да се опре.

Безплодни се оказали и усилията на Карл V да преодолее разпокъсаността на страната, разделена на около 300 княжества. Обхванат от идеята да създаде „световна християнска монархия“, той се стремил да укрепва своята власт в Испания, Нидерландия и останалите страни на континента. Идеино знаме на неговите планове било учението на войнстващия средновековен католицизъм за борба срещу ересите, за ликвидиране на Реформацията, за повсеместно въвеждане на инквизицията. Зает прекалено много с решаването на световните проблеми, той нямал достатъчно време да се занимава с германския въпрос, поради което авторитетът на империята бил в значителна степен подкопан, като за негова сметка нараствали икономическите възможности, а наред с тях и политическите претенции на местните териториални князе. „Заедно с разпадането на *чисто феодалната империя* — изтъква Енгелс — почнала да се разкъсва и връзката между отделните части на империята; едрите феодали от империята почнали да се превръщат в почти независими князе, а имперските градове, от една страна, и имперските рицари, от друга, почнали да сключват съюзи ту един срещу друг, ту против князете и императора.²⁴

Мощен субективен фактор, който укрепвал установените феодални отношения и задържал развитието на новите капиталистически елементи, била католическата църква. През онази епоха тя, както изтъква Енгелс, била „най-висше обобщение и санкция на съществуващия феодален строй“. „Църковните догми били същевременно и политически аксиоми, а текстовете из библията имали силата на закон във всички съдилища.“²⁵ В Германия десетки прелати — архиепископи, епископи, а много често и абати — били едновременно и крупни имперски князе. В тези насока изключително голяма роля играели архиепископите на Майнц, Кьолн, Трир, Залцбург и др. Под формата на десетък, такси за назначаване на духовни длъжности, продажба на индулгенции, най-различни приношения и пр., те събирали огромни средства от германското население, които изпращали в Рим. За да погасява непрекъснато нарастващите потребности от парични средства, изразходвани във войните, които

²⁴ Ф. Енгелс. Селската война в Германия, с. 21; немският текст — F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 32.

²⁵ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 47.

водел, папа Лъв Х (1513—1521)²⁶ постоянно увеличавал броя на таксите, които вярващите трябвало да внасят в касите на църквата. През 1517 г. този папа измислил 31-ата нова длъжност кардинал, която се заплащала с голяма такса. Личният лекар на Лъв Х, макар и твърде стар, купил званието кардинал, получил кардиналска шапка и заплатил 30 000 дуката. Срещу раздадените за кратко време звания папата получил нови 800 000 дуката. В касата на Лъв Х влезли допълнително 286 000 дуката в резултат от разпродажбата на длъжностите в централния и местния апарат на папската държава — за тази цел към старите 141 длъжности той прибавил нови 612. За пристрояване на църквата „Св. Петър“ в Рим били необходими нови средства, поради което продажбата на индулгенции получила невиджан размах. „Ако трябва да се строи съборът „Св. Петър“ — пита по този повод Лутер и отговаря, — защо това трябва да става за сметка на немските бедняци, а не със средства на папата, който е по-богат от Крез?“

По аналогичен начин се стремил да увеличава богатствата на църквата наследникът на Лъв Х, папа Адриан VI (1522—1523).²⁷ На Нюрнбергския сейм той напразно се опитвал да убеди присъстващите в необходимостта от свикването на вселенски събор в Германия за смазване на реформационното движение, но не намерил привърженици. Адриан VI починал, без да може да предприеме сериозни мерки срещу Реформацията. Приемникът му по катедра Климент VII (1523.1534)²⁸ пък трябвало да изчака, защото през това време избухнала войната между Карл V и Франциск I (1494—1547),²⁹ кралят на Франция. Антикатолическата борба в Германия следвала своя победен ход. Нюрнбергският сейм от 1524 г.³⁰ не взел мерки за привеждане в изпълнение решението на Вормския едикт от 1521 г., по силата на който се забранявало разпространяването на Лутеровото учение, както и четенето на неговите съчинения.³¹ Папският легат Кампегио успял само в Южна Германия да подложи на преследване реформаторите, като убеди конвента в Регенсбург³² да спазва решенията на райхстага във Вормс.

Поради всичко това борбата за отхвърляне господството на католическата църква от плещите на населението в Германия, за ликвидирание на нейната система на експлоатация и идеологическо въздействие представлявала общономеска задача. За селскоплебейските маси сблъскването с папските емиосори означавало разправа с подтисниците, възмездие за претърпените неправди, за умереното гражданство, за аристокрацията, а до голяма степен и за князете — увеличаване на богатствата посредством конфискуването на църковните и манастирските имения, отхвърляне на духовната зависимост.³³

²⁶ L. von Pastor. Geschichte der Päpste. Bd. IV (Th. I). Freiburg im Breisgau, 1906, S. 18 fg.; Enciclopedia italiana. T. XX. Roma, 1933, p. 906—908; G. B. Picotti. La giovinezza di Leone X. Parigi, 1931.

²⁷ L. von Pastor. Geschichte der Päpste. Bd. IV (Th. 2). Freiburg im Breisgau, 1907, S. fg.; Enciclopedia italiana. T. I. Roma, 1929, p. 542—543; C. V. Höfler. Papst Adrian VI. Vienna, 1880; G. Pasolini. Adriano VI, Roma, 1913.

²⁸ L. von Pastor. Geschichte der Päpste. Bd. IV. (Th. 2), Freiburg im Breisgau, 1907, S. 161 fg.

²⁹ P. Paris. Etudes sur François I. V. 1—2. Paris, 1885; L. Madelin. François I. Paris, 1937; Ch. Terrasse. François I. V. 1—2; Paris, 1943—1945; A. Levis — Mirepoix. François I. Paris, 1953; A. Bailly. François I. Paris, 1954.

³⁰ A. Richter. Der Reichstag zu Nürnberg, 1524. Leipzig, 1888.

³¹ F. Kalkoff. Der Wormser Reichstag von 1521. München-Berlin, 1922.

³² G. Waitz. Regensburger Konvent 1524, 1886.

³³ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 53.

Движението, обхванало в една или друга степен всички социални слоеве в Германия, придобило масов характер.

Позициите на Лутер се намирали във връзка със сложната и преплетена социално-класова структура на предреволюционна Германия. Конфликтите между експлоататори и експлоатирани се отличавали с голяма пъстрота; те се пресичали в определена степен и с противоречията между императора и князете, които пазели своя суверенитет, между светските господари и духовенството, между аристокрацията и дребното рицарство. Като цяло обаче, независимо от боричканията, представителите на имперската власт, светските и духовни князе, богатият патрициат, прелатите и др. образували консервативно-католическия лагер и били кръвно заинтересовани от запазването на установения феодален ред. Затова те смазвали по най-безпощаден начин революционното недоволство на масите.³⁴

Не съществувало единство и вътре в самото бюргерство. В състава на неговия среден слой влизали майстори, занаятчии, търговци, които живеели под гнета на високите данъци, страдали от опустошенията на войните, изнемогвали от своеволията и грабежите на князете, пышкали от ограниченията на търговските компании. Затова недоволството между средните бюргери нараствало, но поради съществуващата политическа раздробеност и разпокъсаност на страната те не могли да си изградят последователна революционна концепция, проявявали колебливост, исканията, които ги движели, имали локален, ограничен характер, липсвала им широка политическа перспектива. Всичко това ограничавало стратегическите възможности на немското бюргерство, което за разлика от гражданството в утвърждаващите се монархии на Европа не могло да играе ролята на хегемон в антифеодалната борба.³⁵

Влиянието пък на онази част на бюргерството, която тръгнала по пътя на капиталистическото развитие, било сравнително по-ограничено, защото нейното положение било по-друго; тя имала слабо обществено въздействие поради малобройния си състав.³⁶

Макар засега да е трудно да се установи какво е било действителното материално положение на основната част от представителите на хуманистичната мисъл, на т. нар. „интелектуални професии“, трябва да се отбележи, че те, общо взето, притежавали добър материален статус, който им осигурявал възможности за творческа дейност. В управлението на градовете участвували доктори, магистрати, художници и др.³⁷ Между хуманистите обаче имало и странствуващи поети, образовани граждани, представители на най-различни социални групи, които не били доволни от съществуващата действителност, жадували за нейното изменение.³⁸

³⁴ M. Steinmetz. Deutschland von 1476 bis 1648, S. 28 fg. Deutsche Geschichte von Anfängen bis 1789, S. 474 fg.

³⁵ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 51—52; M. Steinmetz. Deutschland von 1476 bis 1648, S. 30 fg.; Deutsche Geschichte. Bd. I. S. 476 fg.

³⁶ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, D. 51—52; M. Steinmetz. Deutschland von 1476 bis 1648, S. 34; Deutsche Geschichte. Bd. I. S. 476 fg.

³⁷ M. Steinmetz. Deutschland von 1476 bis 1648, S. 34.

³⁸ Vg. H. Kramm. Besitzschichten und Bildungsschichten der Mitteldeutschen Städte im 16. Jh. — Vierteljahrschriften für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Wiesbaden, 1964, Bd. 51, F. 4; D. Wuttke. Die Historia Herculis der Nürnberger Humanisten und Freunde der Gebrüder Vischer, Pangratz Bernhaupt, gen. Schwenter. Materialien zur Erforschung des deutschen Humanismus um 1500. Köln — Graz, 1964; Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien. Bd. I. Berlin, 1962.

Колкото се отнася до ролята на селско-плебейските маси, в историческия процес тя е изяснена достатъчно задълбочено в научната литература.³⁹

Разбира се, източниците за противоречията в жизнения път и в идеологическите лъкатушения на М. Лутер не се съдържат само в общественно-политическата действителност, която била установена в „Свещената Римска империя на германската нация“. Те са значително по-богати и многостранни. Една част от тях трябва да се търси в изключително сложната душевност на мислителя, която притежава много нюанси.

За лъкатушенията в живота и дейността на несъответствията в мирогледните схващания на М. Лутер определена роля изиграли някои особености в жизнения път, в семейната среда, сред която той израства, в характера на учебните заведения, в които получава своето образование, и пр. Както е известно, баща му Ханс Лутер бил беден селянин от с. Мьора (Möhra), разположено недалеч от Алтенштайн в Тюрингия, Той, притискан от бедността, се преселил в Айслебен, където се ражда бъдещият реформатор на 10 ноември 1483 г. Енергичен и предприемчив човек, великолепен познавач на минното дело, той се преместил още през следващата 1484 г. в гр. Мансфелд, център на рудодобивната промишленост, където успял да привлече вниманието на местния граф, да напредне в професията и да се превърне в заможен и преуспяващ бюргер.⁴⁰ При все това миньорите, в т. ч. и Ханс Лутер, страдали от експлоатацията, на която ги подлагали графовете Мансфелд. Те присвоявали голямата част от придобиваните богатства, от изработваните метали. Бюргерството, в средата на което израства и се формира младият Лутер, било недоволено от съществуващата икономическа и обществена система, нерядко изразявало своето недоволство от нея, но нямало ясни и определени схващания за изменяване на съществуващото положение. В средите на бюргерството се срещали консервативни елементи. Те били заинтересовани от запазването на съществуващото положение, гледали с недоверие и тревога назряващото революционно недоволство на народните маси, проявявали готовност да се включат в един евентуален контрареволуционен пристъп за смазване на плебейската опозиция. Това обстоятелство не могло да не се отрази в някаква степен върху съзнанието на Лутер, да не повлияе върху характера на неговите схващания.

В незрялата социална еволюция на семейството, от селската беднота към несигурния статус на бюргерството, в средите на което Ханс Лутер не се чувствувал много стабилно, следва да бъдат търсени една част от причините, които определят лъкатушенията на реформатора. Неслучайно самият М. Лутер често застава на кръстопътя между селския си произход и придобитото бюргерско положение, което никак не го възхищава. Наистина той с гордост

³⁹ Между най-големите изследвания в тази област специално отбелязване заслужават следните монографии: М. М. С м и р и н. Народная Реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война. М., 1955; W. Z i m m e r m a n n. Der grosse deutsche Bauernkrieg. B., 1975; F. E n g e l s. Der deutsche Bauernkrieg. B., 1972; M. Bensing — S. H o y e r. Der deutsche Bauernkrieg, 1524 — 1526. B., 1974; Der arm man 1525 volkskundliche Studien, Ffg. von Hermann Strohbach, B., 1975; G. F r a n z. Der deutsche Bauernkrieg, 8 Aufl. Darmstadt, 1969, Illustrierte Geschichte der deutschen frühbürgerlichen Revolution, A. Laube, M. Steinmetz, G. Fogler. Berlin, 1974.

⁴⁰ G. Z s c h ä b i t z. Martin Luther Grösse und Grenze. Th. I (1483—1526). Berlin, 1967, S. 16 fg.; H. B ö e h m e r. Der junge Luther, mit neununddreissig Abbildungen nach Holzschnitten und Kupferstichen des sechzehnten Jahrhunderts, zweite Auflage. Gotha, S. 22 fg.; F.von B e z o l d. Geschichte der deutschen Reformation. Berlin, 1890, S. 245 fg.

заявява: „Аз съм син на селянин. . . моят баща, дядо и прадядо са били истински селяни. Такъв съм и аз.“ Но заедно с това с мъка си спомня за годините, прекарани в бащиното семейство. Според неговото собствено свидетелство баща му бил толкова беден, че със своя труд едва осигурявал прехраната на децата си, а майка му била принудена да носи дърва от гората, за да ги стопли. Семейната сиромашия била съпроводена с крайно сурови нрави.⁴¹

Не по-различно му влияела и обстановката в училище. Само в един предобед го били 15 пъти. В училището на гр. Мансфелд, където семейството на Х. Лутер пребивавало от 1484 до 1497 г., царели сурови и дори жестоки отношения. По думите на самия М. Лутер там се държали с учениците, „както се отнасят управителите на затворите с престъпниците“, учителите били тирани и палачи. Внушавали им, че бог бил отмъстителен, и ги измъчвали само със склонения и спрежения (causalibus et temporalibus).⁴² Не се изменило по същество положението, когато трябвало да продължи учението си в Магдебург и Айзенах, където според оценката на Бецолд трябвало да продължи „в нова форма предишния тъжен живот“⁴³. Съгласно установената традиция заедно с други бедни ученици, за да си осигури прехраната, ходел по домовете на хората да пее църковни песни и да се издържа с подаяния. Борбата с мизерията, с глада закалявала волята му, укрепвала нравствените му принципи, като в същото време създавала някои егоцентрични навици, мистични увлечения, склонност към съзерцания. През това време възниква у него и желанието да стане калугер.⁴⁴

Волята на бащата не съвпадала с желанието на сина при избора на бъдещата професия на реформатора. Ханс Лутер, който междуременно се замогнал материално и могъл да гарантира редовна издръжка за следването му в университета, подобно на мнозинството забогатели бюргери, искал наследникът му да стане юрист. Макар да бил силно религиозен, той имал отрицателно отношение към теологията и смятал попрището на калугера за губелно. Младият Лутер нямал влечение към юридическите науки, но в края на краищата се подчинил на бащиното си намерение. Навършил осемнадесетгодишна възраст, през 1501 г. постъпва в Ерфуртския университет, един от централите на хуманистичната мисъл в Германия.⁴⁵

Установеният по онова време университетски правилник изисквал, преди да постъпят в Юридическия факултет, студентите да завършат курса на факултета за „Свободните изкуства“, където изучавали известните „Седем свободни изкуства“ (Septem artes liberales) — граматика, логика, риторика, математика, геометрия, астрономия и музика. Това налагало Лутер да следва в този факултет, който той завършва успешно през 1505 год. с научната степен „Магистър на свободните изкуства“.⁴⁶

⁴¹ Vgl. G. Zschäbitz. Martin Luther Grösse und Grenze, S. 17—18.

⁴² G. Zschäbitz. Martin Luther Grösse und Grenze, S. 21; H. Boehmer. Der Junge Luther, S. 24 fg.

⁴³ Fr. von Bezold. Geschichte der deutschen Reformation, S. 247.

⁴⁴ H. Boehmer. Der Junge Luther, S. 33.

⁴⁵ H. R. Abe. Die Universität Erfurt in ihren berühmtesten Persönlichkeiten. T. I. Mittelalter (1392—1816) H. 4, 1958, S. 17—138; Die frequentielle Bedeutung der Erfurter Universität im Rahmen des mittelalterlichen deutschen Hochschulwesens (1392—1521), ebenda, H. 2, 1957, S. 29—57; Der Erfurter Humanismus, ein unvergängliches Stück des grossen deutschen Kulturerebes, Natur und Heimat, Jg., 1954, S. 306—309; Die Stellung der Universität Erfurt beginnenden Reformation (1517—1521), Weltwirkung der Reformation. Referate und Diskussionen. Berlin, 1969, S. 460—471.

⁴⁶ H. Boehmer. Der Junge Luther, S. 37—47.

Годините, прекарани зад стените на Ерфуртския университет, оставили дълбоки следи в съзнанието на юношата. Както в живота, тъй и тук се сблъскали тенденциите на консерватизма и прогреса, на схоластиката и хуманизма, на Средновековието и Новото време. По времето, когато Лутер учил във Факултета на свободните изкуства, университетът в Ерфурт бил една от крепостите на теологията в Германия. От професорските катедри била отхвърляна ролята на човешкия разум за разбиране основите на християнската вяра. В борба с господстващата консерватизъм се утвърдил известният кръжок на младите хуманисти, ръководен от 1503 г. от Муциан Руф (1471—1526),⁴⁷ бележит учен-хуманист. Един от най-добрите студенти във факултета, усърдно изучаващ произведенията на Виргилий, Цицерон, Тит Ливий, М. Лутер установил близки приятелски връзки с хуманистите, участващи в кръжока, и преди всичко с Крот Рубиан (1480—1540),⁴⁸ който от своя страна оказал значително влияние върху неговото развитие. Разбиранията на Рубиан и другите хуманисти за свободното развитие на културата, за ликвидиране господството на католическата църква, за разобличаване невежеството на теолозите, за изкореняване пороците на римския папски клир и пр. упражнили огромно въздействие върху будния студент. Застанал върху позициите на теологията, Лутер обаче не могъл да излезе с други средства срещу обскурантизма освен с традиционните — теологическите. Като четял посланията на апостол Павел, съчиненията на Блажени Августин, трудовете на мистиците Хенрих Сузо, Таулер, Еккарт, той стигал до убеждението, че са необходими реформи за изменение на съществуващата действителност. В тази връзка Лутер си поставил като основна задача да отстрани от църквата пороците, натрупани от папския институт. Това по негово дълбоко убеждение могло да стане чрез преустройство на християнската догматика. По такъв начин, като се изменяла ролята на духовенството, Германия щяла да премахне папския гнет и да обнови коренно своя начин на живот. Такива били мислите, които го занимавали в края на следването му във факултета за свободни изкуства.

Ерфуртският период от неговия живот оставил дълбок отзвук върху понататъшното му развитие. Хуманистите, с които той се свързал, създали прелом в неговия начин на мислене.⁴⁹ Без сам да е станал хуманист по мироглед, той желал да се обедини с хуманистите Муциан Руф, Йоханес Райхлин, Еразъм Ротердамски. Като изхождал от тяхното схващане, че само изучаването на древните езици може да гарантира вникването в оригиналния текст на Библията, той се заел с изучаването на класическите езици, които овладял в съвършенство.⁵⁰ Но Лутер не само търпял въздействието на хуманистите, той само оказал неотразимо влияние върху тях. За това свидетелства обстоятелството, че когато през 1517 г. започнал паметната си борба срещу папската курия, в негова защита се обявили Улрих фон Хутен, Крот Рубиан, макар Еразъм Ротердамски и Йоханес Райхлин, които отначало се отнасяли с уважение към него, впоследствие осъдили реформационната му дейност и признали върховната власт на папата.

⁴⁷ Geschichte der deutschen Literatur, von 1480 bis 1600 von J. Boeck, G. Albrecht, K. Bötcher. Berlin, 1960, S. 143.

⁴⁸ W. R e i n d e l l. Luther, Grotus und Hutten. Marburg, 1890; W. B r e c h t. Die Verfasser der Epistolae obscurorum virorum. Strasbourg, 1904.

⁴⁹ A. R e i n m a n n. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation 1500—1648. Berlin, 1917, S. 53—54.

⁵⁰ L. S t e r n. Martin Luther und Philipp Melancthon — ihre ideologische Herkunft und geschichtliche Leistung. Berlin, 1953, S. 59 fg.

Вместо да се запише в Юридическия факултет на Ерфуртския университет, както изисквало решението на баща му, М. Лутер постъпил в манастира на августинците в Ерфурт. Една част от историците поддържат, че причините за това решение трябвало да се търсят в грубостта и строгостта на родителите, в суровото възпитание на младия човек, който се намирал в угнетено състояние, породено от съзнанието за греховност. Друга част от авторите намират, че то било резултат от клетвата, която дал през време на придружената със светкавица буря, застигнала го на пътя към Ерфурт.⁵¹ Каквито и да са действителните мотиви, които карат юношата да постъпи в манастир, в края на краищата те са свързани с цял комплекс от основания, породени от системата на семейното възпитание, от обучението в училище, от духа на епохата. Постъпката му не се обуславя само от психическите му изживявания, тя била социално детерминирана. Отказът от живота и посвещаването на църквата в крайна сметка отразява субективните преживявания, душевните лутания, мирогледните колебания на младия бюргер, подсилени от напрегнатата обстановка, господстваща в Ерфуртския университет.

Приключил един важен момент от биографията на М. Лутер. Ханс Лутер, който дотогава срещал мълчаливото покорство на сина си, трябвало за пръв път да се сблъска с един упорит, непреклонен младеж, чието решение да стане монах било неотменимо. Бащата се разделил със сина си, на когото започнал да гледа като на пропаднал човек. В манастира на августинците монахът изпълнявал правилата на ордена, устава на общежитието — подлагал се на самоизтезания за спасение на душата си, спазвал продължителните пости, излагал се на крайни лишения, прекарвал по цели нощи в килията си в бдения и молитви. В същото време той си поставял за задача да реши въпроса за спасението — основен въпрос в християнската догматика. Той се изправял пред теологическата дилема за всеобщата греховност и за невъзможността на хората да се избавят от божие проклятие, тегнещо над прародителите Адам и Ева. За него спасението не могло да се реализира посредством традиционните средства на официалната църква — „добрите дела“, спазването на тайнствата, съобразяването с разпоредбите на църквата, основани на „светото писание“ и „светото предание“ и пр. От една страна, вехтозаветният разгневен бог на отмъщението влизал в противоречие с етичните му схващания, а, от друга страна, учението на църквата за изкуплението на греховете нахвърлявало чувствата му, оскърбявало неговия разум. За да разреши противоречията, които го тормозели, той препрочитал Библията, съчиненията на средновековните мистици. Много сериозни безпокойства пораждало разбирането на Блажени Августин, според което всички хора са грешни освен Спасителя Христос, поради което никой не можел да изпълни божие заповеди. В резултат от продължителни размисли стигнал до заключението на апостол Павел и Блажени Августин,⁵² че човек може да се спаси само с помощта на благодатта, на вярата в бога, на божията милост, понеже чрез греха на прародителите хората загубили своята невинност. Поради това благодатта се дарувала от бог не по заслуги, а даром — *non meritis, sed gratis*. По такъв начин

⁵¹ W. Fläschendräger. Martin Luther. Leipzig, 1967, S. 9; H. Boehmer. Der Junge Luther, S. 48—56; G. Zschäbitz. Martin Luther, S. 32 fg.; F. Bezold. Geschichte der deutschen Reformation, S. 248 fg.

⁵² По-подробно по този въпрос у F. X. Funk. Lehrbuch der Kirchengeschichte. Paderborn, 1911, S. 199 fg.

Лутер отхвърлил средновековното разбиране, изразено в догматичния принцип: „Extra ecclesiam nulla salus“ и формирал по същество ново учение, насочено срещу феодалната обществена система и нейния идеологически крепител — католическата църква.⁵³

Върху по-нататъшното развитие на Лутеровите реформационни възгледи голяма роля изиграва приемането на Лутер за преподавател по философия във Витенбергския университет през 1508 г. Това му разкрило възможност да излезе навън от манастира на августинциите и да обосновава публично своите разбираня. Така в лекциите си пред студентите той подлагал на критична оценка официалната католическа теология, разкривал несъстоятелността на средновековната схоластика, макар на практика да не излизал извън рамките на традиционната догматика.⁵⁴

Междувременно през 1511 г. Лутер трябвало да посети Рим. На каква степен на развитие се намирал по това време, показва обстоятелството, че дотам той пътувал пеш, като прекосил земите на Германия, Австрия и Италия. Когато пред него застанал градът, за когото Улрих фон Хутен (1488—1523)⁵⁵ изказвал такива отрицателни оценки в своето забележително произведение „Вадиск или римска триада“, Лутер застанал на колене, изпаднал в мистичен екстаз, вдигнал молитвено ръце към небето и извикал: „Поздравявам те, свещени Рим, трикратно осветен от кръвта на мъчениците, пролята в тебе.“ В пълно съгласие с монашеските правила той посещавал забележителностите на града, отслужвал панихиди за починалите си другари. Наред с моралната поквара, която се срещала на всяка крачка във „вечния град“, той видял забележителни паметници на културата. Лутер „тичал по всички църкви и пещери, вярвал на всичко, което било измислено“. По-късно той свидетелствувал, че задето не могъл да поръча панихида за родителите си, „почти съжалявах, че баща ми и майка ми бяха още живи“.⁵⁶

Макар подобно на мнозина правоверни католици през Средновековието да разграничавал принципа за светостта на църквата от морала на нейните служители, М. Лутер се завърнал от Рим в своята родина, решен да се бори за осъществяването на идеите си. Коварството и покварата, интригантството и разложението на висшия клир — на архиепископите, епископите и абатите, които могъл да наблюдава, укрепили убеждението му в необходимостта от обновяване на католическата църква, от нейното реформиране.

Обективното развитие на събитията подготвяло почвата за реализирането на плановете му, които добивали с течение на времето по-ясни и определени очертания. През 1512 г. придобива научната степен „д-р на богословието“. Все по това време бил назначен за субприор на витенбергския конвент, а в 1516 г. — за викарий на конвентите в Майсен и Тюрингия. Влиянието му нараствало не само върху студентите, но и върху професорите далеч зад пределите на Витенберг. Неверието в собствените сили, което някога задържало монаха в тясната манастирска килия, отстъпвало пред увереността в личните

⁵³ Н. В ö e h m e r. Der Junge Luther, S. 48 fg.; G. Z s c h ä b i t z. Martin Luther, S. 54 fg.

⁵⁴ F r. v o n B e z o l d. Geschichte der deutschen Reformation, S. 253; W. F l ä s c h e n d r ä g e r. Martin Luther, S. 12 fg.

⁵⁵ P. K a l k o f f. Ulrich von Hutten und die Reformation. Leipzig, 1920; K. K l e i n s c h m i d t. Ulrich von Hutten. Berlin, 1955.

⁵⁶ Н. В ö e h m e r. Der Junge Luther, S. 66; F r. v o n B e z o l d. Geschichte der deutschen Reformation, S. 253.

възможности. По това време той все по-упорито се заема с въпроса за реформиране на църквата. В подкрепа на своите схващания той се опирал на Августин, на мистиците, на Библията.⁵⁷ В една от проповедите си заявява, че при съвременното безнадеждно състояние на църквата счита, че намесването на миряните в нейното управление било единствено средство за спасение. Защото в „поруганието на светините — продължава Лутер — ние отиваме може би по-далеч от турците“⁵⁸. Доктрината за оправдаващата роля на вярата получавала своето обосноваване в неговите лекции пред студентите, в проповедите му, в дисертацията му от август 1517 г.⁵⁹

Окачването на прочутите 95 тезиси върху вратите на дворцовата църква във Витенберг на 31 октомври 1517 г.,⁶⁰ станало по повод безсрамната търговия на Тецел с индулгенциите, било естествен резултат от дотогавашното развитие на августинския монах. Основният замисъл на тезисите бил насочен срещу теологическата теория за т. нар. „свърхдължни заслуги“ на църквата, изразяваща се в практиката да се прощават греховете срещу продажбата на индулгенции. В тях обаче протестантското учение срещу католическата църква и нейната догматическа и йерархическа система още не било развито, само се засягали, макар и твърде внимателно, въпросите за властта на папата и неговите права.⁶¹

Независимо от това значението на акта от 31 октомври 1517 г. не се изчерпва само с осъждането на индулгенциите и с поставянето под съмнение на папските прерогативи, то е значително по-широко и всеобхватно. Тезисите се превърнали в идейно знаме, в своеобразен манифест на раннобуржоазната германска революция през нейния първи етап. „Тезисите на тюрингския августинец — отбелязва Енџелс — поддържали като гръмотевичен удар върху буре с барут. Най-различни взаимнокръстосващи се стремежи на рикарите и гражданите, на селяните и плебеите, на домогващите се към суверенитет князе и на низшето духовенство, на тайните мистични секти и на учената и сатирична литературна опозиция си намерили в тях на първо време общ израз и се сгруппирали около тях с поразителна бързина. Този образувал се набързо съюз на всички опозиционни елементи, колкото кратковременно и да е просъществувал, изведнъж разкрил всичката огромна мощ на движението и му придал силен тласък.“⁶²

За определяне по-нататъшното отношение на М. Лутер към развитието на събитията за дооформяне на неговите концепции оказали влияние най-малко два фактора — непримиримият фанатизъм на католическата църква, респ. на папата и духовенството, от една страна, и широката подкрепа, която получил от страна на князете и широките народни маси. Действително в началото римският папа погледнал на събитието във Витенберг като на традиционна борба между монашеските ордени. Постепенно обаче в Рим било взето

⁵⁷ Повече по този въпрос у Н. В о e h m e r. Der Junge Luther, S. 115 fg.

⁵⁸ Fr. von Be z o l d. Geschichte der deutschen Reformation, S. 257—258.

⁵⁹ F. H. F u n k. Lehrbuch der Kirchengeschichte, S. 579.

⁶⁰ Текстът на Лутеровите тезиси е издаван многократно. Вж. М. L u t h e r. Werke, Kritische Gesamtausgabe. Bd. 1. Weimar, 1883. S. 233 fg.; Die 95 Thesen Martin Luthers hrsg. Ingetraut Ludolphi, Berlin; C. M i r b t. Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus. Tübingen, 1911. S. 188—191.

⁶¹ L. v o n P a s t o r. Geschichte der Päpste, Bd. IV. Th. 1, S. 247 fg.

⁶² Ф. Е н џ е л с. Селската война в Германия, с. 63; немският текст у F. E n g e l s. Der deutsche Bauernkrieg, S. 84.

решение срещу „дръзкия витенбергски монах“ да бъде организирано преследване. Опровергаването на тезисите било възложено на опитните схоластици доминиканците Йохан Тецел и Силвестро де Приерио, на теолога Йохан Ек. За Германия папа Льв Х изпратил легата кардинал Каетан, комуто било поръчано „да очисти“ страната от ереста с всякакви средства. Лутер бил обвинен в най-тежкото престъпление — в ерес. На 7 август 1518 г. получил разпореждане да се яви незабавно на съд в Рим. Над него надвиснала угрозата на инквизицията. Получил подкрепата на саксонския курфюрст Фридрих II Мъдрият (1463—1525), който възнамерявал да го използва в своите планове, решил да отклони пътуването до „вечния град“. В негова защита застанал и император Максимилиан I, който се надявал по такъв начин да застави папата да се съгласи неговият внук Карл, заемащ по това време испанския престол, да получи императорска корона. Папският легат трябвало да допусне делото на Лутер да се гледа в Германия, в Аугсбург, откъдето той след три срещи с Каетан намерил за по-благоразумно да прибегне на по-безопасно място във Витенберг под всеобщата закрила на населението. Напразно кардинал Каетан очаквал монахът да произнесе своето „отричам се!“ (tevoco!).⁶³

Папският легат получил заповед от Рим да арестува „еретика“, а ако това не могло да се осъществи, за заплаши всички светски и духовни владетели с отнемане на ленните владения, ако те не го задържат. При масовата популярност на Лутер и при широкото антипапско движение в Германия това разпореждане на върховния глава на католическата църква не могло да се приведе в изпълнение. Безуспешно приключила мисията и на следващия легат фон Милтиц, макар той да разговарял с него с лицемерно доброжелателен тон, надявайки се по такъв начин да го убеди да се откаже от своето учение.⁶⁴ Когато попската курия се убеждава окончателно в невъзможността да принуди непокорния августинец да се примири с църквата, било използвано друго средство — организирането на публичен диспут. Той се състоял през лятото на 1519 г. в Лайпциг между Й. Ек и Лутер, като се изразява в доста остри форми. Като разбира добре, че диспутът взима неблагоприятна за него насока, Ек, който се ръководел от убеждението, че е ненадминат майстор на диалектиката, обвинил своя противник в хусизъм. В своя отговор Лутер изразил ясно и определено пълното си съгласие с участието на чешкия реформатор. „Всички ние, без сами да съзнаваме това — заявява той, — сме хусисти и даже апостол Павел и Августин са истински хусисти, аз не мога да приема за себе си това пред този страшен божи съд, защото преди повече от сто години несъмнената евангелска истина беше изгорена и от това време се счита проклета.“ Смелото заявление на дръзновения реформатор направило поразяващо впечатление на присъстващите. Лутер бил наречен „Саксонски Хус“⁶⁵.

Смелата позиция на Лутер срещу папското всевластие разширявала неговата популярност, подкопавала авторитета на противниците му. Когато на 15 юни 1520 г. папа Льв Х издал була, с която осъдил тезисите на реформатора,⁶⁶ заповядал да се изгарят книгите му, в срок от 60 дни да се откажел

⁶³ L. von Pastor. Geschichte der Päpste. Bd. IV. Th. 1, S. 248 fg.

⁶⁴ G. Zschäbitz. Martin Luther, S. 98 fg.; H. Boehmer. Der Junge Luther, S. 255 fg.; F. v. Bezold. Geschichte der deutschen Reformation, S. 271.

⁶⁵ F. von Bezold. Ibidem, S. 277.

⁶⁶ L. von Pastor. Geschichte der Päpste, Bd. IV (Th. 1), S. 274.

от учението си и ако не сторел това, властите под страх от отлъчване да го арестуват и предадат в Рим, Лутер се отнесъл с безразличие към папските заплахи. Страхувайки се от избухване на въстание, защитниците на папската власт в Германия не посмели да приведат папските решения в изпълнение. Като анатемосал папата, Лутер го нарекъл „закостенял еретик“, а булата му — „була на антихриста“. В тържествена обстановка на 10. XII. 1520 г. край градските стени на Витенберг в присъствието на професорите и студентите и гражданството Лутер изгорил папската була с думите: „Тъй като ти наскърби пресветия Христос, нека те унищожи вечният огън.“ Лутер станал народен герой.⁶⁷ „Девет десети от населението в Германия крещат: „Лутер“! — пише за настроението по това време папският легат Иероним Алеандър — останалата една десета част в по-малка степен — „Смърт на римския двор!“.

Според наблюденията на Алеандър голяма част от клира, всички юристи, граматисти, поети, райхлинсисти и еразмианци, се намирала на страната на Лутер, към тях се присъединявали и най-опасните елементи — рицарите, Хутен с неговата група. „Аз достатъчно добре познавам историята на тази нация с нейните ереси, събори и разколи — продължава Алеандър, — но никога положението не е било така сериозно. В сравнение с немския разкол борбата между Хенрих IV и папа Григорий VII изглежда детска игра.“⁶⁸

Източниците на Лутеровия антифеодален и антикатолически революционен патос се коренят несъмнено в тясната връзка на реформатора с демократичните слоеве на немския народ, с „народните елементи в движението“⁶⁹. През това време не друг, а бъдещият вожд на селско-плебейските маси във Великата селска война Томас Мюнцер⁷⁰ бил горещ привърженик на неговите идеи. Непродължителната дейност на Мюнцер в Ютеборг, свързана с борбата му срещу францисканците, дава повод на францисканеца Б. Даппен да напише своите „Статии... против лутераните“, в които понятието „лутеран“, отнесено и към Мюнцер, бива пуснато за пръв път в обществена употреба.⁷¹ Основания за това давала борбата му срещу папството, продажбата на индулгенциите и пр.⁷²

Поради съвпадането на неговата идеология с идеологията на хуманистите Лутер оказал голямо влияние върху тяхната дейност. Програмните му съчинения „За свободата на християнина“ и „За вавилонския плен“ били превърнати от младите хуманисти в своеобразна конституция, от която те се ръководели в своята дейност. Мощен отлик върху хуманистите оказало учението на Лутер за спасяващата роля на вярата, с което той нанесъл силен удар върху католическата църква.⁷³ В борбата срещу римската курия, която реформаторът водил през времето от 1517 до 1521 г., били силно увлечени и хуманистите,

⁶⁷ G. Zschäbitz. Martin Luther, S. 123 fg.; H. Boehmer. Der Junge Luther, S. 315, fg.

⁶⁸ F. Bezold. Geschichte der deutschen Reformation, S. 314.

⁶⁹ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 53.

⁷⁰ По-добро вж. у М. М. Смирин. Народная реформация Томаса Мюнцера и Великая крестьянская война, с. 67 и сл.

⁷¹ M. Bensing, W. Trillitsch. B. Dappens „Articuli... contra Lutheranos — Jahrbuch für Regionalgeschichte, Bd. 2, 1967, S. 113 fg.

⁷² R. Müller, Streisand. Luthers Weg von der Reformation zur Restauration. Die kirchenkritische Theologie des frühen Luther und die Grundlagen ihrer Wandlung. Halle (Saale), 1964, S. 45 fg.

⁷³ K. Sapper. Der Werdegang des Protestantismus in vier Jahrhunderten. München, 1917, S. 12.

които виждали в нея средство за отхвърляне господството на папството, за освобождение науката и културата от оковите на средновековната схоластика.⁷⁴

От друга страна, тясната връзка на Лутер с хуманистите, както правилно изтъкват някои изследователи,⁷⁵ придала на неговата дейност общонемско значение и дала дълбок отзвук върху задълбочаването на обществените противоречия, върху развитието на историческия процес. Прочутото послание на Лутер „Към християнското благородничество на немската нация“, издадено през 1520 г., било изградено върху хуманистичните принципи на Улрих фон Хутен.⁷⁶

Закономерното развитие на събитията водело неизбежно към изостряне на борбата. На 28 януари 1521 г. в гр. Вормс⁷⁷ били открити заседанията на райхстага в присъствието на избрания през 1519 г. император Карл V, който, макар да поддържал папата и да бил настроен решително против ересите, не искал да се вземат насилствени мерки срещу Лутер. Внимателното отношение на императора било продиктувано от позицията на Саксонския курфюрст и другите князе, които бранели Лутер, а, от друга страна, от желанието да окаже известно давление върху папата за постигането на някои свои подалечни цели. Под натиска на обществеността в Германия Карл V се принудил да призове Лутер в райхстага, за да даде своите обяснения, макар папският легат Алеандър⁷⁸ да поддържал, че той вече пропуснал определения срок за отричане, поради което бил вече отлъчен от църквата и допълнителното разглеждане на неговото дело ставало фактически излишно. По същество мнението на императора не се различавало от становището на легата, но понеже трябвало да си осигури подкрепата на административния апарат, той издал разпореждане на 6 март 1521 г. до „почтения, скъп и богобоязлив“ Лутер в срок до три седмици да пристигне във Вормс. Надявайки се не толкова на защитната императорска грамота, колкото на подкрепата на Саксонския курфюрст,⁷⁹ Лутер, съпроводен от грамадно множество народ, на 16 април се отправил на път. Още на следващия ден той се представил на императора и князете в райхстага.

Когато го запитали желае ли да се откаже от своите възгледи, Лутер отговорил решително, че не може да подчини своите схващания нито на папата, нито на съборите. Ако не го убедят със свидетелства от светото писание и с доводи на разума, той не може от нищо да се откаже, защото за християнина не било безопасно да говори против собствената си съвест.

---

⁷⁴ G. R i t t e r. Philipp Melancthon — Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae — Philipp Melancthon 1497 bis 1569. Bd. I. Berlin, 1963, S. 10 fg.

⁷⁵ G. R i t t e r. Die Neugestaltung Europas im 16. Jahrhundert. Berlin, 1950. S. 89.

⁷⁶ F. P a u l s e n. Geschichte des gelehrten Unterrichts. Bd. I. 3. Aufl. Leipzig, 1919, S. 160 f.

⁷⁷ P. K a l k o f f. Der Wormser Reichstag von 1521. München, 1922; U. P a q u e r. L'humanisme et la réforme J. Aleander. Paris, 1900; L. R u f f e t. Luther et la diète de Worms, Toulouse, 1903; P. K a l k o f f. Briefe, Depeschen und Berichte über Luther vom Wormser Reichstag, 1898.

⁷⁸ S. H a u s r a t h. Aleander und Luther auf dem Reichstag zu Worms. Berlin. 1897; Die Depeschen des Nuntius Aleander vom Wormser Reichstage 1521, übersetzt und erläutert von Kalkoff, 2. Aufl., Halle 1897; P. K a l k o f f. Aleander gegen Luther, 1908.

⁷⁹ F. G e s. Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen I (1517—1524); L. G a r d a u n s. Zur Kirchenpolitik H. Georgs von Sachsen. Rom, 1907.

Думите,⁸⁰ които той произнася: „Ich kann nicht anders, hier stehe ich, Gott helfe mir, Amen!“⁸¹, станали знаменити и влезли в историята.

Вормският райхстаг осъдил учението на Лутер като еретическо, а него самия характеризирал „не като човек, а като самия дявол в образа на човек“. Взето било решение имуществата на ересиарха и неговите съмишленици да бъдат конфискувани, а съчиненията му унищожени.⁸² Всичко това обаче не могло да се реализира, защото силите, които могли да санкционират Лутер, били спечелени от него. Немските князе Фридрих Мъдрия, Филип Хесенски, Ерик Брауншвайгски, възхитени от патриотичния подвиг на своя сънародник, решили да го защитят. Малко преди да отпътува от Вормс, реформаторът бил предупреден от пратеници на Фридрих Мъдрия, че по пътя ще бъде „нападнат“ и отведен на сигурно място. Замислите на князете били осъществени и на 4 май 1521 г. Лутер се оказал зад яките стени на замъка Вартбург, където под името на рицаря Йорг пристъпил към превеждането на Новия завет. За отклоняване вниманието на враговете бил пуснат слух, че еретикът паднал убит. В резултат от погвата на новозаветния превод плембейското движение получило мощно идеологическо оръжие. В библейските текстове Лутер „противопоставил на съвременното нему феодализирано християнство скромното християнство на първите векове, на разкапващото се феодално общество — картината на едно общество, което нямало и понятие за многопластовата, изкуствена феодална йерархия“⁸³. В борбата срещу князете, аристокрацията и служителите на католическата църква била включена и Библията, пълният текст на която в немски превод на Лутер излиза през 1534 г. Заради достойнствата на извършения превод Вилхелм Шерер го нарича „забележителен, безсмъртен законодателен кодекс на езика“, а Якоб Грим назовава новогорно-немския език, на който излиза Библията, „протестантски диалект“⁸⁴.

Защитата, която Лутер получава от страна на князете, не останала без всякакво отражение върху гражданските му позиции; той постепенно започва да изменя своята социална ориентация. Бавно, но сигурно той се преориентира от революцията към мирния начин на живот. Това е свързано с колебания и мъчения. „Колко често трепти моето сърце — пише той през ноември 1521 г. на августинците във Витенберг, — колко често се мъча и издигам пред себе си единственото силно възражение на моите противници: само ти единствен ли си мъдър, а всички други се заблуждават толкова дълго време? А какво би се получило, ако ти се заблуждаваш и въвеждаш в заблуждение толкова хора, които ще бъдат осъдени на вечни мъки?“⁸⁵

Започналата социална деформация на бюргерските позиции на Лутер намира израз в Конфликта му с хуманистите, възникнал през 1521 г. Стълкновението се заражда във връзка с усилията на Лутер да постави прегради пред хода на Реформацията и да ограничи социалните противоречия, като ги сведе

⁸⁰ Католическият историк Карл Йозеф Хефеле счита, че тези думи, с които протестантите-лутерани се гордеят, фактически не били произнесени от Лутер, а представлявали по-късна измислица. За да докаже това, историкът на Ватикана привежда множество неубедителни цитати. К. J. H e f e l e. Conciliengeschichte. Bd. IX. Freiburg im Briesgau, 1890, S. 232—233.

⁸¹ K. M ü l l e r. Luthers Schlussworte in Worms: „Gott helfe mir!“ — In: Philotesia, P. Kleinert dargebracht, 1907, S. 269 fg.

⁸² K. J. H e f e l e. Conciliengeschichte. Bd. IX. Freiburg im Breisgau, 1890, S. 233.

⁸³ F. E n g e l s. Der deutsche Bauernkrieg, S. 56.

⁸⁴ F. v o n B e z o l d. Geschichte der deutschen Reformation, S. 364.

⁸⁵ Ibidem, S. 366.

единствено в сферата на религиозните дискусии. Поканен да се включи във въстанието на рицарите от 1522—1523 г.,⁸⁶ възглавявано от Франц фон Зикинген (1481—1523)⁸⁷ и Улрих фон Хутен (1488—1523),⁸⁸ той отказал и определено изразил своето несъгласие с революционната борба като средство за разрешаване социалните противоречия. Недоволен от преустройствата, извършени от представителите на радикалното бюргерство във Витенберг, проф. Андреас Карлшадт⁸⁹ и захвърлилият расото Габриел Цвиллинг, Лутер повел борба срещу тях.

Завърнал се във Витенберг през 1522 г., Лутер излиза с „Искрено увещание“ против „метежа и въстанието“. Това той направил в момент, когато от революционната последователност и активност на селската беднота и градския плебс зависела победата на вдигналите се под ръководството на Зикинген маси. Неговата контрареволуционна позиция била свързана с усилието да съобрази своето учение с новата обстановка, да го включи в защита на установения режим. В съчинението си „За светската власт, в каква степен следва да ѝ се подчиняваме“, излязло през 1523 г., той лансира идеята за необходимостта от установяването на две обществени системи, изградени върху основата на божественото и естественото право. Според него основната причина за социалните несправди, а наред с тях и на въстанията била липсата на истински християнски отношения. Светският закон и меч били именно затова необходими, защото истинските християни били много малко. Ако не съществували законът и мечът, хората биха се изяждали едни други, животът щял да се превърне в пустиня.⁹⁰

Няма съмненис, че идеята на Лутер за необходимостта от установяването на двойствен порядък има определен реакционен смисъл. С аргументи от теологията той дава религиозна санкция на светската власт. От друга страна, той освобождава от определени религиозни и нравствено-етични задължения установената власт, която следвало да се ръководи единствено от своите интереси. В областта на държавната политика основен ръководен принцип трябвало да бъде принципът за целесъобразността, за реалните практически интереси, за потребностите на разума.⁹¹ В същото време обаче искането при решаването на държавните въпроси да се издига като ръководно начало повелата на разума, а не постулатите на теологията съдържа рационален смисъл и разграничава Лутер от средновековните мислители, доближава го до теоретиките на политическата мисъл от новите времена.

В същото време обаче Лутер все повече осъжда революционната дейност на народните маси, в т. ч. Т. Мюнцер и Карлшадт, като защитава интересите на князете и обосновава началата на умерената бюргерска реформация.⁹² Този преход е социално детерминиран и корени своето начало в изменилото се съотношение между класовите сили в Германия по онова време. Не по друг характер притежавала полемиката му с Еразъм Ротердамски (1466—

⁸⁶ Deutsche Geschichte, Bd. I, S. 519 fg; M. Steinmetz. Deutschland von 1476 bis 1648, S. 110 fig.

⁸⁷ H. Ullmann. Franz von Sickingen, Leipzig, 1872.

⁸⁸ P. Kalkoff. Ulrich von Hutten und die Reformation. Leipzig, 1920; K. Klein-schmidt. Ulrich von Hutten. Berlin, 1955.

⁸⁹ H. Barge. Andreas Bodenstein von Karlstadt. Bd. 1—2. Leipzig, 1905; E. Hertzsch. Karlstadt. Gotha, 1932.

⁹⁰ M. Luther. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Bd. XI. Weimar, 1900, S. 249—251.

⁹¹ M. Luther. Werke. Bd. XIV. Weimar, 1895, S. 551—553.

⁹² G. Ritter. Die Neugestaltung Europas im 16. Jahrhundert. Berlin, 1950, S. 105.

1536),⁹³ разрази се през 1524—1525 г. В борба срещу Лутер, който отстоявал фаталистичното разбиране за историческия процес, Еразъм отстоявал идеята за свободата на волята,⁹⁴ обоснована в съчинението му „За свободата на волята“ (*De libero arbitrio*).

Контрареволуционната ярост на Лутер достигнала най-високата си точка през време на Великата селска война 1524—1525 г.,⁹⁵ когато той призовал за най-сурова и безмилостна разправа с въстаналите народни маси. През 1525 г. той написва своя прословут памфлет „Против разбойническите и грабителски шайки на селяните“, осъден с основание от всички обективни историци на Реформацията и Великата селска война в Германия.⁹⁶ Несъмнено разгромът на селско-плебейските маси във войната укрепва позициите на идеолога на княжеската власт. Той обоснова нейните неизблеми основи, преустройва схващанията си. В тази връзка Лутер се отказва от общинния принцип и от принципа за всеобщото свещенство и пр.⁹⁷ Под негово влияние Витенбергският университет станал крепост на лутеранството, на догматизма.⁹⁸

Пътят на Лутер от бюргерската към княжеската Реформация, макар и с трудности и колебания, бил изминат. Завършило неговото идеологическо преустройство, обусловено от измененията, които настъпили в германското общество през време на раннобуржоазната революция. Първият Шпайерски райхстаг от 1526 г. предоставил на имперските князе правото да гарантират възможност на населението само да избира своята религия.⁹⁹ След три години в Шпайер привържениците на Лутер протестирали срещу старото решение на сейма, според което там, където месата се извършвала, да не се пречи на ярващите да участвуват в нея. От този протест те получили названието протестанти. През 1530 г. бил проведен известният Аугсбургски райхстаг,¹⁰⁰ който имал огромно значение в историята на лутеранството. На него било прието прочутото Аугсбургско изповедание, съставено от най-близкия съратник на Лутер — Меланхтон.¹⁰¹

В заключение могат да бъдат направени следните изводи. Преди всичко става съвършено очевидно, че през отделните периоди на раннобуржоазната германска революция в зависимост от цял комплекс фактори позициите на М. Лутер получават определено социално звучене, конкретно-исторически очертания. Ето защо те следва да бъдат оценявани с оглед на момента, на пози-

⁹³ P. Mestwerdt. *Die Anfänge des Erasmus*. Leipzig, 1917; J. Huisinga. *Erasmus*, 5 Aufl., Haarlem, 1958; P. Smith. *Erasmus*. New York, 1962; E. W. Kohls. *Die Theologie des Erasmus*. Bd. 1—2. Basel, 1966; J. Traugott. *Erasmus*. Geneve, 1972.

⁹⁴ Вж. М. М. Смирин. О политической концепции Эразма Роттердамского. — Ежегодник германской истории. М., 1973; *Идея свободы воли в ранних произведениях Эразма Роттердамского*. Средние века, 37, М., 1973.

⁹⁵ Вж. F. Engels. *Der deutsche Bauernkrieg*. Berlin, 1972; W. Zimmermann. *Der grosse deutsche Bauernkrieg*. Berlin, 1975; M. Bensing, — S. Hoeyer. *Der deutsche Bauernkrieg*. Berlin, 1974.

⁹⁶ M. Steinmetz. *Die frühbürgerliche Revolution in Deutschland*. Berlin, 1961, S. 161 fg.

⁹⁷ P. M. Streisand. *Luthers Weg von Reformation zur Restauration*. Halle, 1964.

⁹⁸ K. Aland. *Die Theologische Fakultät Wittenberg und ihre Stellung im Gesamtzusammenhang der Leucorea während des 16. Jahrhunderts — 450 Jahre Martin-Luther-Universität — Halle — Wittenberg*, Festschrift. Bd. I, S. 178 fg.

⁹⁹ K. J. Hefele. *Conciliengeschichte*. Bd. IX. Freiburg, im Breisgau, 1890, S. 456 fg.

¹⁰⁰ F. G. Schirnacher. *Briefe und Akten zur Geschichte des Religionssgesprächs zu Marburg und d. Reichstag zu Augsburg*, 1876.

¹⁰¹ K. J. Hefele. *Ibidem*, S. 705, fg.

ците на бюргерството като цяло и на различните му прослойки в частност, на отношението на селско-плебейските маси, както и на своеобразията в темперамента, психическия строй, морала му и пр. Това е абсолютно необходимо условие за правилно разбиране сложния криволичещ път на мислителя и общественика.

Както съвършено правилно изтъква Енгелс, когато Лутер за пръв път се обявява против догмите и устройството на католическата църква през 1517 г., борбата му още не притежавала определен характер, нямала ясно очертана програма. Неговата платформа фактически не преминавала границите на исканията, предявявани от по-раншната бюргерска ерес, макар силната селска природа на Лутер да се проявила през този пръв период от дейността му по най-бурен начин. Като разкрива всичко това, Енгелс сравнява позициите на реформатора с позициите на либералната буржоазия, застигнати през 1847 г. Ако през XVI в. реформаторът е трябвало да противопостави цялата маса на съществуващите дотогава ереси срещу католическото правоверие, либералната буржоазия в средата на XIX столетие, още революционна класа, издигайки лозунгите за социализъм и комунизъм, мечтае за еманципация на работническата класа.¹⁰²

Това сравнение на автора на „Селската война в Германия“ разкрива широки евристични възможности за допълнителни анализи и обобщения. Както Лутер, изразявайки интересите на най-широките слоеве на недоволното население, достига върховете на революционната вълна през 1517 г., така и либералната буржоазия през 1847 г., воювайки срещу реакционните сили на своето време, се домогва до висините на социалната мисъл; нейните стремежи съвпадат закономерно с принципите на социализма и комунизма. Една оригинална аналогия, която помага по-дълбоко да се вникне в общото и особеното, неповторимото в обществените явления, в социалните феномени на две различни исторически епохи.

През този период, който отбелязва върховете на неговата социална активност, реализирана в обстановката на невиджан дотогава обществен подем, когато всички социални сили издигали искането за отхвърляне господството на разпътното и паразитно католическо духовенство, М. Лутер оказал на 31 октомври 1517 г. своите прочути 95 тезиси върху вратите на дворецовата църква във Витенберг. В тезисите той отхвърлял като ненужна цялата система на католическата църква — култа, индулгенциите, духовенството и пр., чрез която биват укрепвани установените обществени отношения и се осигурявал нетрудов живот на духовенството. В същото време той мотивирал схващането за спасението с помощта на вратата, дарявана от бог, а не чрез църквата и нейните тайнства. По такъв начин Лутер нанасял сериозен идеологически удар върху господстващата феодална система и нейния основен крепител — католическата църква. „Ако тяхната бясна ярост не престане — писал той в отговор на активизацията на свещениците в края на 1517 г., — аз мисля, че най-доброто средство срещу тях ще бъде нападението на князете с въоръжена сила върху тези вредни хора, които отравят спокойствието на целия свят. Не с думи, а с оръжие трябва да сложим край на игрите им завинаги. Ние бесим крадците, наказваме разбойниците с меч, изгаряме еретиците; защо да не изтребим с оръжие тези вредни учители на гибелта — папи, кар-

¹⁰² F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 52.

динали, епископи и цялата останала сган на римския Содом — с всякакви оръжия и да не си умием ръцете в тяхната кръв?¹⁰³

Макар и да траял сравнително кратко, тази първи етап от дейността на М. Лутер съпада с първия етап на раннобуржоазната революция в Германия, отбелязва неговата връхна точка. Затова Енгелс сравнява излизането на Лутер на историческата сцена с мълния, окачествява дейността му като „първи революционен жар“¹⁰⁴. Това сравнение и тази оценка имат своите основания и дават отправните насоки за бъдещите изследвания в тази област.¹⁰⁵

Вторият етап от живота и дейността на М. Лутер, започнал през 1520 г. с издаването на „An den Adel teutscher nation“, е свързан с проповедта за мирно развитие и пасивна съпротива.¹⁰⁶ Напускането на революционните позиции намира своето обяснение в измененията, които настъпват в немското общество. В резултат от загасването на първия революционен пожар, запален от мълнията, които хвърлил Лутер, към антикатолическото движение се присъединили наред със селяните и плебенте и по-умерените граждани, голяма част от дребната аристокрация, князете. За разлика от селяните и плебента, които вярвали, че е настъпил моментът за разправа с подтисниците, бюргерството и князете се налявали, като ликвидират господството на клерикалите, да присвоят техните имущества. Двете основни антикатолически групировки — едната, революционната, другата, умерената — били вече оформени, съотношението между тях очертано. М. Лутер, който в борбата срещу папството получил подкрепата на саксонския курфюрст Йохан Постоянни (1468—1532), заел определено място в социалната структура на бюргерството, изменил на народните маси и застанал на страната на князете. Той престанал да проповядва срещу Римската църква. Когато Улрих фон Хутен го поканил в Ебернбург, където с Франц фон Зикинген (1481—1523)¹⁰⁷ организирали (1522) заговор срещу католическата църква и князете, Лутер отговаря: „Аз не бих желал евангелието да се защитава с насилие и кръвопрълитие. Светът беше победен от Словото, Словото спаси църквата, Словото ще я възроди, а антихристът, установил своето господство без насилие, без насилие ще бъде свален.“¹⁰⁸

Причините за преминаването на Лутер от позициите на революционната разправа към позициите на мирния прогрес, разбира се, са много по-дълбоки, те не се изчерпват само с изменението на неговото социално положение. Принципът за умерените реформи привлякъл компактната част от градовете, низшата аристокрация, дребното бюргерство, значителна част от князете, макар че някои от тях влизали в кръга на колебаещите се. При това положение успехът на умерената партия, както показвала реалната оценка на положението,

¹⁰³ W. Zimmermann. Der grosse deutsche Bauernkrieg, S. 146.

¹⁰⁴ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 53.

¹⁰⁵ M. Steinmetz. Deutschland 1476—1648, S. 93—105; Deutsche Geschichte. Bd. I, S. 504—517; J. Streisand. Deutsche Geschichte in einem Band. Berlin, 1974, S. 59 fg.; G. Zschäbitz. Martin Luther, 73 fg.; Weltwirkung der Reformation. Referate und Diskussionen. Bd. 1—2. Berlin, 1969; 450 Jahre Reformation, Hrsg. von L. Stern und M. Steinmetz. B., 1967.

¹⁰⁶ По-подробно за това у F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 53—54; A. Meusel. Thomas Müntzer und seine Zeit. Berlin, 1952, S. 40—118; M. Steinmetz. Deutschland 1476—1648, S. 102 fg.; Deutsche Geschichte. Bd. I, S. 515—530; J. Streisand. Deutsche Geschichte in einem Band. Berlin, 1974, S. 61 fg.

¹⁰⁷ H. Ulmann. Franz von Sickingen. Leipzig, 1872.

¹⁰⁸ W. Zimmermann. Der grosse deutsche Bauernkrieg, S. 147.

бил почти гарантиран. При все това обстановката криела много неизвестни, поради което активното участие в борбата за изменение на съществуващото положение била повече от наложителна. Бюргерството, изплашено от нарастващия подем на революцията, все повече се разграничавало от селяните и плебса и попадало под влиянието на князете. Това обстоятелство предопределяло ориентацията на Лутер към княжеската партия, той постепенно клонял към нея, докато най-сетне се превърнал в неин убеден идеолог.¹⁰⁹

Третият етап в дейността на Лутер започва с избухването на Великата селска война 1524—1525 г., когато той окончателно застава на страната на князете срещу вдигналите се на борба селско-плебейски маси. Наистина в началото на войната той се помъчил да заеме примирителна позиция, като атакувал представителите на господстващата класа за тяхните престъпления. Лутер публично обвинявал князете, че сами са виновни за избухването на въстанието, че заради нехристиянския им живот не селяните, а сам бог се вдигнал срещу тях. От друга страна, върху селяните отправял упрека, че техният бунт бил противен на евангелието. Като се мъчел да играе ролята на примирител, той призовавал враждуващите към взаимни отстъпки, а оттам и към примирение.¹¹⁰

В процеса на борбата обаче положението коренно се променило, поради което Лутер все повече определял своите социални позиции. Революционната вълна заливала страната, Мюнцер, вождът на селско-плебейската революция, установил своята главна квартира близо до Лутер и над княжеския реформатор надвиснала суровата заплаха на недоволните. Изплашен от справедливото възмездие на бунта, Лутер побързал да влезе в още по-тесен съюз с князете и благородниците, с господарите и да подаде ръка на папата и кардиналите. Той започнал да призовава към сурова и безмилостна разправа съучастниците в революционния метеж. Според точните думи на Енгелс той „съставил въз основа на Библията истински дитирамб на установената от бога власт, по-добър от който не е могъл да създаде никакъв блюдолизец на абсолютната монархия“¹¹¹. Деграцията на Лутер от революцията към реставрацията, породена от констелацията на социалните сили, от особеностите в неговото мирогледно развитие, завършила.¹¹²

КРИТИК НА ФЕОДАЛНАТА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА ИЛИ ЗАЩИТНИК НА РАННОКАПИТАЛИСТИЧЕСКИЯ НАЧИН НА ПРОИЗВОДСТВО

В цялостната система от схващания, които разкриват противоречивия мироглед на М. Лутер, особено място заемат неговите икономически възгледи,¹ схващанията му за стопанското развитие на Германия през периода

¹⁰⁹ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 54—55.

¹¹⁰ J. Streisand. Deutsche Geschichte, S. 68 fg.

¹¹¹ F. Engels. Der deutsche Bauernkrieg, S. 56.

¹¹² M. Steinmetz. Deutschland 1467—1648, S. 162; F. Bezold. Geschichte der deutschen Reformation, S. 500 fg.

¹ В марксистко-ленинския историопис въпросът за еволюцията на Лутеровите икономически схващания, за противоречията в тях, за деформирането им не е подлаган на специално научно разглеждане. В единствената монография за икономическите възгледи на реформатора, написана от Г. Фабиунке, интересуваният ни проблем е засегнат съвсем бегло и при това в съвършено друг аспект. Вж. G. F a b i u n k e. Martin Luther als Nationalökonom. Berlin, 1963.

на Късното средновековие. Те представляват фундаментът, върху който се изграждат неговите обществено-политически схващания, крайъгълният камък, около който се групират реформационните му разбирания. Това е така, защото икономическите концепции са тясно и неразривно свързани със социално-политическите, те обуславят техните изходни позиции. В същото време проследяването на измененията, които претърпява неговият начин на мислене в тази област, спомага в най-голяма степен да се изяснят корените на идеологическите му схващания, представките за еволюцията на неговия мироглед. В резултат от такъв един преглед ще могат да бъдат закръглени нашите представи за най-крупния представител на бюргерството в Германия през епохата на раннобуржоазната революция.

В епохата, през която М. Лутер развива и обосновава своите реформационни идеи, в икономическия живот на Германия се сблъскват две основни тенденции, които воюват за бъдещето. Едната, профеодалната, се характеризира не с „обща криза“, както поддържат някои буржоазни историци,² а с кризис на феодалната система въз основа на развитието на стоковото стопанство. Елементите на разлагане на феодалната обществено-икономическа формация подкопавали и неговата натуралностопанска база, но не разлагали феодализма като цяло, респ. феодалния начин на производство.³ Другата тенденция, раннокапиталистическата, била свързана със зараждането и развитието на елементи на капиталистическо производство и обмен.⁴ Сблъсъкът между двете тенденции, обусловен от нарушаването на закона за задължителното съответствие между производителните сили и производствените отношения, означавал началото на коренен прелом в начина на производство. Свързан със задълбочаването на възникналите противоречия, които не могли да бъдат примирени, този сблъсък имал антагонистичен характер.

В развитието на Лутеровите икономически схващания не е могло да не се отрази обстоятелството, че конфликтите на зараждащата се капиталистическа формация с феодалната система, макар да имали по принцип антагонистичен характер, не изключвали наличието на редица преходни състояния и форми на стопанство. Това на практика означава, че съществуващите преходни форми на икономически взаимоотношения контактували както със старата феодална формация, така и с новите капиталистически елементи. Тази закономерност произтичала от факта, че капиталистическата система трябвало да установява определено взаимодействие със старите феодални стопански, а и не само стопански сили, докато феодалите проявявали стремение да включат новите производителни сили в служба на господстващите отношения.⁵ Тук лежи основният източник за противоречивата икономическа, а оттук обществено-политическа доктрина на реформатора.

² Между буржоазните историци не съществува единно мнение по въпроса за прехода от феодализма към капитализма. Оценка на дискусиата по него в английската историография вж. в рецензиите на съветските историци: Ю. Л. Б е с с е р т н ы й. Переход от феодализма к капитализму. — ВИ, 1955, 12, с. 178—182; Ю. А. К о р х о в. Дискусия о переходе от феодализма к капитализму. — СВ, М., 1959, XV, с. 114—135.

³ Това разбиране бе обосновано от съветския проф. А. Н. Чистозвонов в доклада му, изнесен на 6. XI. 1974 г. в Ерфурт на Международната конференция за 450-годишнината на Великата селска война в Германия.

⁴ Вж. Б. Ф. П о р ш н е в. Феодализм и народные массы. М., 1964, с. 75 и сл.; Ф. Я. П о л я н с к и й. Товарное производство в условиях феодализма. М., 1969, с. 527 и сл.; М. М. С м и р и н. К истории раннего капитализма в германских землях, с. 214 и сл.

⁵ По-подробно у М. М. С м и р и н. К истории раннего капитализма в германских землях, с. 3 и сл.

Лутер нямам стройно изградена икономическа система. Неговите изказвания по проблемите на стопанския живот, правени по един или друг повод, имат откъслечен характер. Те са подчинени на цялостната му реформационна доктрина, отразяват отделни етапи от дейността му като мислител, общественик и ръководител на едно от основните направления в реформационното движение — бюргерското, а след това и княжеското. Това обстоятелство определя и своеобразията на основните му разбирания за начина на производство на материални блага, за производителните сили и производствените отношения, стокното производство, за търговията, рентата и пр.

Несъответствието между феодалния начин на производство, който господствувал в обществото, и възникващите капиталистически елементи, макар и отразявано в превратна теологическа форма, намира израз, на първо място, в разбирането на Лутер за начина на производство на материални блага — храна, жилище, оръдия за производство и пр. Това негово разбиране, обличено во теологична фразеология, притежава абстрактен, мистичен характер. За Лутер физическата природа на човека заедно с нейните потребности била „външна природа“, която образувала специална сфера, чужда на божествената светост. При особени обстоятелства и „вътрешният човек“ подчинявал външния в името на своите възвишени цели. За разлика от средновековните мистици, които се отнасяли отрицателно към физическите потребности на хората, Лутер имал положително отношение към светската гражданска дейност на хората и сам се занимавал с такава дейност. Той приемал като нормално това, че човек яде, пие, облича се и води светски, граждански живот, като в същото време преследва целите на вътрешния, възвишения човек, който се намирал в личността му. Посредством задоволяването на своите физически потребности хората в християнското общество като цяло (*Corpus Christianum*) изпълнявали определени граждански функции, свързани с техните професии.⁶

Тази постановка на Лутер притежава несъмнен хуманистичен характер, доколкото отразява действителността със специфичния облик на оново време. Тя влиза в разрез с официалната християнска схоластика, господстваща през Средновековието. Като се има пред вид времето, когато Лутер развива своите схващания за икономическото развитие на обществото, както и равнището на политическата икономия през XVI в., става напълно понятно, че той няма ясна представа за действителната роля на оръдията за производство, с помощта на които се произвеждат материалните блага. Той не е в състояние да схване значението на хората като субективен фактор, който привежда в действие оръдията за производство и в края на краищата реализира производството на материални ценности благодарение на придобития производствен опит и натрупаните трудови навици. Далече е от представата за трудещите се маси като основна производителна сила на обществото. Всичко това е напълно понятно, то произтича от цял ред обективни и субективни причини.

Във връзка с разработването на учението си за двуединната същност на човека — духовната и телесната, Лутер обосновава разбирането си за материалните потребности на човешката личност. „По своята душа — отбелязва Лутер за християнина изобщо — той се нарича духовен, нов, вътрешен чо-

⁶ M. L u t h e r. Werke. Bd. VII, S. 21 fg.

век; по плът и кръв той е телесен, стар, външен човек.⁷ От формулировката става ясно, че за него физическата същност на човека била синоним на негативни качества. Вътрешният човек — според Лутер — не се нуждаел от никакви материални вещи, тъй като негово призвание била религиозността, сферата на дейността му.⁸

Това схващане има традиционен богословски характер, намира се в съгласие с принципите на християнската средновековна схоластика, макар до толкова, доколкото отчита самостоятелното съществуване на материални потребности в живота на човешката личност, да съдържа и някои хуманистични аспекти.

В същото време той обосновава схоластическия тезис за превъзходството на „вътрешния човек“ над външния, за това, че „вътрешният човек“ бил господар на всички вещи. Под тази формулировка той разбира „не това ние телесно да владеем всички вещи, като хора в своя земен живот“, ставало дума за „духовно господство“, изразяващо се в „покоряването на тялото“, т. е. в достигането на съзнание за пълната независимост на духовния живот от всички земни дела.⁹ Това разбиране на Лутер, обосновано в трактата му „За свободата на християнина“ от 1520 г., се намира в съгласие с традиционната средновековна догматика.

Интерес предизвиква мнението на Лутер за човека като работна сила и за живота му като богатство само по себе си. В това отношение някои мисли от ранния период на неговото развитие изненадват с мизантропичното си звучене. „Животът за бога — разсъждавал той — е естественият живот, който е подложен на тление. . . Не трябва ли да копнеем за бъдещи неща и да се отвърнем от всичко преходно? . . . Ето защо трябва да презираме този живот и този свят и от сърце да се стремим към бъдещата слава и величие на вечния живот.“¹⁰ Това е безспорно възвала на отчаянието, апотеоз на смъртта.

В различни варианти подобни разсъждения срещаме и в другите трудове на Лутер, „Затова — продължава той — по-добре е да се съветва християнинът търпеливо да понася болестта и дори да желае да дойде смъртта—колкото по-рано, толкова по-добре. Защото, както казва Киприан, няма по-полезно нещо за един християнин от близката смърт. Но ние предпочитаме да слушаме езичника Ювенал, който казва: „Трябва да се молим да има здрав дух в здраво тяло“ — „*Orandum est ut sit mens sana in corpore sano*“¹¹.

Макар в тази мисъл да се натрупват аскетични християнски реминисценции, в нея пулсират и определени хуманистични мотиви. Касае се за ориентацията на Лутер не към католическия идеолог Киприан Картагенски, а към езическия римски поет — сатирик Ювенал.

Постепенно заедно с измененията, които настъпват в съзнанието на реформатора след Вормския райхстаг, протича и трансформацията на икономическите му схващания. Това се вижда особено ясно от трактата му „За светската власт“ от 1523 г., в който изкрystalлизирват по-ясно и определено новите му становища. В този трактат Лутер обосновава теологически учението за двата порядъка (*zwei Regimente*) — светски и духовен. Според него свет-

⁷ M. Luther. Werke. Bd. VII, S. 21.

⁸ Ibidem, S. 22.

⁹ Ibidem, S. 27—28.

¹⁰ M. Luther. Sämtliche Schriften und Werke. Bd. I, S. 466—467.

¹¹ M. Luther. Ibidem, Bd. IV, S. 15.

ският порядък бил общ за всички хора както за християни, така и за нехристияни. Светският ред бил основа на обществения живот, на цялата човешка дейност — гражданска и духовна. Неговото функциониране правело възможно съществуването на християнския режим или ред. Без твърд обществен светски ред животът на християните бил немислим.¹²

Това мнение на реформатора отговаряло на интересите на княжеската власт независимо от обстоятелството, че страда от бюргерска ограниченост. Затова като идеолог на княжеската реформация Лутер прави всичко възможно да утвърди установения граждански порядък — политически, икономически и пр., като докаже, че светските отношения влизат в сферата на естественото право, а не на божественото. Затова — заключавал той — християнинът е длъжен да се покорява на светския ред, както на естественото право. Християнинът следвало да служи на християнския порядък дори и тогава, когато съществуващият светски обществен режим не съответствувал на изискванията на християнската справедливост. По такъв начин щял да гарантира възможността християнинът да стане господар на всички вещи.

По принцип М. Лутер приемал и поддържал феодалния начин на производство като конкретно-историческа форма на обществено производство. Той осъждал всеки опит за революционното му изменение. Това се вижда особено убедително в неговия памфлет „Против грабителските и разбойнически банди на селяните“, написан по повод избухването на Великата селска война. Като изхождал от учението за общото „естествено“ право, валидно за всички хора — християни, турци, юдеи, езичници, той обосновава разбирането за законния характер на феодалната крепостна зависимост, която по собствените му думи била легализирана от самия бог. Според Лутер отказването от крепостничеството било узурпация на божията собственост. Селяните, които нарушавали установената крепостническа система, постъпвали по-лошо от езичници, турци и юдеи, те нарушавали естественото право“¹³.

Схващането на Лутер за крепостничеството като естествено състояние за селяните отговаряло на интересите на князете, на феодалните господари. То влизало в противоречие с коренните интереси на селската беднота, вдигнала се под ръководството на Мюнцер против установения феодален строй, за един нов социален ред. Поради това мнението на реформатора има анти-исторически характер, защото влиза в противоречие със законите на общественото развитие.

В непосредствена връзка с осветляването на производителните сили Лутер разглежда въпроса за богатството и бедността. За разлика от редица свои съвременници, които оценявали богатството през призмата на библейските текстове или през отвлечените етически постулати на християнските отци, той използвал аргументи, взети от съвременния нему живот, от идеологическия арсенал на бюргерството. Според него богатството било опасно, поради което християнинът трябвало да го трупа внимателно, настойчиво, без да погазва изискванията на своята съвест. По заключенията му опасна била и бедността, защото обричала човека на позорна зависимост от други хора, които го товарели с непосилни повинности и дори го тласкали към престъпления. Двата полюса на човешкото общество — богатството и бедността — били две крайности, от които слабят в морален и материален смисъл

¹² M. L u t h e r. Werke. Bd. XI, S. 251—252,

¹³ Ibidem. Bd. XVIII, S. 308 fg.

човек трябвало да се предпазва.¹⁴ За него естественото състояние на хората „златната среда“, идеалът, към който трябвало да се стремят, било „средното богатство“, умереното благосъстояние, което гарантирало икономическа независимост.

Заклученията на Лутер, основани върху интересите на бюргерството, страдат от социална ограниченост, а в редица отношения и от наивитет. Те не дават правилна представа за характера на богатството и бедността, както и за техния произход.

В тясна връзка с разбирането за производителните сили се намира концепцията му за нравственото осмисляне на професията, издигната от него в признание, в дълг. Първото схващане за нея като изискване на религиозна принадлежи на Лутер, който му дава религиозно обобщение и санкция. Според него професията (Beruf) е божествено установяване, на което всеки човек следвало пасивно да се подчинява. В разбиранията му професията (Beruf) се превръща в единствена основна задача, в смисъл и съдържание на човешкия живот, в задача, която може да бъде разрешена в процеса на труда. По такъв начин Лутеровото разглеждане на този толкова важен въпрос, както напълно правилно пише проф. А. Неусихин, само унищожава примата на аскетическия дълг над светските задължения, но не било враждебно на проповедта за послушанието по отношение на властите и пасивното приемане на дадената житейска обстановка.¹⁵

В резултат от подобен подход в живота на Европа влиза нова категория — професията като призвание и дълг, като задължение пред бога. В немския език това задължение и досега се нарича Beruf, в английския — calling. В речника на народите на класическата древност, както и в речника на народите от католическия свят, в древните и новите езици не съществува термин, който да съответствува на немското Beruf. Единствено в древноеврейския и латинския език има аналогични понятия за обозначаване на немското Beruf. Ето защо, като анализира явлението, проф. Неусихин заключава: „Това, което на немски език се обозначава с това слово, т. е. „продължителна дейност на човека в някаква професия“, която обикновено за него е същевременно и източник на доход, а заедно с това и продължителна икономическа основа за неговото съществуване, на латински език се изразява наред с безцветното слово opus и с думите: officium, munus, professio.¹⁶ Последните термини по своето етическо съдържание нерядко се приближават към немското Beruf, но дълбоката разлика между тях и понятието Beruf се заключава в това, че те са лишени от всякаква религиозна окраска и имат изключително страничен смисъл.“¹⁷

В тясна връзка и зависимост от всичко това Лутер определя своето конкретно отношение към поминъка на хората, към тяхната професия. За него най-почтени били занятията на земеделеца и скотовъдеча. Давайки висока оценка за положението на селянина, той се солидаризира с мнението на древноримския поет Виргилий, който казва, че жребият на земеделеца бил най-

¹⁴ M. L u t h e r. Werke. Bd. II, S. 174.

¹⁵ А. И. Неусыхин. Проблемы европейского феодализма. М., 1974, с. 431.

¹⁶ M. V e b e r. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, I. Tübingen, 1920, S. 63—64. Неусыхин. Цит. труд, с. 431.

¹⁷ А. Неусыхин. Цит. труд, с. 431.

щастлив. Същевременно Лутер отбелязва с известна доза разочарование, че селянинът не разбирал и не оценявал правилно богатата, които бил получил.¹⁸

Провъзгласявайки разбирането, че всяка длъжност, всеки занаят принася полза на другите и им служил, реформаторът поставял обушаря, ковача, селянина на един пиедестал със свещеника. Върху основата на тяхната дейност обществото било в състояние да удовлетворява потребностите си, да задоволява нуждите на тялото и душата. Това било така, защото всички, които служели на обществото, се свързвали така помежду си, както били свързани членовете на човешкото тяло.¹⁹

Не отминава Лутер и ролята на т. нар. „интелектуални професии“ в обществото — лекари, нотариуси, професори и пр. В една своя проповед, в която осъжда запустяването на училищата и университетите след победата на Реформацията, той подчертава, че императорите и кралете трябвало да имат при себе си канцлери и секретари, съветници, юристи и учени. „Няма нито един благородник — провиква се проповедникът, — комуто да не е нужен секретар. А ако говорим за обикновените грамотни, то как без тях биха могли да минат поповете, промишлениците, търговците? На мене ми се иска още да разкажа колко учени хора са необходими за медицината и за свободните науки.“²⁰

Отразявайки настроенята на бюргерството, което възприема мисълта за божия промисъл, който съпътствува успеха на човека в неговото земно поприще,²¹ Лутер говори за своето издигане от низините на народа с помощта на науката. „Благодарение на моето перо — заявява той в същата проповед — аз така се издигнах, че не бих искал да се сменя с турския султан, ако той би ми предложил всички свои скровища за моята наука. А никога на мене без съмнение не би ми се удало да се издигна, ако не бях в училище и ако не бях се научил да владея перото.“²²

Лутер подчертава още по-ясно ролята на „интелигентните професии“ във всичките области на живота, включително и в социалното управление. „Канцлери, градски секретари, юристи и други чиновници — продължава проповедникът — седят на високи места и кому не помагат да управлява; на дело те са истински властелини на земята, макар по рождение да не са от висшето съсловие. . . Канцлерът изпълнява императорски, кралски и княжески задължения; градският секретар изпълнява задълженията на сената и града.“²³

В областта на личната квалификация Лутер не призовава към непрестанно обогатяване на опита в труда, а към ограничаване и стесняване на кръгзора. „Остави природното изкуство — съветва той, — достатъчно е, че знаеш, че огънят е горещ, а водата — студена и мокра. Научи се да гледаш шивата си, добитъка, къщата и децата — стига ти толкова от природното изкуство. Помисли след това само как да опознаеш Христос, който ще ти покаже кой

¹⁸ M. L u t h e r. Werke. Bd. XXII, S. 234; Bd. 57, S. 342; Bd. 36, S. 172.

¹⁹ Ibidem, Bd. XXI, S. 283.

²⁰ M. L u t h e r. Eine Predigt Martin Luthers das Kinder zur Schulen halten solle-Sammlung selbengewordener pädagogischer Schriften früherer Zeiten, Hrsgs. von A. Israel, Nr. 5; Цит. по Н. С п е р а н с к и й. Очерки по истории народной школы Западной Европы, М., 1966, с. 166.

²¹ Цит. по M. W e b e r. Die protestantische Ethik, München — Hamburg, 1965.

²² Цит. по Н. С п е р а н с к и й. Очерки по истории. . . , с. 163.

²³ Пак там, с. 161.

си ти, кое е твоето богатство. Така ще опознаеш бога и себе си, което не е успял нито един природен майстор, нито едно природно изкуство.²⁴

Оттук става ясно, че иделологът на немското протестантство поставя като върховен идеал спасението на душата, отвъдния живот след смъртта. Що се отнася до земния живот, тук съветите се свеждат до научаването на ограничен кръг практически умения, необходими за едно елементарно съществуване. Това води до консервиране на съществуващите стопански норми, към забавяне на развитието.

Разбира се, Лутер опростява в редица отношения, дори биологизира сложните обществени явления и допуска сериозни грешки, когато прави аналогии на професиите с човешкото тяло. Той игнорира сложната и противоречива структура на селячеството и занаятчийството. Премълчава или поставя на заден план различията между социалните групировки, абсолютизирайки онова, което ги обединява.

Лутер не е могъл да не вземе отношение и към процеса на реализацията на стоките посредством покупко-продажбата, търговията, която придвижва стоките от сферата на производството в сферата на потреблението. В Германия, както и в останалите развити страни на Европа търговията спомагала за разлагането на феодалните отношения и стимулирала първоначалното натрупване на капитала. Във връзка с развитието на търговските операции се намирало разцъфтяването на лихварския капитал, превръщането на търговеца в капиталист-предприемач. Това спомагало за възникване на необходимите предпоставки за зараждането на капиталистическия начин на производство. В същото време обаче в резултат от редица причини лихварството затормозвало закономерното развитие на капитализма, запазвало стария начин на производство. Ето защо всички тези изключително сложни трансформации не са могли да не привлекат вниманието на витенбергския реформационен деец и да не го накарат да изкаже своето становище, подчинено на генералната му обществена линия.

Както е известно, Лутер разглежда търговската дейност в духа на средновековната традиция. Изхождайки от ограничени теологически представи, оформени в цялостна концепция, той е делил търговията на полезна и вредна, на нужна и ненужна. Като се основава на примера на древноеврейските патриарси от разказите на Библията, които търгували с животни, вълна, зърно, мляко и др., той доказва, че търговията била необходима. Разбира се, това съображение като аргумент е твърде наивно, но реформаторът по принцип приема, че в организираното общество по необходимост трябвало да бъдат включени като ръководители и представители на търговците. По-конкретно следвало да се обхване само онази част от тях, която осигурявала необходимата, полезната търговия и я организирала по честен, добросъвестен начин.²⁵ Лутер обаче се въздържа да обясни какво трябва да се разбира под справедлива търговия. Задоволява се само да порицае едрата търговска дейност,²⁶ която очевидно не може да получи неговото одобрение. В тази насока особено остро осъжда той търговските операции на чуждестранните граждани. Защото в резултат от техните сделки от Германия изтичали много пари. По такъв начин — по

²⁴ M. Luther. Sämtliche Schriften und Werke. Bd. XIII, S. 264.

²⁵ M. Luther. Werke. Bd. XX, S. 201.

²⁶ Ibidem, S. 200.

неговите заключения — възниквал въпросът, нямало ли по такъв начин страната да се разори.

В тази връзка Лутер пише, че чуждестранната търговия, която доставяла стоки от Индия — скъпи копринени платове, златни изделия, подправки, само увеличавала разкоша, не принасяла полза на страната и населението. Поради това външната търговия не трябвало да се допуска в Германия.²⁷ В същото време той твърди, че паричните запаси на Англия биха били по-малко, ако Германия престанела да купува от англичаните сукно. Също така кралят на Португалия щял да притежава по-малко пари, ако Германия оставела в ръцете му подправките. В очите на Лутер панаирът във Франкфурт изглеждал огромна дупка, през която от немските земи изтичали много пари. Ако тази дупка бъдела запълнена, щели да прекъснат молбите на длъжниците, щял да се сложи край на липсата на пари, на тежестите от процентните плащания.²⁸

Отнасяйки се по начало враждебно към лихварството, Лутер категорично се изказва против лихварските компании. „На футерите и подобните на тях компании — пише той — трябва да се постави юзда.“²⁹ Той призовава бюргерството да държи тази юзда и да постави прегради пред капиталистическата инициатива.

С една реч, Лутер се стреми да регулира стопанските взаимоотношения съобразно с интересите на бюргерството. На практика обаче икономическите му разбирания обективно водели към защита на цеховия способ на производство, към задържане на капиталистическото развитие.

От друга страна, сравнително резервираното отношение на Лутер към търговската дейност, особено към операциите на чуждестранните търговци, не било лишено от известни основания. Преди всичко като цяло международната търговия подкопавала основите на феодалната икономическа и политическа система. „Индийският и китайският пазар — писаха Маркс и Енгелс, — колонизирането на Америка, размяната с колонии, умножаването на средствата за размяна и изобщо на стоките дадоха на търговията, на корабоплаването, на промишлеността непознат дотогава размах, а с това предизвикаха бързо развитие на революционния елемент в разпадащото се феодално общество.“³⁰ Този неизбежен процес, за който говорят основоположниците на научния социализъм, обяснява най-общата причина за недоверието, с което се отнасял Лутер към външнотърговската дейност. Освен това съществували и други не по-маловажни причини. Икономическата разединеност на Германия, поддържана от липсата на единен стопански център за цялата страна, създавала предпоставки за засилване влиянието на чуждите държави. Понеже в страната нямало единен вътрешен пазар, притегателен център за германските градове ставали определени райони, които се намирили извън границите на страната — Италия привличала южните градове, басейна на Балтийско море — северногерманските градове, Нидерландия — западните части на страната. Погледите на германските търговци били насочени също така към източните страни, към Франция, Англия, Испания. Международните търговски връзки

²⁷ M. Luther. Werke. Bd. XXII, S. 201.

²⁸ Ibidem, Bd. XXII, S. 201.

²⁹ Ibidem, S. 357.

³⁰ К. Маркс, Ф. Енгелс. Манифест на комунистическата партия. Избр. произв. Т. I. С., 1950, с. 25.

на Германия се разширявали и укрепвали. Градовете Нюрнберг, Аугсбург, Улм, Щрасбург — по свидетелството на Якоб Вимпфелинг — поддържали връзки с почти всички страни на Европа.³¹ Те стъпили здраво върху пазарите на Нидерландия, Испания, Португалия, участвували в колониалната търговия. Това имало своите положителни и отрицателни страни, поради което борбата на немските хуманисти и реформатори, включително и на М. Лутер, срещу чуждестранните търговски фирми, срещу чуждестранната търговия става напълно понятна.

Коренът на злото, което носела търговията, Лутер откривал в жаждата на търговците за богатства, за печалби. Той изразявал пълно съгласие с Еклезиаст от Библията, според когото търговците едва ли биха могли да бъдат безгрешни.³² Това негово мнение е издигнато в принцип и не подлежи на ревизиране. Цитирайки едно от посланията на апостол Павел, той поддържа, че работникът бил достоен за своята заплата.³³ Това според него налагало всички да работят, за да могат да осигуряват издръжката си, но не било позволено никому да посяга върху труда на другите. Никой не трябвало да забогатява и да живее свободно, когато другите живеят лошо.³⁴ Това изказване звучи като присъда над търговците и търговската дейност.

В поредицата от икономически явления, които спират вниманието на Лутер, особено място заема стойността като икономическа категория на стокното производство, изразяваща обществения труд, вълпътен в стоката. Не би могло да се поддържа смислено, че през онази епоха той е могъл да знае, че всяка стока притежава потребителна стойност, определяща се от полезността на вещта, от свойствата, които притежава и които ѝ дават възможност да задоволява едни или други нужди на хората. Далеч е стоял от генералните идеи, които лежат в основата на открития от Маркс закон за стойността, според който размяната на стоките се реализира, като се държи сметка за изразходването за тяхното производство количество абстрактен общественонеобходим труд. При все това съобразно с равнището на политическата икономия през онова време Лутер се опитвал да анализира някои икономически страни от категорията стойност и свързаните с нея икономически производни.

М. Лутер отстоявал принципа за простото стокно производство. В тази насока позициите му имали двойствен характер. От една страна, той бранел интересите на гражданството, ограбвано от служителите на католическата църква посредством индулгенциите и пр., защищавал рентиерите, чийто икономически стабилитет бил накърнен от революцията на цените,³⁵ солидаризирал се с бюргерството, отстоявал неговите схващания за икономическото развитие на Германия като независима страна. От друга страна обаче, с разбиранията си за простото стокно производство на практика стоял на позициите на феодалната класа. Защото развитието на стокното производство, на стокно-паричните отношения, на пазарните връзки във феодалното общество не водели автоматически към възникването на капиталистически отношения. Производството през епохата на феодализма, включително и през

³¹ J. Wimpfeling. Die arte impressaria; Die Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgange des Mittelalters. Bd. I. Freiburg, 1887, S. 376.

³² M. Luther. Werke. Bd. XX, S. 199.

³³ Ibidem. Bd. XXI, S. 336.

³⁴ Ibidem. Bd.

³⁵ C. Bauer. Conrad Peutinger und der Durchbruch des neuen ökonomischen Denkens in der Neuzeit, Augusta (55.1955). München, 1955, S. 200.

Късното средновековие, било феодално стоково производство, а пазарните връзки — феодални пазарни връзки.³⁶ Това обстоятелство слагало своя отпечатък върху противоречивия характер на Лутеровите концепции за стоковото производство.

Много голям научен интерес за изясняване интересуващите ни проблеми има схващането на Лутер за ценообразуването. „Не следва — съветва той — да се говори: „Аз продавам своята стока толкова скъпо, колкото мога или искам“, а така: „Аз мога да продам своята стока на толкова скъпа цена, колкото съм длъжен, или както това е правомерно и справедливо.“ „Защото — продължава разсъжденията си мислителят — провежданата от тебе продажба не трябва да бъде дело, намиращо се в твоята власт и зависещо от твоята воля, без спазването на закона и мярката, т. е. с други думи, с бога, с когото ти с нищо не си свързан.“³⁷

Един внимателен анализ на току-що цитираната мисъл показва, че в нея са прокарани две главни тенденции, които на пръв поглед изглеждат непримирими. Едната е свързана със старите, традиционни феодални принципи в икономиката,³⁸ другата има по-съвременен, бюргерски характер. Това на практика означава, че М. Лутер, защитавайки интересите на бюргерството в сферата на икономическите взаимоотношения, изхождал от арсенала на теологията, на схоластиката. Неговите концепции съвпадали с възгледите на Хайлер фон Кайзерсберг. „Който иска да купи по-евтино, отколкото винаги купува — пише Кайзерсберг, — и който продава по-скъпо, отколкото винаги продава — на двамата не трябва да се дава свето причастие. Това е против братската любов. Твоя умерен доход ти пресмятай така, че да отговаря на твоето усърдие в труда, но да купуваш и продаваш по-скъпо, отколкото това ти всякога си длъжен да правиш, това е неправилно.“³⁹

Докато Кайзерсберг подхожда до голяма степен риторично, като си служи с традиционните средновековни аргументи на католическата църква — заплахата с лишаване от причастие и пр., Лутер се отнася сравнително по-различно. За витенбергския реформатор покупко-продажбата е въпрос на задължителен принцип, който трябва да служи като ръководно начало за бюргерите. В това най-общо се заключава принципната разлика между двамата идеолози.

Според Лутер печалбата трябвало да се намира, а не да се определя от условията на пазара. Размерите на възнаграждението следвало да бъдат съобразени с производствените разноски, с изразходвания труд. За това трябвало да се грижат властите, а така също и самият купувач.⁴⁰ Лутер се опитва да регламентира своеобразна система на справедлива печалба. На двадесет пфенига, пуснати в обръщение, справедливо било да се получи един пфениг печалба, а на сто гулдена — един гулден.⁴¹ Това означава, че в случая се отстоява тенденцията при търговията на дребно да бъде получавана по-висока печалба.

³⁶ Подробно по този въпрос у Б. Ф. Поршнев. Феодализм и народные массы. М., 1964, с. 120 и сл.; срв. Ф. Я. Полянский. Товарное производство в условиях феодализма. М., 1969, с. 269 и сл.

³⁷ M. Luther. Werke. Bd. 22, S. 203.

³⁸ J. Streider. Geschichte der kapitalistischen Organisationsformen. München und Leipzig, 1925, S. 62.

³⁹ Цит. по J. Streider. Geschichte der kapitalistischen Organisationsformen, S. 62.

⁴⁰ M. Luther. Werke. Bd. XX, S. 203.

⁴¹ Ibidem. Bd. LVII, S. 349.

Току-що привлечените изказвания на Лутер са интересни в редица отношения. Преди всичко прави впечатление постановката при размяната на стоките да се държи сметка за изразходвания труд и за производствените разности. Фиксираните показатели за определяне цената на стоките леко напомнят някои от елементите на формулирания по-късно от Маркс закон за стойността, според който размяната на стоките се извършва според количеството абстрактен общественно необходим труд, изразходван за тяхното производство. Това обаче са по същество коренно различни постановки, които са изградени върху противоположни принципи. В същото време трябва да обърнем внимание и на някои други особености в изказванията на реформатора. Видно е, че дотолкова, доколкото Лутер застъпва интересите на дребните стокотрошители в търговията, в реализацията на стоките, дотолкова той застава на позициите на възникващите капиталистически отношения.⁴² Разбира се, при разглеждането на парите ние не можем да очакваме разбиране за парите като икономическа категория, присъща на стокото производство, еквивалент на всички видове стоки, особена стока, изразяваща стойността на всички стоки. Това е в същност и напълно естествено.

Придобиването на богатствата, имотите, спечелването на пари и пр. Лутер обяснява до голяма степен фаталистично. „Бог — казва той — не желае нашите пари, тяло и имот, а ги е дал на кесаря (т. е. на представителя на света и държавата), а чрез кесаря на нас.“⁴³

Действително при анализирането на ценообразуването при феодализма Лутер проявява до голяма степен наивност и опростяване на икономическите процеси. Той не могъл да схване, че размерите на цените на стоките зависят не от волята на отделната човешка личност, а от неумолимите икономически закони. За него оставало тайна обстоятелството, че всяка стока притежава потребителна стойност, обуславяна от нейната полезност, от свойствата, които ѝ дават възможност да задоволява едни или други нужди на хората. Защото в науката много по-късно ще стане известно, че според закона за стойността, открит от Маркс, размяната на стоките се извършва съобразно с количеството абстрактен общественно необходим труд, изразходван за тяхното производство. Ще се установи също така, че количеството абстрактен труд се измерва с общественно необходимото работно време, т. е. с времето, необходимо за изработването на дадена стока.⁴⁴ Маркс ще установи, че стойността на стоката, нейната покупко-продажба се изразява в цената, т. е. приравнява се към определена сума пари, които служат като мярка на стойността, средство за обръщение, платежно средство, средство за натрупване и пр.⁴⁵

Не по-друг характер имали и разбиранията му за кредита. По начало Лутер приемал заплащането на стоките със стоки или с пари.⁴⁶ В същото време той поддържал, че заемите и съдебната дейност водели към злоупотре-

⁴² Схващането за дребните стокотрошители като създатели на предпоставки за възникването на капиталистически отношения е обосновано от Ф. Я. Полянский. Товарное производство в условиях феодализма. М., 1969, с. 272 и сл.

⁴³ M. L u t h e r. Sämtliche Schriften und Werke. Bd. IV. S. 237.

⁴⁴ Вж. Ф. Я. Полянский. О ценообразовании в условиях феодализма. — Проблемы истории докапиталистических обществ. М., 1935, с. 7—8; Б. Ф. Поршнев. Феодализм и народные массы. М., 1964, с. 92 и сл.

⁴⁵ По-подробно у Ф. И. Михалева. Деньги в феодальном хозяйстве (Очерки истории денег и денежного обращения. Т. I). М., 1948; срв. Б. Ф. Поршнев. Цит. труд, с. 125 и сл.

⁴⁶ M. L u t h e r. Werke. Bd. XXII, S. 213.

треби, хитрини и мошеничество.⁴⁷ Мотивирайки се с евангелския принцип за любовта към ближния, той апелира за състрадание към приятелите и враговете и приканва да се дава заем без всякакви лихви и проценти.⁴⁸ Лутер осъжда практиката да се предоставя заем под лихва. Най-добре било всеки да получи толкова, колкото е дал.⁴⁹ Другото било нарушение на естественото право, на Стария и Новия завет и противоречело на завета на Христос да обичаме ближния като самите себе си.⁵⁰

Навязъл в отвлечената сфера на библейската филантропия, Лутер не приема практиката да се дава под лихва, отхвърля използването на кредит в търговията. На практика това означава стремеж да се поставят прегради пред капиталистическата търговия и да бъде върната тя към един отминал, преодолян етап в нейната история.

Като се спира на различните средства за трупане на печалби в търговията, Лутер говори, че първото от тях било свързано с практиката търговецът да дава своите стоки на изполица и в този случай да ги продава по-скъпо, отколкото при продажба с наличните пари. В поредицата от измамничества в търговията на второ място поставя произволното повишаване на цените на стоките, когато те липсват на пазара. Следващата измама била свързана според него с изкупуването на стоките от няколко търговци и с установяването на цени по взаимно разбирателство между търговците-продавачи. Най-сетне тук влиза продаването на стоки евтино с цел да бъдат разорени събрата, които нямат възможност да търгуват евтино.⁵¹

Действително в началото на своята реформационна дейност Лутер отстоявал интересите на по-широките слоеве от населението, воювал срещу лихварството, осъждал алчността на лихварите. „Преди 15 години — пише Лутер и Маркс цитира тази негова мисъл — аз писах против лихварството, тъй като още тогава то бе набрало такава сила, че аз не виждах надежда за подобрене. Оттогава то се възвиси до такава степен, че не иска вече никъде да се счита за порок, грях и позор, а се величае като чиста добродетел и чест, сякаш то оказва на хората велика любов и християнска услуга. Къде тогава да се търси избавление, щом позорът е станал чест и порокът — добродетел.“⁵²

М. Лутер осъждал лихварството и с това допадал до голяма степен на широките слоеве от населението, угнетявани от едрите собственици. „Казват ми — пише той, — че сега ежегодно на всеки Лайпцигски панаир⁵³ се вземат 10 гулдена, което съставлява 30 на сто; някои прибавят тук и Нойнбургския панаир, така че получава се 40 на сто; аз не зная дали това е така. Засрамете се — та докъде по дяволите ще доведе това в края на крайщата? . . . Който има сега в Лайпциг 100 флоринта, той ежегодно получава 40 — това значи в една година да глътне един селянин или гражданин. Ако той има 1000 флоринта, то получава ежегодно 400 — това значи в една година да изяде

⁴⁷ M. Luther. Werke. Bd. XXII. S. 206, 213.

⁴⁸ Ibidem. Bd. XX. S. 103.

⁴⁹ Ibidem, S. 105.

⁵⁰ Ibidem, S. 106.

⁵¹ M. Luther. Werke. Bd. XXII. S. 215.

⁵² К. Маркс. Капиталът, критика на политическата икономия. Т. III. Част I и II. С., 1953, с. 363.

⁵³ Има се пред вид заем от 100 гулдена с условие за изплащане на лихвите в три срока на лайпцигските панаири. В Лайпциг ежегодно имало три панаира: новгодишен, великденски и в деня на св. Михаил (бел. ред.).

един рицар или богат дворянин. Ако той има 10 000, то получава ежегодно 4000 — това значи в една година да изяде един крупен богат граф. Ако той има 100 000, както това се случва при богатите търговци, той взема ежегодно 40 000 — това значи в една година да изяде един крупен богат княз. Ако той има 1 000 000, то получава ежегодно 400 000 — това значи за една година да изяде един крупен крал. И не го застрашава за това никаква опасност — не са застрашени нито животът, нито имотът му; нищо не върши, седи си при печката и пече ябълки; и този смирен разбойник, тъй както си седи в къщи, може за десет години да изяде цял свят.⁵⁴

Това изказване, твърде интересно по своята социална насоченост, е показателно в редица отношения.

Разбира се, при осветляването на стопанските въпроси М. Лутер изхожда и от личните си интереси. Той притежавал твърде голямо стопанство, свързано с пазара. На пазара се извършвала размяната на продуктите, които се произвеждали в домашната му пивоварна, в зеленчуковата градина, в арендуваните рибни ловилни, животновъдството. При неговото домакинство имало стол, ръководен от съпругата му, в който се хранели студенти.⁵⁵ Това обстоятелство обяснява еволюцията на неговите икономически възгледи изобщо и по-специално еволюцията на схващането му за покупко-продажбата на рента.

Първоначално той имал отрицателно отношение към купуването и продаването на рента. В своето забележително обръщение към християните-аристократи на немската нация през 1520 г. Лутер нарича търговията с рента „най-голямо нещастие на немската нация“. Дълбоко възмущение пораждало у него това, че в началото на XVI в. продажбата на рента увлякла всички — и князе, и манастири, и аристократи, и наследствени селяни.⁵⁶ В качеството си на защитник на стокото стопанство Лутер атакува продавачите на рента, разкрива разорителните резултати от тяхната дейност.

Постепенно обаче от противник на продажбата на рента Лутер се превръща в неин защитник. Това се обяснява с измененията, които настъпили в неговия социален статус, с трансформацията в икономиката на Германия. През 1540 г. — цели двадесет години след като я осъдил — в призива си към свещениците да излизат в проповедите си против лихварството, рязко критикува даването на пари под лихва, като същевременно се обявява в защита на купуването на рента. „Купуването на рента — пише той, — под това аз не разбирам лихварство, защото то е справедлива и честна покупка, не е лихварство. Слава богу, на всички е добре известно, какво следва да се разбира от гледна точка на гражданското право под купуването на рента, че при това трябва да се залага и не трябва много да се събира със стотици.“⁵⁷

Върху еволюцията на Лутеровите възгледи оказали влияние редица други причини. Съществуващата вече покупко-продажба на рента наложила определен процент, който не надвишавал 5 %. Самият Лутер, който преди това сам обичал да подчертава селския си произход, променил своето отношение

⁵⁴ Тази мисъл от Лутеровите съчинения цитира К. Маркс. Капиталът, критика на политическата икономия. Т. III. Част I и II. С., 1953, с. 635—636.

⁵⁵ G. F a b i u n k e. Martin Luther als Nationalökonom. Berlin, 1963, S. 36.

⁵⁶ B. D e n t z e r. Soziale Bewegungen im 16. Jahrhundert. Leipzig — Berlin, 1930, S. 3.

⁵⁷ G. F a b i u n k e. Martin Luther als Nationalökonom., S. 230.

към селяните, които масово продавали рента. Най-сетне Лутер сам започнал да продава рента.⁵⁸

Както трябва и да се очаква, М. Лутер не е могъл да види в рентата принадлежащ продукт на селяните в стопанството на феодала или принадлежащ продукт, създаван от селянина в неговото собствено стопанство, но присвояван от феодалния господар. Не е долавял, че феодалната рента е поглъщала често не само принадлежащия продукт на селянина, но и част от необходимия му труд.⁵⁹

Разбира се, както и мнозина теолози, у Лутер могат да бъдат открити редица концепции, които звучат фаталистично, песимистично и се покриват по същество с традиционните католически икономически схващания. Така например с първородния грях той обяснява дисхармонията в света — неприятните и вредни за човека явления, болестите, тръните и бодилите, дори „свирепостта на вълците, лъвовете и мечките“. „Но — заявява Лутер — вина за това има първородният грях, от който са били замърсени всички творения, така че според мен преди грехопадението слънцето е било много по-светло, водата много по-бистра и чиста и земята по-богата и по-изпълнена с всякакви растения.“⁶⁰ Ще рече, първородният грях лежал в основата на социалните неправди, класовите противоречия и конфликти и пр.

Много интересно е да се отбележи, че наред с тази традиционна християнска концепция Лутер прокарва и някои еретически схващания, които съдържат реформационни аспекти. В редица свои съчинения той търси причините за дисхармонията в божните планове за спасението на хората. „Като ни дари своя син — пише той, — заедно с него бог ни дари всичко, било то дявол, грях, смърт, ад, рай, справедливост и живот...“⁶¹ Това на практика означава приписване вината за всички тези явления на бог. Една твърде нецърковна мисъл, която звучи еретически.

Както и идеолозите на църквата, Лутер обосновава идеята за настъпването на т. нар. „Второ пришествие“, едно вярване, което се превръща в крайъгълен камък в догматиката на редица по-късни протестантски секти. „Ето защо — обобщава той — ние, първенците на безсмъртния живот, се надяваме, че съвършенство ще настъпи в деня на второто пришествие, и ние ще почувствуваме и ще видим живота, в който сме вярвали и на който сме се надявали.“⁶²

В средите на лутераните възникнали известни идеи за експроприация на експроприаторите. Вилибалд Пиркхаймер (1470—1530),⁶³ немски хуманист, ръководител на кръжока на хуманистите в Нюрнберг, обвинявал лутераните за това, че разпределят имуществата на богатите, но същевременно ги осъжда, загдето само давали подобни обещания и по такъв начин измамвали простия народ. От своя страна Пиркхаймер се отнасял с уважение към Лутер и Карлштадт. Тази противоречивост в тактиката на лутераните може да се обясни, както правилно отбелязват някои автори, с грижата за гарантиране единство в германската държава чрез осигуряване единство във вярата. Ето защо Пиркхаймер изразява загриженост за това, че евангелистите „във висша степен

⁵⁸ G. Fabiunke. Martin Luther als Nationalökonom, S. 36.

⁵⁹ Общо за това вж. Б. Ф. Поршнев. Феодализм и народные массы, с. 68 и т. н.

⁶⁰ M. Luthers. Sämtliche Schriften und Werke. Bd. I. S. 322—323, 329, 337.

⁶¹ Ibidem. Bd. XV, S. 311.

⁶² Ibidem. Bd. IV, S. 439.

⁶³ За него вж. А. Н. Немцлов. Вилибалд Пиркхаймер и его место среди немецких гуманистов начала XVI в. — СВ, 28, М., 1965; O. Markwart. W. Pirckheimer als Geschichtsschreiber. Zürich, 1886.

са несъгласни един с друг и се разделени на секти, които се възбуждат подобно на метежните селяни, докато съвсем не се разорят.“⁶⁴

От всичко казано дотук става ясен противоречивият характер на Лутеровите икономически схващания. От една страна, той стоял върху позициите на старата феодална икономическа система, осъждал растящата в средите на бюргерството жажда за богатство. Изразявал е пълно съгласие с библейската максима, според която търговците едва ли могли да бъдат безгрешни,⁶⁵ и по този начин по начало гледал отрицателно на една от важните фигури в структурата на младата класа, която воювала срещу феодалната икономическа система. Изхождайки от традиционни разбирания, той осъждал процеса на икономическото възмогане на бюргерите. Според него никой не трябва да забогатява и да живее свободно, когато другите живеят лошо⁶⁶ — една мисъл, която се родее по начало с революционните постановки на Мюнцер. В контекста обаче на собствената му икономическа концепция тя звучи като опит за задържане закономерното историческо развитие. Понеже християнинът не трябвало да служи на богатството, той не бивало да става роб на парите, макар да притежавал богатство. Ненапрасно — заключава Лутер, осланяйки се на Библията — богатите не могат да влязат в царството небесно.⁶⁷ За разлика от Мюнцер, който използвал библейските примери за разрушаване установените икономически и обществени отношения, Лутер си служел с аргументите на религията в подкрепа на господстващия икономически режим.

Лутер водил борба срещу новите явления в стопанския живот, породени от развиващите се капиталистически отношения, проявявал в определени случаи непримиримо враждебно отношение към новите икономически сили — промишлените компании, крупните фирми, банките и пр., като осъждал тяхната дейност. Това показва неговото двойствено отношение към действителността. Лутеровите икономически схващания, формулирани в мъгляви религиозно-етически постулати, били насочени срещу едрите предприемачи, забогатяващи чрез експлоатацията на занаятчиите, чрез провеждането на търговска дейност в широки мащаби, чрез организирането на активни търговски операции.

В същото време Лутер, като бранел установената феодална стопанска система, подкрепяна от новите производителни сили, се изказвал положително за редица нови явления, свързани с възникващата капиталистическа икономика. Цитирайки едно от посланията на апостол Павел, той поддържа, че работникът е достоен за своята заплата⁶⁸ — мисъл, която в условията на неговото време звучи като апология на занаятчийската дейност, свързана с новите производителни сили. Той превъзнасял етичната стойност на занаятчийството, като същевременно пледирал разбирането за аморалния характер на богатството, придобито не със собствен труд, а чрез използването на чужда работна ръка.⁶⁹ Така реформаторът защищал интересите на майсторите занаятчийци, на дребните стокопроизводители, издигал принципа на дребно-

⁶⁴ Цит. по А. Дюрер. Дневници. Писъма, трактати. Т. I. М.—Л., 1957, с. 206—210; А. Н. Немиллов. Цит. статия, с. 146.

⁶⁵ M. Luther. Werke. Bd. XXII. S. 199.

⁶⁶ Ibidem. Bd. XXI. S. 336.

⁶⁷ Ibidem. Bd. XIV. S. 84; Bd. VI. S. 435.

⁶⁸ M. Luther. Werke. Bd. XXI. S. 336.

⁶⁹ Ibidem, S. 336.

бюргерската уравниловка, непримиримо враждебна на експлоатацията на майсторите, избягващи конкуренцията. По такъв начин неговите икономически концепции неизбежно добивали и известен антифеодален характер.

Изобщо икономическите възгледи на М. Лутер отразяват в края на краищата бурната преломна епоха на раннобуржоазната революция в Германия. Ето защо в тях могат да се срещнат елементи, които утвърждават старите стопански феодални отношения, насочени са против възникващите нови производелни сили в недрата на старата общественоекономическа формация. В икономическата система на реформатора са налице и определени тенденции на утвърждаване новите производствени отношения, породени от зараждащите се капиталистически производелни сили. То произтича от самия сложен, противоречив характер на епохата, свързана с коренен прелом в историческото развитие на страната, станала люлка на раннобуржоазната германска революция, първата раннобуржоазна революция в Европа, в света.

Ако се опитаме да структурираме факторите, които оказват определено въздействие върху изграждането на Лутеровите икономически схващания, би се получила интересна картина. Изострянето и усложняването на формите на класовата борба в Германия е определящ фактор в развитието на икономическата мисъл, в т. ч. и на неговите стопански схващания. При оценката на икономическите му разбирания обаче не бива да се задоволяваме само с констатацията на определящия фактор, но в същото време следва да се отчете въздействието на наследството, оставено от предшествуващото развитие на германската, а също така и на европейската икономическа мисъл. Специално отбелязване заслужава влиянието, което упражняват върху него посланията на апостол Павел и произведенията на Блажени Августин, под непосредственото въздействие на които той изгражда своите разбирания за робството, а оттам и за божествения произход на крепостническата зависимост на селяните. За разбиране спецификата на Лутеровата икономическа мисъл необходимо е да се отчете също така обстановката, сред която протичат икономическият и политическият живот, а също така и развитието на политическата икономия в Западна Европа. В тази връзка специално отбелязване заслужава въздействието на някои мистици като Сузо, Еккарт, както и влиянието на реформатори като Ян Хус.

Като икономист Лутер не се отличава с особени оригинални възгледи. Неговите схващания в тази област от общата система на научното познание са навеяни до голяма степен от потребностите на историческия момент изобщо и по-специално от интересите на класата, с която бил свързан — в началния период в неговата дейност от широките народни маси, след това от умереното бюргерство и накрая от князете. Това обстоятелство обяснява и тяхната социална насоченост, която е различна през различните периоди, сложна и противоречива като пътя, който е принуден да измине мислителят и реформаторът от Витенберг.

MARTIN LUTHER ZWISCHEN DEM MITTELALTER UND DER NEUZEIT

Jordan Nikolov

(Zusammenfassung)

Gegenstand vorliegender Untersuchung sind hauptsächlich die Widersprüche im Leben, in der Ideologie und in der sozialpolitischen Tätigkeit Martin Luthers, des Begründers der bürgerlichen und später der fürstlichen Reformation in Deutschland. Diese Frage ist bisher unzureichend erforscht, obwohl sie nicht nur von historiographischem, sondern auch von politischem und allgemein kulturellem Standpunkt aus betrachtet sehr wichtig ist. Soweit darin auch einige unrichtige Auffassungen der bürgerlichen Lutherforschung analysiert und unter die Lupe der Kritik genommen werden, hat die Arbeit auch einen bestimmten zeitgenössischen Klang.

Die Arbeit stellt den ersten Teil einer Gesamtuntersuchung über M. Luther und die Widersprüche in seinem Leben und in seinem Werk dar. Ihr zweiter Teil, der denselben Umfang hat wie ihr erster Teil, wird im nächstfolgenden Band des Jahrbuchs der Historischen Fakultät der Sofioter Universität erscheinen. Infolge seines Umfanges hat sich sein Erscheinen in diesem Band als unmöglich erwiesen.

In diesem Teil der Monographie werden die wichtigsten wissenschaftlichen und sonstigen Gründe angeführt, die die Behandlung des angegebenen Problems rechtfertigen. Die Einführung enthält außerdem eine ausführliche faktographische und methodologische Übersicht sowohl der bürgerlichen als auch der marxistisch-leninistischen Geschichtschreibung über das Leben und das Werk Luthers. Die Lösung letzterer Aufgabe erwies sich unter den bei uns bestehenden Arbeitsmöglichkeiten, ich meine vor allem den Mangel an wissenschaftlichen Fachbibliotheken, als eine äußerst schwierige. Sie ist aber wichtiger, da ihre Lösung die Möglichkeit einer besseren Orientierung Lutherforschung gewährt.

Im „Die Wurzeln der Widersprüche bei Luther“ betitelten Abschnitt stellt sich der Verfasser zur Aufgabe, jene Faktoren aufzuzeigen und zu untersuchen, die im hohen Grade die Veränderungen, Zweifel, die Evolution, bzw. die Entstellungen im Bewusstsein Luthers bedingt haben. In diesem Zusammenhang setzt sich der Verfasser mit den Widersprüchen auseinander, die für das stürmische Zeitalter der frühbürgerlichen Revolution kennzeichnend sind. Die erwähnten Widersprüche stellen nämlich die objektive Grundlage für die Erklärung der Widersprüche in der Weltanschauung Luthers dar. Außerdem hebt der Verfasser einige Sonderzüge des Familienmilieus, in welchem M. Luther aufwuchs und die für die Ausbildung und die künftige Entwicklung von Belang gewesen sind. Zugleich damit werden auch bestimmte Wesenszüge psychologischer Natur in der Persönlichkeit Luthers hervorgehoben.

In der Arbeit wird auch besondere Aufmerksamkeit den Wandlungen in den Ansichten Luthers über die Ökonomik zugewandt, da diese Wandlungen letzten Endes durch die tiefgehenden Veränderungen bedingt sind, die in der Wirtschaftsstruktur der deutschen Gesellschaft in der ersten Hälfte des XIV. Jhs. eintraten. Im selben Zusammenhang musste auch dem Umstand Rechnung getragen werden, daß die neuen frühkapitalistischen Elemente in einer bestimmten Wechselwirkung mit den Elementen der herrschenden feudalen Gesellschaftsstruktur

entstehen. Andererseits darf nicht außerachtgelassen werden, daß die Vertreter der herrschenden Feudalengesellschaftsschicht lebhaft daran interessiert waren, die neuen Produktivkräfte in ihren Händen zu behalten und sich dienstbar zu machen. Auf diese Weise finden auch die Schwankungen in den Ansichten Luthers zwischen den neuen kapitalistischen und den spätfеудalen Produktivkräften und gesellschaftlichen Verhältnisse ihre natürliche Erklärung. Die Schwankungen und Widersprüche im ökonomischen System Luthers werden mit anderen Worten in Zusammenhang mit den Wandlungen in seinem ökonomischen Status gebracht und erklärt.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Предговор	101
Мартин Лутер в историографията	109
Корени на Лутеровите противоречия	125
Критик на феодалната икономическа система или защитник на раннокапиталистическия начин на производство.	150